

Inhoud:

Verantwoording Vertaler

Fragmenten uit de Inleiding en het Apparaat

Resultaten van het directe productieproces

ad 1) 'Waren' als product van het kapitaal

ad 2) Kapitalistische productie als productie van meerwaarde

Het directe productieproces

Productieve en onproductieve arbeid

Bruto en nettoproduct

Mystificatie van het kapitaal

ad 3) Het product van de kapitalistische productie is niet de *meerwaarde*, het is *kapitaal*

Resultaat van het directe productieproces

Nawoord en Bevindingen (Vertaler)

Verantwoording Vertaler

De vertaling was niet eenvoudig. Het manuscript is een 19e-eeuwse tekst op een zeer specialistisch gebied met een geheel eigen jargon. De tekst is ook conceptueel, dat betekent dat er geen redactionele bewerking gemaakt is. Voor veel ander werk van Karl Marx heeft Friedrich Engels redactioneel werk verricht. Deze tekst maakt daar een uitzondering op. Karl Marx is een dialectisch denker en ook schrijver. Dat betekent vooral dat vertogen weinig lineair zijn. Daarmee bedoel ik dat er geen sprake is van rechtlijnig denken. Dat stimuleert het denken over het thema, echter het vertalen en bewerken maakt het moeilijker. Gevolg van de werkwijze is veel uitweidingen, onderbouwing door voorbeelden, veel lange compliceerde zinnen.

De vertaling is in twee fasen uitgevoerd. De knip heeft gelegen bij pagina 469, ongeveer halverwege de tekst. Ik heb een woordenlijst bijgehouden van woorden die ik niet kende of onvoldoende beheerste. Voor de betekenis heb ik gebruik gemaakt van het digitale woordenboek. Veel woorden zijn taalgeladen en voor de omzetting alleen maar benaderbaar in een andere taal. Een voordeel van het vertalen van Duits naar Nederlands is de taalverwantschap. Karl Marx heeft de tekst ook doorspekt met Engelse en Franse passages, en gebruikte Latijnse frasen en zelfs Griekse woorden. Dit was allemaal oplosbaar. Een lijst met arbitraire vertalingen volgt hieronder.

De eerste vervolgstap was een ruwe vertaling, waarbij ik zeer dicht bij de tekst gebleven ben. De tweede stap was de twee fasen voorzien van een redactionele bewerking. Dat betekende in eerste instantie inkorten van zinnen, onderwerp en gezegde dichterbij elkaar brengen en verwijzingen verduidelijken. Bij herlezen, met de originele tekst ernaast bleek, dat er nog steeds veel onduidelijkheden waren. Ik heb toen de twee fasen bijeengevoegd en op de volledige tekst nog een keer een redactie uitgevoerd. Daarbij heb ik vooral gelet op naamvallen, voorzetsel betekenissen en verwijzingen. Vooral dat laatste heeft soms geleid tot herhalingen. In deze slag heb ik ook storende woorden eruit gehaald. Karl Marx gebruikte vaak afkortingen als de woorden usw (enzovoorts) en zb (bijvoorbeeld). Niet altijd waren dit voorbeelden en moest je naar de gedachten volgend op 'enzovoorts' raden. Het grootste gedeelte van deze woorden is eruit gelaten, ik vond dat ze weinig toevoegden. Het woord 'Ware' is een centraal begrip in het Nederlands te vertalen als waar. Waar het de vertaling van 'Ware' betrof is 'waar' tussen aanhalingstekens gezet. Karl Marx gebruikte ook verkortende tekens bijvoorbeeld <, >, X, =, +, /, :, £ en Δ. De meesten leverden geen probleem op bij het lezen. Dat deden de tekens + en = wel, dat is consequent vervangen door 'plus' en 'is'. Karl Marx heeft in het begin van het manuscript veelvuldig de krachtterm 'ebenda' gebruikt om zijn argumentatie kracht bij te zetten, dit is te vertalen met 'zodus'. De meeste zodussen zijn eruit gehaald. Veel verwijzingen zijn gedaan naar het geslacht van het zelfstandige naamwoord. Bijvoorbeeld; een bron is die Quelle. Als er verderop naar verwezen werd, volgde automatisch 'sie' of 'ihr'. Dat schiep vaak verwarring in de vertaling. Ik heb geprobeerd die dingen consequent eruit te halen.

De 'Seiten' nummering {461} heb ik gehandhaafd, dit was prettig werken en ik vond het niet storend.

Alle voetnoten zijn gewoon vertaald. De volgorde liep door elkaar, dat maakte het verwerken lastig. Ik heb een eigen nummering gebruikt, echter wel kenbaar gemaakt wat de originele versie was.

Woordenlijst

Het Griekse woord δυνάμει (dinami) is consequent vertaald als 'potentieel'.

Het woord Aliquot is vertaald als 'evenredig deel'.

Überhaupt is vertaald als 'in het algemeen'.

Stufe en Stufeleiter is vertaald met schaal.

Voraussetzen, Voraussetzung is vertaald als 'voorwaarde', ook is vooronderstelling gebruikt.

Een speciale aandacht verdient Gegenstand en vooral Vergegenständlichung. Gegenstand betekent 'ding of object'. De 'vergegenständlichung' is één van de belangrijkste begrippen in het document. Er wordt mee bedoeld dat de levende arbeid opgenomen wordt in het geproduceerde product. De term is heel consequent vertaald met 'geobjectiveerd'. Daarmee wordt dus bedoeld dat de arbeid object is geworden, een stoffelijke inhoud heeft gekregen.

Einzelne is vertaald met 'afzonderlijke'.

Bloss is vertaald met 'enkel', zoals bijvoorbeeld 'keine blasse Ahnung' is geen enkel vermoeden.

Gesamt is vertaald met 'totaal'.

Treten is een begrip dat slecht te vertalen is. Het is een werkwoord dat vaak samengaat met een voorzetsel, bijvoorbeeld eintreten is 'er in opgaan', gegenübertreten is 'confronteren'.

Een lastig woord en veel gebruikt is darstellen. Het digitale woordenboek geeft veel mogelijkheden. Het meest gebruikt is 'vertegenwoordigen' en 'representeren'. Weergeven is ook een optie. Het begrip is verschillend vertaald.

Verwandlung is 'omzetting'.

Fragmenten uit de Inleiding en het Apparaat

Apparaat (Toelichtend boek op de transcriptie van *MEGA2, afdeling 2, band 4, deel 1*).

Tegen het einde van het jaar 1862, toen het werk aan het manuscript *Ter Kritiek op de politieke economie* (1861 – 1863), het tweede ontwerp van *Het Kapitaal*, nog in volle gang was, kwam Marx tot het besluit, dat de voorbereiding van zijn economisch werk spoedig in een nieuwe, meer en meer afsluitende fase zou aankomen.

Marx verzamelde voor de afsluiting van de arbeid aan het manuscript 1861 – 1863 het ontbrekende materiaal voor alle punten van het hieronder genoemde planontwerp van december 1862.

De paragraaf over het productieproces van het kapitaal en het punt van de ‘Resultaten van het productieproces’. Toen Marx op basis van het in 1863/1864 gemaakte manuscript van het eerste boek de uiteindelijke versie van de tekst van het eerste boek voorbereidde, bracht hij echter veranderingen aan in zijn structuur en aan de titels. Naar alle waarschijnlijkheid ontwierp Marx toen een speciaal hoofdstuk over ‘waren’ en geld voor het eerste boek en besloot hij, het ‘zesde hoofdstuk’ er uit te laten.

Plan voor het eerste deel (verkorte versie)
(december 1862)

- 1) Inleiding. ‘Waar’. Geld
- 2) Omzetting van geld in kapitaal
- 3) De absolute meerwaarde...
- 4) De relatieve meerwaarde...

5) Combinatie van absolute en relatieve meerwaarde, formele en reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal.
Productiviteit van het kapitaal.
Productieve en onproductieve arbeid

6) Terug omzetting van meerwaarde in kapitaal.
De oorspronkelijke accumulatie

De mogelijke structuur van het manuscript van het eerste boek (1863/1864)

- 1) Omzetting van geld in kapitaal
- 2) De productie van de absolute meerwaarde
- 3) De productie van de relatieve meerwaarde
- 4) Verdere onderzoeken over de productie van de absolute en relatieve meerwaarde

5) Accumulatieproces van het kapitaal

6) Resultaten van het directe productieproces

- 7) Resultaat van het productieproces
- 8) Theorieën over de meerwaarde
- 9) Theorieën over productieve en onproductieve arbeid

De vergelijking van de vermoedelijke structuur van het manuscript van het eerste boek met het plantontwerp van het eerste deel van *Het Kapitaal* vertoont een wezenlijk onderscheid tussen de twee ontwerpen. Toen Marx het manuscript van het eerste boek 1863/1864 naar voren schoof, liet hij alle historische afwijkingen eruit (in het aangevoerde ontwerpplan van december 1862 de punten 8 en 9). Dat betrof opgenomen zaken, naast het precieze verwijzen naar de boeken I-IV, de in het ‘zesde hoofdstuk’. Het getuigt ervan dat Marx zich in deze periode al voorstelde, dat *Het Kapitaal* uit vier boeken zou bestaan. De eerste keer dat hij dit uitsprak was echter pas veel later, namelijk in een brief aan Louis Kugelmann van 13 oktober 1866.

Ontstaan en Overlevering

Het manuscript van het eerste boek van *Het Kapitaal* is als deel van het derde ontwerp voor het geheel van *Het Kapitaal* op te vatten. Daarvan is de voorliggende tekst – bestaande uit ‘afzonderlijke pagina’s’ voor verschillende hoofdstukken, het ‘zesde hoofdstuk’ evenals de ‘afzonderlijke voetnoten’ – overgebleven. Het manuscript toont, dat Marx zich tijdens deze periode met de vervolmaking van de eerste band van *Het Kapitaal* bezighield. Het betreft de structuur, de theoretische inhoud, de verwijzingen naar het feitenmateriaal en de bibliografische bronnen.

Zowel het ‘zesde hoofdstuk’ als ook de manuscripten van het tweede en derde boek van *Het Kapitaal* bevatten veel eenduidige aanwijzingen op het onderwerp van de afzonderlijke hoofdstukken, respectievelijk op de structuur van het ontwerp van het eerste boek. Bij ‘waar’ en geld verwees Marx op het eerste geschrift van de *Ter kritiek* (zie *MEGA2 II/2.1858 1861*). Daaraan was het eerste hoofdstuk over de omzetting van geld in kapitaal opgedragen. Daarop volgde noodzakelijkerwijs het tweede hoofdstuk over de productie van de absolute meerwaarde, het derde hoofdstuk over de productie van de relatieve meerwaarde, het vierde hoofdstuk met verdere onderzoeken over de productie van absolute en relatieve meerwaarde, dan het vijfde Hoofdstuk dat het accumulatieproces van het kapitaal behandelde waarin opgenomen de oorspronkelijke accumulatie (als paragraaf 2) en ten slotte het zesde hoofdstuk ‘Resultaten van het directe productieproces’. (De mogelijke structuur van het eerste boek wordt in de algemene tekstgeschiedenis onderbouwd.)

Daarmee volgt het manuscript van het eerste boek in principe het planontwerp van het eerste deel van *Het Kapitaal* het manuscript *Ter kritiek* (*manuscript 1861 – 1863*) (zie *MEGA2 II/3.5.S.1861/1862*). Het overgeleverde materiaal behoort inhoudelijk tot de hoofdstukken 1, 4 en 5 (ook ingesloten de oorspronkelijke accumulatie). Het ‘zesde hoofdstuk’, Resultaten van het directe productieproces, is als hoofdstuk volledig bewaard gebleven.

De analyse van het overgeleverde deel van het manuscript van het eerste boek toont aan, dat de eerste helft (waarvan pagina 24/25, 96-107 en 259/260 behouden gebleven zijn) als

eindtekst ontstond met de doorgaande nummering van de voetnoten. De verdere pagina's van het manuscript (263/264) en 379/380) alsook de pagina's van het 'zesde hoofdstuk' hebben geen doorlopende notering van de voetnoten. Op meerdere pagina's blijven open plekken, wat ervan getuigt, dat Marx hier een verdere bewerking van de teksten voorzag. Daaruit is te concluderen, dat Marx sinds de lente van 1864, misschien na de onderbreking van de arbeid voor vier maanden, die door ziekte alsook door zijn reis naar het continent veroorzaakt was, de toenmalige fase van de voorbereiding van *Het kapitaal* niet meer als de definitieve versie beschouwde. Waarschijnlijk speelde daarbij het proces van het ontstaan van het 'zesde hoofdstuk' een essentiële rol. Het materiaal, als onderscheiding van de andere hoofdstukken van het eerste boek, kende bijna geen analogie met de voorafgaande economische manuscripten. Al bij het begin van het 'zesde hoofdstuk', bij de formulering van het object van de drie geplande paragrafen, droeg Marx op om 'Nr. 1) in de laatste bewerking voor de druk uiteindelijk niet als eerst te plaatsen, omdat het de *overgang* naar het tweede boek – het circulatieproces van het kapitaal – vormt'. (pagina 24). Daarmee werd 'de laatste bewerking voor de druk' tenminste met betrekking tot het 'zesde hoofdstuk' tot de hoofdtaak van een verdere periode.

In het manuscript zijn drie delen te onderscheiden. Die komen overeen met het, aan het begin van deze arbeid, ontworpen opbouwplan; '1) 'Waren' als *Product van het kapitaal* van de kapitalistische productie; 2) De kapitalistische productie is de *productie van meerwaarde*; 3) Ze is uiteindelijk *Productie en reproductie van de gehele verhoudingen*.' (pagina 24)

De realisatie van de 'waar' als product van het kapitaal (pagina 24-51) is geen eenvormig geheel. Marx vatte hier twee verschillende aspecten samen. Ten eerste behandelde hij de 'waar' als voorwaarde en resultaat van de kapitalistische productie. Ten tweede behandelde hij de omzetting van de 'waar' als warenmassa en drager van het kapitaal in geld. Het tweede gezichtspunt won in de loop van de arbeid voor Marx aan betekenis.

Het tweede centrale probleem van de hoofdstukken was de meerwaarde als resultaat van het productieproces (pagina 51-125). Daarbij ging Marx in op de typering van de kapitalistische productie als arbeidsproces van het kapitaal (pagina 57/58). Hij uitte zich op volgende manier: 'we komen in het verloop van deze paragraaf op dit bepalende belangrijke punt uitvoerig terug.' (pagina 57/58). Daarmee was een belangrijk onderdeel van het hoofdstuk aangekaart, dat Marx ontnam aan het niet overgeleverde deel van het manuscript (pagina 96-107 van het manuscript). Marx nummerde dit deel van het manuscript om tot pagina 469a-469m en nam het daarna alsnog organisch op, omdat hij het met de gehele beschrijving verbinden wilde.

De derde paragraaf van het 'zesde hoofdstuk' behandelt de reproductie van de kapitalistische verhoudingen (pagina 125-129). Het werk aan deze paragraaf verliep in twee etappes. Nadat Marx drie pagina's van de tekst geschreven had, begon hij opnieuw, (pagina 130) hij beperkte zich alsnog tot één pagina. Daarna brak het manuscript af. Marx keerde hier terug naar de oorspronkelijke titel van het hoofdstuk, namelijk 'Resultaat van het directe productieproces'. Daarmee begrensde hij de presentatie van dit 'resultaat' tot de reproductie van de kapitalistische verhoudingen.

Vermoedelijk later, tijdens de directe voorbereiding van de eerste band van *Het Kapitaal* voor de druk, schreef Marx nieuwe voetnoten voor enkele hoofdstukken die op feitenmateriaal uit de jaren 1864 – 1866 berusten.

Voor de datering van het manuscript

Het manuscript van het eerste boek liet Marx ongedateerd. Er moet echter opgemerkt worden, dat er op de bladzijden van het manuscript van het ‘zesde hoofdstuk’ watermerken met de naam van de firma en de productiedatum van het papier zich bevinden, namelijk ‘1864’. De pagina’s 24/25 en 96-107 daarentegen hebben het watermerk ‘1863’. Om het manuscript van het eerste boek nauwkeuriger te kunnen dateren, is het belangrijk, om de volgorde vast te stellen waarin de manuscripten van de andere boeken ontstonden.

De verwijzingen die in het ‘zesde hoofdstuk’ voorkomen naar het tweede en derde boek wijzen er niet eenduidig op, dat de vermelde boeken al geschreven zouden zijn. In betrekking hierop laten twee verwijzingen in ‘manuscript 1’ van het tweede boek op het ‘zesde hoofdstuk’, geen twijfel toe dat het laatste op dit tijdstip al bestond – zo precies worden twee stellingen uit dit hoofdstuk gerecapituleerd (pag. 143/144 en 353).

Buiten dat erop gelet moet worden, dat in het ‘zesde hoofdstuk’ bijna uitsluitend het begrip ‘arbeidsvermogen’ gebruikt wordt, terwijl in de eerste vijf hoofdstukken van het derde boek (augustus 1864 tot september 1865) zeer vaak ‘arbeidskracht’ als synoniem verschijnt. In het ‘manuscript 1’ van het tweede boek (eerste helft 1865) voltrekt zich de overgang naar het begrip ‘arbeidskracht’. Al in het geschrift *Waarde, prijs en winst* (mei tot juni 1865) en ook in de latere manuscripten zoals in de eerste band van *Het Kapitaal* (zie MEGA2 II/5) wordt ‘arbeidskracht’ de uiteindelijke term. Daaruit is te concluderen, dat Marx het manuscript van het eerste boek van de zomer van 1863 tot aan de zomer van 1864 klaarmaakte, waarbij hij het ‘zesde hoofdstuk’ hoogst waarschijnlijk als het laatste deel van het eerste boek in 1864 geschreven heeft.

Het voorbereidende materiaal

Als directe basis voor het opstellen van het manuscript diende voor Marx *Ter Kritiek... (manuscript 1861 – 1863)*. Dat heeft betrekking zowel op het ontwerpplan van december 1862, waar van het ‘zesde hoofdstuk’ voor het eerst sprake is, als ook op de tekst van het manuscript zelf, waarvan Marx talrijke uittreksels overnam. Bij het schrijven van de pagina’s 24/25 gebruikte Marx de eerste paragraaf van het manuscript van 1861 – 1863 (*MEGA2 II/3.1 pagina 37-47*). Bij de behandeling van de ‘waar’ nam Marx bijna woordelijk delen uit de *Theorieën over de meerwaarde* over (zie pagina 30, 33 en *MEGA2 II/3.4 pagina 1302/1303*). Bij de behandeling van de meerwaarde als resultaat van het productieproces heeft Marx enkele pagina’s uit het manuscript van 1861 – 1863 overgenomen en in het manuscript van 1863 – 1865 ingevoegd (zie pagina 96 en 99-101).

Het gebruik van het manuscript door Marx

Het ‘zesde hoofdstuk’ werd door Marx niet in de uiteindelijke versie van het eerste boek van *Het Kapitaal* opgenomen. Toch bevindt zich aan het slot van de eerste Duitse oplage een paragraaf (*MEGA2 II/5. Pagina 619*) die inhoudelijk met het slot van de paragraaf over de ‘waar’ van het ‘zesde hoofdstuk’ overeenstemt. (pagina 51). In de tweede oplage van de eerste band van *Het Kapitaal* zag Marx af van deze paragraaf.

Tijdens het leven van Marx en Engels werd het overgeleverde deel van het manuscript van de eerste band van *Het Kapitaal* niet openbaar gemaakt. Pas in 1933 werd het manuscript, in de door het Marx-Engels-Lenin-Instituut voor het Centraal Comité van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie, uitgegeven Marx-Engels archief, volume II (VII), parallel in de Duitse en Russische taal, gedrukt. In 1974 volgde de nieuwe bewerking, trouw aan het origineel, van de Russische vertaling van het manuscript in het kader van de tweede oplage van de Sotschienenija Marksa i Engelsa.

‘Zesde Hoofdstuk’

De vellen 441-474 en 476: Tekst geschreven met zwarte tint op blauwig geribbeld papier op het formaat 406 x 321 mm, eenmaal in het midden gevouwen. Het papier heeft het watermerk S Thomas 1864. Op de lege pagina 475 werd in het midden een pagina in het formaat 200 x 158 mm uit het manuscript 1861 – 1863 ingeplakt. Op de pagina 476 bevindt zich in de rechter hoek onderaan de rekening 1815 1792/113. De tekst neemt de halve pagina in beslag.

De vellen 469a-469m: Tekst geschreven op blauwig geribbeld papier in het formaat 412 x 330 mm, eenmaal in het midden gevouwen. Het papier heeft het watermerk E Towgood 1863 en de symbolische voorstelling van de Britannia. De tekst neemt ongeveer 1/4 tot 3/4 van de pagina's in beslag.

Vellen 477-488: Tekst geschreven op blauwig geribbeld papier in het formaat 406 x 321 mm, eenmaal in het midden gevouwen. Het papier heeft het watermerk S Thomas 1864. Pagina 477 heeft twee vast gekleefde invoegingen uit het manuscript 1861 – 1863 met afhandelingsmerken op de rugzijde, formaat 158 x 60 mm en 159 x 60 mm. Pagina 487 heeft een invoeging in het formaat 158 x 60 mm uit hetzelfde manuscript.

Vellen 489-495: Tekst geschreven op donkerblauw, geribbeld papier in het formaat 426 x 332 mm zonder watermerk. Pagina 490 heeft een aangeplakte invoeging in het formaat 158 x 155 mm uit het manuscript 1861 – 1863 met afhandelingsmerk op de rugzijde. Pagina 495 heeft een leren niet gepagineerde rugzijde.

Inleiding

De belangrijkste activiteit van Marx in de jaren 1863-1865 werd het schrijven van het derde ontwerp van *Het Kapitaal*, het manuscript 1863 – 1865. Daarin heeft Marx voor het eerst zijn theoretische resultaten samenhangend gepresenteerd in de volgende drie boeken: het productieproces van het kapitaal, het circulatieproces van het kapitaal en de vormen van het totale proces.

In het eerste deel van band <MEGA2 II 4.1> worden de manuscripten gepubliceerd, die relatief zelfstandige elementen van het derde ontwerp van *Het Kapitaal* vormen:

1) Het door Marx in de definitieve versie niet opgenomen afsluitende zesde hoofdstuk *Resultaten van het directe productieproces*, het enige overgebleven hoofdstuk van het eerste boek, *Het productieproces van het kapitaal*, dat van 1863 tot 1864 ontstaan is, alsook afzonderlijke, uit voorafgaande hoofdstukken behouden gebleven pagina's.

2) Het tweede boek, *Het circulatieproces van het kapitaal*, dat in de eerste helft van 1865 geschreven werd.

3) Aansluitend wordt de in deze tijd ontstane voordracht van Marx in de algemene raad van de Internationale arbeidersassociatie (Eerste Internationale) afgedrukt, die bij zijn eerste verschijning in 1898 de redactionele titel *Waarde, prijs en winst* kreeg.

Ook in de periode van 1863 tot 1865 leverde Marx dus een intensieve arbeid op onderzoeksgebied. Hij streefde erna om zo snel als mogelijk was alle voorbereidingen voor de druk van *Het Kapitaal* af te sluiten. Bijzondere aandacht schonk hij aan het belangrijkste deel, het eerste boek van zijn werk. Zelfs aan de weinig overgeleverde pagina's van de eerste vijf hoofdstukken van het manuscript evenzeer aan de tekst van het 'zesde hoofdstuk' kan dat herkend worden.

Vooraf preciseerde Marx de basisbegrippen van zijn politieke economie. Dat betrof onder andere het centrale begrip van de toen al uitgewerkte meerwaardetheorie, het begrip van de 'waar' arbeidskracht. Marx wilde persé aantonen, dat het specifieke van deze 'waar' in haar gebruikswaarde ligt en dat haar waarde zich volgens de algemene wet van de warenwereld regelt. Dus onderstreepte hij: 'De ruilwaarde van deze 'waar', zoals van alle andere 'waren', is bepaald, voordat ze in circulatie komt, omdat ze als vermogen, als kracht verkocht wordt en een bepaalde arbeidstijd vereist was om dit vermogen, deze kracht te produceren' (pagina 6). De genoemde kwestie was in *Ter Kritiek... (manuscript 1861 – 1863)* niet zo duidelijk geformuleerd, als dat hij dat hier deed.

In het 'zesde hoofdstuk' werd de inhoud van het eerste boek samengevat en daarmee tegelijkertijd de overgang naar het tweede boek van *Het Kapitaal* geschreven. Hier gaf Marx ten eerste een gedetailleerde analyse van de 'waar' als product van het kapitaal. Hij toonde aan, dat de logische overgang van de realisering van de 'waar' als voorwaarde van het kapitaal tot haar realisering als product van het laatste niet alleen de eigenlijke geschiedenis van het kapitaal weergeeft, maar ook in abstracte trekken de geschiedenis van zijn ontstaan. De historische overgang van de prekapitalistische naar de kapitalistische warenproductie weerspiegelt het ontstaan van de 'waar' in zijn kapitalistische context. Tegelijkertijd schoof Marx naar voren, dat alleen onder de voorwaarden van de heerschappij met kapitalistische verhoudingen de 'waar' tot een algemene vorm van het product wordt. De overgang wordt gevormd doordat de gebruikswaarde van de 'waar' verandert in een ruilwaarde. De '*algemene elementaire vorm van de rijkdom*'. Enerzijds als de bestaande elementaire voorwaarde van het productieproces, anderzijds omdat ze als het noodzakelijke resultaat bestaat. 'Met de kapitalistische productie is daarom ook als eerste de gebruikswaarde door de ruilwaarde voortgebracht. De waardewet realiseert zich 'in de afzonderlijke vormen van de geldcirculatie'.' (pagina 27).

Daarom komt hij tot de slotconclusie, dat de analyse van de 'waar' als product van het kapitaal pas in het derde boek van *Het Kapitaal* tot een einde gebracht kan worden, waar het proces van de omzetting van de waarde in productieprijsen onderzocht wordt. Hoewel de dialectiek van de 'waar' als voorwaarde en als product van het kapitaal slechts een aspect van

de inhoud van het ‘zesde hoofdstuk’ vormt, is echter niet uit te sluiten, dat dus de hierboven vermelde conclusie Marx ertoe bracht, af te zien, om dit thema – het onderscheid tussen de warenmassa en de afzonderlijke ‘waar’ – in het eerste boek van *Het Kapitaal* te analyseren. In ieder geval is de dialectiek van voorwaarde en resultaat, hoewel een factor van overweging van de kapitalistische accumulatie in het eerste boek, in de slotversie niet meer zo samenhangend en glansrijk uiteengezet.

De volgende grote paragraaf van het ‘zesde hoofdstuk’ karakteriseert de kapitalistische productie als de productie van meerwaarde. Uit de in het eerste boek van *Het Kapitaal* uitgevoerde onderzoek blijkt, dat de meerwaarde de drijvende kracht, de bepalende ontwikkelingsfactor van de kapitalistische productie en haar directe doel is. Toen Marx in verbinding met de analyse van de meerwaarde het dubbelkarakter van het kapitalistische productieproces ontrafelde, wees hij erop, dat de burgerlijke economen de sociale vorm van het kapitaal met zijn stoffelijke inhoud gelijkstelden. ‘Het kapitaal wordt als zodanig als een *ding* beschouwd’. Vanuit het gezichtspunt van de stoffelijke inhoud verschijnt het kapitaal in het algemeen als arbeidsproces, waarbij het, ‘op ongeacht welk niveau de economische ontwikkeling zich bevindt en op basis van welke productiewijze dan ook, altijd hetzelfde laat zien’ (pagina 57), echter vanuit het gezichtspunt van de sociale vorm vertoont het een proces van waardevorming van de waarde.

Het fetisjisme van het kapitaal wordt nog duidelijker met de beschouwing van de sociale vorm van de kapitalistische productie. Want: ‘Het is niet de arbeider die de productiemiddelen gebruikt, maar het zijn de productiemiddelen die de arbeider gebruiken’. Op zo’n manier dat ‘dingen’ (dat wil zeggen kapitaal in zijn ding vorm als productiemiddel) als ‘middel het commando over en de exploitatie van levende arbeid’ (pagina 63) optreden. Het proces van de eigen waardevorming van het kapitaal treedt tegelijk op ‘als proces ... van de verarming van de arbeiders, waarvan de door hem geschapen waarde tegelijk als een aan hem zelf vreemde waarde schept’.

Deze stellingen zijn uiterst wezenlijk voor het begrijpen van de inzichten van Marx over de verarming van de arbeiders. Hij spreekt daar in die zin over, dat de arbeider in het productieproces ‘slechts als de gepersonifieerde *arbeid*, die hem als kwaal, als inspanning toebehoort.’ (pagina 64) functioneert; met andere woorden, die als van hem, het ‘*vervreemdingsproces* van zijn eigen arbeid’ (pagina 65) gekarakteriseerd wordt. De arbeider als ‘offer’ van dit proces staat ‘vanaf het begin daar tegenover in een rebellerende verhouding’, waarbij hij dit proces ‘als knechtingsproces ervaart’.

In het ‘zesde hoofdstuk’ heeft Marx enige pagina’s uit de voorafgaande hoofdstukken van het eerste boek betrokken, waarin uitvoerig het standpunt van de burgerlijke economen met betrekking op het kapitaal geanalyseerd wordt. Het is een standpunt, dat ‘uit het karakter van de kapitalistische productieprocessen zelf voortkomt’ en daarbij een ‘een zeer gemakkelijke methode is, om de eeuwigheid van de kapitalistische productiewijze te bewijzen’ (pagina 73). Een reactie namens de proletarische tegenstanders van de burgerlijke politieke economie daarop, was de ontkenning van de noodzakelijkheid van het kapitaal; zij bestreden ‘zijn noodzakelijkheid zelfs voor een bepaald historisch ontwikkelingsniveau van de maatschappelijke productieprocessen’ (pagina 74).

Met zijn onderzoek van het fetisjisme van het kapitaal wijst Marx daarbij op een serie niet betrokken omstandigheden: de maatschappelijke combinatie van de arbeid, die als totale arbeidskracht optreedt, dat de arbeiders ‘*aangedaan* wordt’, ‘hun... als *kapitalistisch*

arrangement confronteert' (pagina 120). Bovendien ontwikkelen zich de productieve krachten van de maatschappelijke arbeid historisch met een specifieke kapitalistische productiewijze samen en verschijnen daarom 'als iets dat eigen is aan de kapitaalverhouding en van hem niet af te scheiden'. Ten slotte de objectieve voorwaarden van de maatschappelijke arbeid, die 'met de ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze, een veranderde vorm aannemen, door de dimensie, waarin de economie waarmee ze aangewend worden'. Ze treden 'als een bestaanswijze van het kapitaal' op.

Zo legde Marx de eigenlijke oorzaken bloot. Deze oorzaken, welke bewerkstelligen, dat van de vertegenwoordigers van de kapitalistische productie en de burgerlijke theoretici 'economische vormbepalingen als de stoffelijke dragers van deze vormbepalingen of categorieën op zichzelf toekomende eigenschappen beschouwd' (pagina 115) worden. In de eindversie van het eerste boek zijn deze oorzaken zowel bij de behandeling van het warenfetisjisme aan de hand van de analyse van de machinerie en de daarop berustende productiewijze toegevoegd. Daarmee heeft zich hun afwijkende voorstelling als theoretisch overbodig bewezen.

De slotparagraaf van het 'zesde hoofdstuk' (in de uiteindelijke versie zouden, zoals Marx al aan het begin van het hoofdstuk opmerkte, de punten één tot drie in omgekeerde volgorde opgenomen moeten worden) bevat de analyse van de verdere reproductie van de kapitalistische verhoudingen in het proces van de kapitalistische productie. '*Groei van het kapitaal en toename van het proletariaat* verschijnen daarom als bij elkaar behorend, als ook als tegengestelde verdeelde producten van hetzelfde proces' (pagina 127). Daarmee wordt het inzicht bestreden, dat de verhouding tussen arbeider en kapitalist een verhouding van gelijkberechtigde warenbezitters is, die de producten van de eigen arbeid ruilen: In het proces van de kapitalistische productie formeert en vereeuwigd zich de heerschappij van het kapitaal over de arbeid, de 'geobjectiverde' arbeid over de levende arbeid.

Deze stellingen kwamen later terug in de paragraaf over het accumulatieproces van het kapitaal. Daarom is het te begrijpen, dat de *Resultaten van het directe productieproces van het kapitaal* afzonderlijk gepresenteerd worden.

Het samenvattende onderzoek in het 'zesde hoofdstuk' bevat ook de formele en reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal. Marx wijst daarop, dat een 'bepaald historisch niveau en vorm van de maatschappelijke productie' een voorwaarde is voor het ontstaan van kapitalistische verhoudingen. Met een bepaald ontwikkelingsniveau wordt bedoeld – 'in een vroegere productiewijze' – het middel van de productie en de omgang en ook de behoefte, 'die over de oude productieverhoudingen heen en tot hun omzetting in de kapitaalverhoudingen aanzetten'. (pagina 129) Deze voorwaarden 'hoeven slechts zo ver ontwikkeld te zijn, zodat de formele onderschikking van de arbeid kan plaatsvinden'. Op basis van de veranderende verhoudingen ontwikkelt zich uiteindelijk een nieuwe productiewijze, 'die van de ene kant nieuwe productieve krachten schept, anderzijds op zijn basis zich ontwikkelt. Er treedt daarmee een volledige economische revolutie op'. Zij betekent de reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal. In de loop van de verdere ontwikkeling van de door haar voortgebrachte middelen van de productie en van de omgang schept ze 'de reële voorwaarden van een nieuwe, de tegengestelde vorm van de kapitalistische productie opheffende productiewijze, en zo de materiële basis van een nieuwe vormgegeven maatschappelijk levensproces en daarmee een nieuwe maatschappelijke formatie'. Het lijkt dat door het maken van deze materiële voorwaarden het kapitalisme oplost, 'zijn *historische rechtvaardiging* als *noodzakelijke vorm* voor de economische ontwikkeling', voor de

productie van de maatschappelijke rijkdom, aan de kant gezet wordt'. De burgerlijke politieke economie mag noch het ontstaan van de kapitalistische productiewijze, noch de rijping van de materiële voorwaarden van zijn opheffen erkennen. Ze ziet slechts 'hoe binnen de kapitaalverhoudingen geproduceerd wordt'.

Deze vaststelling concretiseert, op basis van de politieke economische onderzoeken van de kapitalistische productiewijze door Marx, enkele klassieke stellingen van de materialistische geschiedenisopvatting, die al in het voorwoord van *Ter Kritiek* opgenomen waren, en geeft ze tegelijk een verdere economische onderbouwing. In het jaar 1859 schreef Marx: 'Een maatschappijvorm gaat nooit te gronde, voordat alle productieve krachten ontwikkeld zijn, voordat ze ver genoeg is. Nieuwe hogere productieverhoudingen nemen nooit de plaats in van bestaande, voordat de materiële bestaansvoorwaarden zelf in de schoot van de oude maatschappij uitgebreid zijn' (Mega 2 II/2. Pagina 101). In *Ter Kritiek ... (manuscript 1861 – 1863)* zette Marx dan het onderzoek van de formele en reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal voort. In de jaren 1864 – 1865 verrijkte hij deze stellingen.

De dialectiek van de ontwikkeling en van de samenwerking van productieve krachten en productieverhoudingen is in het 'zesde hoofdstuk' verder gedifferentieerder gepresenteerd. Met het voorbeeld van de kapitalistische maatschappijformatie toont Marx aan, dat in de loop van het historische proces vervolgens een periode onvermijdelijk is, waarin zich op basis van de oude heersende materiële voorwaarden een nieuwe productiewijze vormt. Deze materiële voorwaarden stellen tegelijk de voorwaarden voor een 'economische revolutie', voor de opheffing van de oude productiewijze. Het is de tijd, waarin vooral de ontwikkelingstendensen van de productieve krachten objectief over de grenzen van het oude systeem verdwijnen. Marx onderbouwde ook, dat zich door deze revolutie voor een bepaalde periode uiteindelijk een overeenstemming tussen het ontwikkelingsniveau van de productieve krachten en het karakter van de productieverhoudingen voordoet.

Het 'zesde hoofdstuk' van het eerste boek van *Het Kapitaal* neemt zo een belangrijke plaats in zijn ontstaansgeschiedenis, in het algemeen in de economische nalatenschap van Marx in. Het hier voor het eerst doorgevoerde onderzoek van de 'waar' als resultaat van het kapitaal, dat dan in het tweede en derde boek verder uitgevoerd werd, biedt de mogelijkheid te erkennen, dat de realisatie van de waardetheorie zich geenszins beperkt tot de eerste paragraaf van de eerste band van *Het Kapitaal*. Daar is de realisatie eigenlijk pas begonnen en in een hoge abstracte vorm voorbereid. In het 'zesde hoofdstuk' gaf Marx ook een algemene karakteristiek van de kapitalistische productiewijze, haar voorwaarden voor haar ontstaan, haar historische plaats in de maatschappelijke ontwikkeling. Daarvan uitgaande begreep hij de materiële voorwaarden voor het ontstaan van de komende maatschappij. Deze uitspraken zijn van fundamentele betekenis; ze verrijken de marxistische theorie van de maatschappijformatie en maken het tegelijk mogelijk een beter begrip te krijgen van Marx' methode voor economisch onderzoek en realisatie.

Resultaten van het directe productieproces

Eerste Boek

Het productieproces van het kapitaal

Hoofdstuk zes

Resultaten van het directe productieproces

{441} Z E S D E H O O F D S T U K

Resultaten van het directe productieproces

Er worden in dit hoofdstuk drie zaken bekeken:

- 1) ‘Waren’ als product van het kapitaal, de kapitalistische productie;
- 2) De kapitalistische productie is productie van meerwaarde;
- 3) Het is uiteindelijk productie en reproductie van de gehele verhouding, waardoor deze directe productie als specifiek kapitalistisch te karakteriseren is.

Van deze 3 rubrieken is nr. 1 in de laatste bewerking voor de druk uiteindelijk, niet de eerste, omdat het de overgang naar het tweede boek – het circulatieproces van het kapitaal – vormt. Voor het gemak beginnen we er hier mee.

ad 1) ‘Waren’ als product van het kapitaal

De ‘waar’, als de elementaire vorm van de burgerlijke rijkdom, is ons uitgangspunt, de voorwaarde voor het ontstaan van het kapitaal. Anderzijds verschijnen ‘waren’ nu als het product van het kapitaal.

Deze kringloop van onze uiteenzetting komt overeen met de historische ontwikkeling van het kapitaal, waarvoor een uitwisseling van ‘waren’, de handel in ‘waren’, een ontstaansvoorwaarde vormt. Die ontwikkeling vormt zichzelf echter op basis van te onderscheiden productiestadia, waarvan voor alles overeenkomstig is, dat daarin de kapitalistische productie nog helemaal niet of nog slechts sporadisch bestaat. Anderzijds is de ontwikkelde warenruil en de vorm van de ‘waar’ als algemeen noodzakelijke maatschappelijke vorm van het product zelf, vooral het resultaat van de kapitalistische productiewijze.

Kijken we naar de ontwikkelde kapitalistische productie van de samenlevingen, dan verschijnt daarin de ‘waar’ als de gevestigde elementaire voorwaarde van het kapitaal als het directe resultaat van het kapitalistische productieproces.

‘Waren’ en geld zijn elementaire voorwaarden van het kapitaal, ze ontwikkelen zich echter pas als kapitaal onder bepaalde omstandigheden. Kapitaalvorming kan niet plaatsvinden, buiten de basis van de warencirculatie om, (waarin de geldcirculatie is opgenomen), dus op een al gegeven niveau, tot een zekere omvang van het volledige niveau van de handel. Warenproductie en warencirculatie zijn omgekeerd voor het bestaan ervan niet aan de kapitalistische productiewijze voorafgaan, veel meer horen deze productie en circulatie al bij maatschappijvormen die aan de burgerlijke voorafgaan, zoals ik al vroeger uiteengezet **[1]** heb. Het zijn historische voorwaarden voor de kapitalistische productiewijze. {442} De ‘waar’ wordt echter pas de algemene vorm van het product op basis van de kapitalistische productie.

Daarvoor moeten alle producten, de vorm van de 'waar' aannemen. Koop en verkoop bevatten niet alleen maar het overschot van de productie, maar hun substantie zelf. De verschillende productieverhoudingen treden zelf op als allesomvattende 'waren', die uit de circulatie het productieproces ingaan. Als de 'waar' dus enerzijds als voorwaarde van kapitaalvorming verschijnt, is anderzijds de 'waar', in zoverre het de algemeen elementaire vorm van het product is, wezenlijk voor het product en resultaat van het kapitalistische productieproces. Producten nemen op eerdere productieniveaus gedeeltelijk de vorm van een 'waar' aan. Het kapitaal daarentegen produceert een product noodzakelijkerwijs als 'waar'.^[2] In de mate van de ontwikkeling van de kapitalistische productie, dat wil zeggen van het kapitaal, realiseren zich dus ook de algemene voor de 'waren' ontwikkelde wetten. Bijvoorbeeld die de waarde betreffen, in de verschillende vormen van de geldcirculatie.

Het blijkt hier, dat zelfs vroegere productietijdperken met bijbehorende economische categorieën op basis van de kapitalistische productiewijze een specifiek, onderscheidend historisch karakter inhouden.

De omzetting van geld, dat zelf slechts een omgezette vorm van 'waren' is, in kapitaal vindt alleen maar plaats, zodra het arbeidsvermogen in een 'waar' voor de arbeider zelf omgezet is. Als de categorie van de warenhandel zich dus een vroegere door haar uitgesloten of slechts sporadische in haar ingesloten sfeer reeds toegeëigend heeft. In de ontwikkeling naar de kapitalistische wijze van produceren zal de arbeidende bevolking ophouden zelf tot de objectieve arbeidsvoorwaarden te behoren, of zelf nog als warenproducent op de markt te komen. In plaats van het product van hun arbeid, zal ze veel meer hun arbeid zelf of preciezer hun arbeidsvermogen verkopen. De productie zal zich in de volle omvang, in haar gehele diepte en breedte volgens de warenproductie, omzetten in producten, in 'waren' en de 'geobjectiveerde' voorwaarden van elke afzonderlijke productieomgeving zelf, treden als 'waren' op.

Alleen op basis van de kapitalistische productie wordt de 'waar' inderdaad de algemene elementaire vorm van de rijkdom. Heeft het kapitaal zich nog niet de landbouw eigen gemaakt, dan wordt een groter deel van de producten nog direct als vervangingsmiddel, niet als 'waar' geproduceerd. Een groter deel van de arbeidersbevolking wordt nog niet in loonarbeiders en een groter deel van de arbeidsvoorwaarden zal nog niet in kapitaal omgezet zijn. Hierin is opgenomen dat de ontwikkelde deling van de arbeid, zoals het toevallig in de kern van de maatschappij verschijnt, en de kapitalistische arbeidsdeling in de kern van het atelier, elkaar wederzijds zullen bepalen en produceren. Want 'waren' als noodzakelijke vorm van producten en daarom de verschijningsvorm van het product als noodzakelijke vorm van zijn toe-eigening, veronderstellen een volledig ontwikkelde deling van de maatschappelijke arbeid. Terwijl slechts op basis van de kapitalistische productie, dus ook de kapitalistische deling van de arbeid in de kern van de werkplaats, alle producten noodzakelijkerwijs de vorm van de 'waar' aannemen en alle producenten daarom noodzakelijkerwijs warenproducenten zijn. Met de kapitalistische productie is daarom ook voor het eerst in het algemeen de gebruikswaarde ingeruild voor de ruilwaarde.

3 punten ter toelichting.

- 1) De kapitalistische productie maakt ten eerste 'waren' tot de algemene vorm van alle producten;
- 2) Warenproductie leidt noodzakelijkerwijs tot de kapitalistische productie, zodra de arbeider gestopt is onderdeel van de productieverhoudingen te zijn (slavernij, lijfeigenschap), of de

basis blijft van niet natuurlijke gemeenschappen, niet is gebaseerd op natuurlijk gegroeide gemeenschappelijkheid (India). Vanaf het moment waar de arbeidskracht zelf in het algemeen tot 'waar' wordt;

3) De kapitalistische productie heft de basis van de warenproductie op, de losstaande onafhankelijke productie en de ruil van de bezitters van 'waren', of de ruil van equivalenten. De ruil van kapitaal en arbeidskracht wordt formeel.

Op basis van dit standpunt wordt het ook volledig onverschillig in welke vorm de productievoorwaarden zelf het arbeidsproces ingaan, of ze als deel van het constante kapitaal, machinerie slechts hun waarde geleidelijk aan het product afgeven of als grondstof erin gaan. Of dat een deel {443} van het product zoals bijvoorbeeld de zaden in de landbouw, direct weer door de producenten zelf als arbeidsmiddel gebruikt wordt of dat het eerst verkocht en dan opnieuw in arbeidsmiddel omgezet wordt. Alle geproduceerde arbeidsmiddelen functioneren, afgezien van hun dienst als gebruikswaarden in het productieproces, nu gelijktijdig als elementen van het waardevormingsproces. In zoverre niet als echt geld, wordt het in rekgeld omgezet, wordt het als ruilwaarde behandeld en wordt het waarde – element, dat het aan het product op een of andere wijze toebedeelt, precies berekend. In dezelfde mate zoals de landbouw een op kapitalistische basis bedreven industrietak wordt – de kapitalistische productie hun plek op het land inneemt. In dezelfde mate, als de landbouw voor de markt produceert, 'waren' produceert, artikelen voor de verkoop en niet voor de eigen directe consumptie. In dezelfde mate worden de waarden en kosten berekend en wordt elk item hetzelfde als 'waar' behandeld, (of ze het nu van een derde, of van zichzelf, de productie, koopt), en daarom, in zoverre de 'waar' als zelfstandige ruilwaarde behandeld wordt, als geld. Omdat dus tarwe, hooi, vee, zaden van alle soorten als 'waren' verkocht worden – en het zonder de verkoop helemaal niet als product geldt, gaat het ook als 'waar', respectievelijk als geld de productie in. In dezelfde mate als de producten worden natuurlijk ook de productievoorwaarden, de elementen van de producten – die met hun producten identieke dingen zijn – tot 'waren'. In zoverre het waardevormingsproces in beeld komt, worden het in de zelfstandige vorm als ruilwaarde, als geldgrootte verrekend. Het directe productieproces is hier voortdurend ondeelbaar arbeidsproces en waardevormingsproces, zoals het product eenheid van gebruikswaarde en ruilwaarde, dat wil zeggen 'waar' is. Afgezien van deze formele benadering ontwikkelt zich in dezelfde mate bijvoorbeeld dat de boer zijn inventaris koopt, zo ontwikkelt zich dus ook zadenhandel, de handel in mest, handel in fokvee – terwijl hij zijn bronnen verkoopt. Voor de afzonderlijke boer gaan dus deze productievoorwaarden ook actueel uit de circulatie in zijn productieproces in. De circulatie wordt feitelijk voorwaarde van de productie, omdat het meer en meer werkelijk gekochte (of koopbare) 'waren' zijn. 'Waren' zijn het al bij voorbaat voor hem als artikel, arbeidsmiddel, die gelijktijdig de waardedelen van zijn kapitaal vormen. Hij berekent ze daarom als op zichzelf per producent verkocht, alsof hij ze in natura aan de productie terug geeft. Dit ontwikkelt zich in dezelfde verhouding, zoals zich de kapitalistische productiewijze van de landbouw ontwikkelt, het wordt dus meer en meer fabrieksmatig bedreven.

De 'waar' als algemeen noodzakelijke vorm van het product, als specifieke eigenschap van de kapitalistische productiewijze, toont zich concreet in de met de ontwikkeling van de kapitalistische productie ingevoerde productie op grotere schaal. De eenzijdigheid en de massaliteit van het product, die het een maatschappelijke en aan de maatschappelijke samenhang sterk gebonden aard opdringt, zijn daarentegen directe betrekkingen als gebruikswaarde ter bevrediging van de behoeften van de producenten, dat het als iets zeer toevalligs, gelijkwaardigs en onwezenlijks verschijnen laat. Dit massaproduct moet als

ruilwaarde gerealiseerd worden, de metamorfose van de ‘waar’ doorlopen, niet alleen als een noodzakelijkheid voor de bestaansvoorwaarde van de producenten, die als kapitalist produceren, maar als noodzakelijkheid voor de vernieuwing en continuïteit van het productieproces zelf. Het valt daarom ten prooi aan de handel. De koper van ‘waren’ is niet {444} de directe consument, maar de koopman, die de metamorfose van de ‘waren’ als een eigen zaak bedrijft.[3] Ten slotte, ontwikkelt het product zijn aard als ‘waar’, en daarmee zijn karakter als ruilwaarde, zoals zich met de kapitalistische productie de veelvuldigheid van de productiesectoren ontwikkelt, dus de mogelijkheid voor de ruil van producten vergroot zich voortdurend.[4]

We gaan uit van de ‘waar’, van deze specifieke maatschappelijke vorm van het product – als basis en voorwaarde van de kapitalistische productie. We nemen het afzonderlijke product ter hand en analyseren de vooruitzichten, die het als ‘waar’ bevat, die het als ‘waar’ bestempelen. Voor de kapitalistische productie wordt een groot deel van de producten niet als ‘waar’ geproduceerd, niet tot ‘waar’. Anderzijds is dan een groter deel van de producten, die in de productie ingaan, niet ‘waar’, gaat niet als ‘waar’ het productieproces in. De omzetting van de producten in ‘waren’ vindt slechts op één punt plaats, het bestrijkt slechts het overschot van de productie, of slechts op een afzonderlijke omgeving ervan (manufactuurproducten). De producten gaan noch over de volle omvang als handelsartikel het proces in, noch komen ze over de volle breedte als zodanig weer uit het proces.[5] Warencirculatie en geldcirculatie tussen bepaalde grenzen, is op een bepaald ontwikkelingsniveau van de handel voorwaarde, uitgangspunt voor de kapitaalvorming en voor de kapitalistische productiewijze. Als dergelijke voorwaarde behandelen we de ‘waar’, doordat we van haar als het eenvoudigste element van de kapitalistische productie uitgaan. De ‘waar’ echter is een product, het resultaat van de kapitalistische productie. Wat eerst het element was, vormt zich later dan tot een eigen product. Pas op deze basis wordt de algemene vorm van het product ‘waar’, en hoe meer het zich ontwikkelt, des te meer gaan alle productie ingrediënten als ‘waar’ in haar proces.

De ‘waar’, zoals ze uit de kapitalistische productie ontstaat, heeft verschillende bestemmingen. Dat komt doordat de ‘waar’, zowel het element, als de voorwaarde van de kapitalistische productie is. We gingen uit van de afzonderlijke ‘waar’ als een zelfstandig artikel, waarin zich een bepaalde hoeveelheid arbeidstijd ‘geobjectiveerd’ heeft, en dat daarom een ruilwaarde van bepaalde grootte heeft.

De ‘waar’ verschijnt nu met een dubbele verdere bestemming:

1) Wat in de ‘waar’ ‘geobjectiveerd’ wordt, afgezien van haar gebruikswaarde, is een bepaalde hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid. Echter terwijl het bij de ‘waar’ als zodanig onbeslist blijft (en inderdaad gelijkwaardig is), waar deze ‘geobjectiveerde’ arbeid vandaan komt, bezit de ‘waar’ als product van het kapitaal gedeeltelijk betaalde en voor een deel onbetaalde arbeid. Voorheen is al opgemerkt, dat deze uitdrukking niet correct is, omdat de arbeid zelf niet direct gekocht en verkocht wordt. Maar in de ‘waar’ is een samengestelde som arbeid ‘geobjectiveerd’. Een deel van deze ‘geobjectiveerde’ arbeid (afgezien van het constante kapitaal, waarvoor een equivalent betaald is) is voor een equivalent van het arbeidsloon geruild. Een ander deel is zonder equivalent door de kapitalist toegeëigend. Beide delen zijn ‘geobjectiveerd’, en daarom als delen van de warenwaarde beschikbaar. En de term ‘waar’ dient als afkorting om één deel als betaalde en het andere als onbetaalde arbeid te karakteriseren. {445}

2) De afzonderlijke ‘waar’ verschijnt niet materieel als deel van het samengestelde product van het kapitaal, maar als een evenredig deel van het door het geproduceerde te bepalen geheel. We hebben in het geheel niet meer de afzonderlijke zelfstandige ‘waar’, het afzonderlijke product voor ons. Niet afzonderlijke ‘waren’ verschijnen als resultaat van het proces, maar een warenmassa, waarin zich de waarde van het voorgeschoten kapitaal plus de meerwaarde – van de toegeëigende surplusarbeid – gereproduceerd heeft. De onderdelen van warenmassa zijn ieder afzonderlijk drager van de waarde van het kapitaal en dus van zijn geproduceerde meerwaarde. De in de afzonderlijke ‘waar’ omgezette arbeid is helemaal niet te berekenen. Dit vanwege de gemiddelde berekening, dus is het een ideale schatting, wat geldt voor het deel van het constante kapitaal. Dat deel gaat slechts als residu in de waarde van het totale product op, zoals in het algemeen voor de gemeenschappelijk geconsumeerde productievoorzwaarden geldt. Dit gaat ook op voor de direct maatschappelijke en tot de gemiddelde arbeid van veel samenwerkende individuen vergelijkbare en geschatte arbeid. Het geldt alleen als een evenredig deel van in de ‘waar’ opgenomen en ideaal geschatte totale arbeid. Bij de prijsbepaling van de afzonderlijke ‘waren’ verschijnt het als enkel ideale deel van het totale product, waarin zich het kapitaal reproduceert.

3) Het resultaat als zodanig, drager van de totale waarde plus meerwaarde, als onderscheidend van de ‘waar’, die ons oorspronkelijk zelfstandig verscheen, als product van het kapitaal heeft inderdaad als omgezette vorm van het kapitaal nu waarde gekregen. De ‘waar’ toont zich nu in de omvang van de dimensies van de verkoop, die moet plaatsvinden. De oude kapitaalwaarde en dito de door de ‘waar’ voortgebrachte meerwaarde moeten nu gerealiseerd worden. Dat gebeurt geenszins als de afzonderlijke ‘waren’ of een deel van de afzonderlijke ‘waren’ volgens hun waarde verkocht worden.

We hebben vroeger gezien, hoe de ‘waar’, om voor de circulatie klaar gemaakt te worden, een dubbele bestaanswijze heeft. De ‘waar’ moet zich aan de koper niet alleen als artikel van bepaalde nuttige eigenschappen voordoen, als een bepaalde gebruikswaarde, die bepaalde behoeften bevredigt, voor individuele of voor de productieve consumptie. De ruilwaarde moet ook een van de gebruikswaarde onderscheidende en afstandelijke, zelfstandige, hoewel tegelijkertijd ideale vorm verkregen hebben. Het moet als de eenheid van gebruikswaarde en ruilwaarde verschijnen, maar daarin gelijktijdig als deze dubbele vorm. De ruilwaarde betreft deze zelfstandige, door haar gebruikswaarde doorgaans onafhankelijke vorm, enkel als verschijningsvorm van de gematerialiseerde maatschappelijke arbeidstijd. Dat komt in de prijs tot uitdrukking, waarin de ruilwaarde als ruilwaarde, dat wil zeggen als geld uitgedrukt is en zo wordt uitgedrukt in rekengeld.

Er zijn nu inderdaad ook afzonderlijke ‘waren’, zoals spoorwegen, grote bouwwerken, die enerzijds over een permanent karakter beschikken, anderzijds van zo’n omvang zijn, dat het gehele product van het voorgeschoten kapitaal als afzonderlijke ‘waar’ verschijnt. Hier geldt dus de wet, die zich bij de beschouwing van de afzonderlijke ‘waar’ getoond heeft, dat de prijs niets anders is als de in geld uitgedrukte waarde. De totale waarde van het kapitaal plus meerwaarde zou in de afzonderlijke ‘waar’ opgenomen zijn en in rekengeld zich uitdrukken. De prijsbepaling van zo’n ‘waar’ zou zich van de eerder gegeven afzonderlijke ‘waar’ niet verder onderscheiden, omdat het totale product van het kapitaal hier werkelijk als afzonderlijke ‘waar’ beschikbaar zou zijn. Het is dus niet nodig om hierbij verder stil te staan.

Het merendeel van de ‘waren’ echter, zijn van onopvallender karakter (en zelfs de meer permanente ‘waren’ kunnen meestal ideaal als onopvallende grootte behandeld worden). Dat wil zeggen dat ‘waren’ als massa van een bepaald artikel zijn op te vatten, deelbaar volgens

bijzondere gebruikswaarden, aan een 'waren' gewoontegetrouw toekomende grootte. {446} Bijvoorbeeld a een kwartmaat tarwe, b een honderdste koffie, c ellen laken, x duizend messen, waar de afzonderlijke 'waar' zelf als meeteenheid geldt. Nu moeten we vervolgens naar het totale product van het kapitaal kijken, dat steeds als een afzonderlijke 'waar' verschijnt, waarvan de omvang altijd of discreet of bestendig begrepen kan worden. Het verschijnt als een afzonderlijke gebruikswaarde, waarvan de ruilwaarde daarom ook in de totale prijs als uitdrukking van de totale waarde van dit totale product verschijnt.

Bij de beschouwing van het waardevormingsproces is gebleken, dat een deel van het voorgeschoten constante kapitaal, zoals het totaal aan gebouwen, machines alleen maar bepaalde waarde hoeveelheden, die het als arbeidsmiddel in het arbeidsproces verliest, aan het product afgeeft. Het product komt niet in de vorm van zijn eigen gebruikswaarde materieel in het product. Het gaat gedurende langere periode voort, om in het arbeidsproces te dienen. Het waarde deel, dat het tijdens een bepaalde tijdsperiode aan het voortgebrachte product afgeeft, wordt geschat op basis van de verhouding tussen de totale waarde van het arbeidsmiddel en de waarde die het arbeidsmiddel gedurende deze bepaalde periode verliest. Dat dus daarmee aan het product is overgedragen. Wanneer het 10 jaar dienst doet, en volgens een berekening van het gemiddelde aan het product in één jaar 1/10 van zijn waarde afgegeven heeft, heeft het 1/10 van zijn waarde aan het jaarproduct van het kapitaal toegevoegd. In zoverre dit deel van het constante kapitaal, na het afstoten van een zekere productenmassa, voortgaat om als arbeidsmiddel dienst te doen, en na de hierboven vermeldde schatting van het gemiddelde voortdurend een bepaalde waarde afgeeft, gaat het niet in de waardevorming van de afgestoten productenmassa op. Zijn totaalwaarde is enkel bepalend voor de waarde van de afgestoten productenmassa, waar het de productie al voor heeft gediend. In zoverre de gedurende een bepaalde tijdsperiode van de door hem afgegeven waarde als een evenredig deel van zijn totaalwaarde afgeschat is, wordt dat bepaald door de verhouding van de tijdsperiode, waarin het gediend heeft en een deel van zijn waarde afgeeft. Dit ten opzichte van de totale periode, waarin het dienst doet en zijn totaalwaarde aan het product afgeeft. Voor het overige komt, de waarde die nog voort blijft bestaan, voor de waardeschatting van de ondertussen afgestoten waardemassa niet in overweging. Het kan dus met betrekking tot hetzelfde meteen op nul gezet worden. Of wat op hetzelfde neer komt, voor het toekomstige doel kan de zaak van de vereenvoudiging voor de helft zo begrepen worden, alsof het totale kapitaal, ook het constante deel, dat pas in een langere periode in het geheel in haar product opgaat, geheel in het door ons te overwegen product van het totale kapitaal beschouwde inhouden, als zou het erin opgegaan zijn.

Nemen we dus aan dat het totale product 1200 el linnen is. Het voorgeschoten kapitaal is £100 waarvan £80 constant kapitaal, £20 variabel kapitaal voorstellen en de meerwaardevoet is 100 %, zodat de arbeider de helft van de dag voor zichzelf, de andere helft gratis voor de kapitalist werkt. In dit geval is de geproduceerde meerwaarde £20 en de totale waarde van de 1200 el is £120 waarvan £80 van het constante kapitaal toegevoegde waarde, £40 nieuw toegevoegde arbeid vertegenwoordigen, waarvan de helft het arbeidsloon vervangt, de andere helft surplusarbeid voorstelt {447} of meerwaarde vormt. Omdat met uitzondering van de nieuw toegevoegde arbeid de elementen van de kapitalistische productie zelf al als 'waar', dus met een bepaalde prijs in het productieproces ingaan, is de waarde, die het constante kapitaal toevoegt, al als prijs gegeven, bijvoorbeeld in het bovenstaande geval £80 voor gebouwen en machines. Wat echter de nieuw toegevoegde arbeid betreft; het voor de noodzakelijke levensmiddelen bestemde arbeidsloon is £20 en de meerarbeid die even groot is als de betaalde arbeid, moet zich weergeven in een prijs van £40 omdat de waarde, waarin zich de toegevoegde arbeid weergeeft, van haar hoeveelheid afhangt, en geenszins echter van de

verhouding waarin ze betaald wordt. De totale prijs van het kapitaal van £100 geproduceerde 1200 el is dus £120.

Hoe nu de waarde van de afzonderlijke ‘waar’, hier de ellen linnen, te bepalen? Vermoedelijk als wij de totale prijs van de totale productdelen door het aantal van de naar gegeven mate in een evenredig deel, ingedeelde producten delen, dan is de totale prijs van het product te delen door het aantal, waarin de gebruikswaarde zijn maat inhoud. Dus in het voorliggende geval £120/1200 el; geeft dit voor de afzonderlijke el linnen een prijs van 2 shilling. Wordt de el, die als maat voor het linnen dient, nu verder als maatstaf ontwikkeld, door de indeling van dezelfde delen in verdere evenredige delen, dan kunnen wij verder de prijs van een halve el evenzeer bepalen. De prijs van de afzonderlijke ‘waar’ is zo bepaald, dat haar gebruikswaarde als evenredig deel van het totaalproduct en haar prijs als bijpassend evenredig deel van het kapitaal van de voortgebrachte totaalwaarde berekend is. Men heeft gezien, dat overeenkomend met de verscheidene mate van de productiviteit of de productieve kracht van de arbeid dezelfde arbeidstijd zich in een zeer verscheidene hoeveelheid producten, of even grote ruilwaarde in geheel verscheidene hoeveelheden gebruikswaarden voorstelt. Neem aan dat in het voorliggende geval de productiviteit van de arbeid van het laken weven zich verviervoudigt. Het constante kapitaal, gebouwen, machines, dat door de £40 aan arbeid in beweging gezet wordt, was £80. Verviervoudigde de productiviteit van de weefarbeid zich, dan zal ze het viervoudige daarvan in beweging zetten dus voor £320 gebouwen. En de hoeveelheid el zou zich verviervoudigen, van 1200 tot 4800 el groeien. De nieuw toegevoegde weefarbeid zou echter zoals hiervoor in £40 weergeven, omdat de hoeveelheid onveranderd zou zijn gebleven. De totale prijs van 4800 el is dus nu £360 en de prijs van de afzonderlijke el is £360 / 4800 el is 1 el 1 1/2 shilling. De prijs van de afzonderlijke el zou gezonken zijn van 2 shilling, of 24 dimes tot 1 1/2 shilling, of 18 dimes, tot 1/4, terwijl het in de el bevattende constante kapitaal 1/4 toegevoegde levende arbeid bij zijn omzetting in linnen opgenomen zou hebben, of dezelfde hoeveelheid weefarbeid zich over een grotere hoeveelheid product hebben verdeeld. Voor het doel is het echter nog beter een voorbeeld te nemen, waar het voorgeschoten totale kapitaal hetzelfde blijft, maar de productieve kracht van de arbeid als gevolg van enkel natuurlijke omstandigheden, gunstige of ongunstige jaargetijden, zich in zeer verscheidene hoeveelheden dezelfde {448} gebruikswaarde, tarwe voorstelt. Gesteld de bestede arbeidshoeveelheid op een hectare land is £7, bijvoorbeeld in de productie van graan, waarvan £4 toegevoegde arbeid, £3 in constant kapitaal met ondertussen ‘geobjectiverde’ arbeid. Van de £4 is £2 arbeidsloon en £2 meerarbeid, volgens de vooropgestelde verhouding van surplusarbeid/noodzakelijke arbeid is 100/100. Maar het gewas varieert met de variatie van de jaargetijden.

Totaal aantal kwarten Als hij heeft	Eén kwart Hij kan verkopen	Waarde of prijs van het totaalproduct
5	28 sh	£7
4 ^{1/2}	Ongeveer 31	Dito
4	35	"
3 ^{1/2}	40	"
3	46s. 8d.	"
2 ^{1/2}	56	"
2	70	"[6]

De waarde of prijs van het totale product van het voor 1 hectare voorgeschoten kapitaal van £5 blijft hier altijd hetzelfde, £7, omdat de voorgeschoten som 'geobjectiveerde' arbeid en nieuw toegevoegde levende arbeid constant blijven. Deze zelfde arbeid stelt zich echter in zeer verscheidene hoeveelheden kwarten voor en het afzonderlijke kwart, hetzelfde evenredige deel van het totale product, heeft daarom zeer verscheidene prijzen. Deze variatie in de prijzen van de, met hetzelfde kapitaal geproduceerde afzonderlijke 'waren', verandert echter in het geheel niets aan de meerwaardevoet. Verandert ook niets aan de verhouding van de meerwaarde tot het variabele kapitaal, of aan de verhouding waarin de totale arbeidsdag zich in betaalde en onbetaalde arbeid uiteenvalt. De totale waarde, waarin die nieuw toegevoegde arbeid weer gegeven wordt, blijft dezelfde, terwijl zoals we al zagen dezelfde hoeveelheid levende arbeid aan het constante kapitaal is toegevoegd. De verhouding van de meerwaarde tot het arbeidsloon blijft hetzelfde, ook het betaalde en onbetaalde deel van de arbeid blijft hetzelfde en de ellen die bij verscheidene productiviteit van de arbeid, 2 of 1 1/2 shilling, kosten. Wat zich met betrekking tot de afzonderlijke el verandert heeft, is de totale hoeveelheid weefarbeid, die aan haar toegevoegd is. Echter de verhouding, waarin zich deze totale hoeveelheid arbeid in betaalde en onbetaalde deelt, blijft hetzelfde voor elk evenredig deel van deze totale hoeveelheid, die in de afzonderlijke el opgenomen is, of die nu groter of kleiner is. Evenzo, onder de gegeven voorwaarde, zou het stijgen van de prijs van het kwart in het tweede geval met de afnemende productiviteit van de arbeid, de omstandigheid die de nieuw toegevoegde arbeid over minder kwarten verdeelt, een grotere hoeveelheid nieuw toegevoegde arbeid dus op het afzonderlijke kwart laten vallen. {449} Het maakt in het geheel geen onderscheid voor de verhouding waarin zich deze grotere of kleinere hoeveelheid arbeid, die het afzonderlijke kwart absorbeert, in betaalde of onbetaalde arbeid verdeelt. Het maakt geen onderscheid voor de totale meerwaarde die het kapitaal geproduceerd heeft. Noch voor het evenredige deel meerwaarde, dat in de waarde van het afzonderlijke kwart, in relatie tot de aan hem helemaal nieuw toegevoegde waarde, is opgenomen. Is onder de gegeven voorwaarden aan een bepaalde hoeveelheid arbeidsmiddelen meer levende arbeid toegevoegd, dan is dat in dezelfde verhouding meer betaalde en onbetaalde arbeid. Indien er minder is toegevoegd in dezelfde verhouding, dan is er dus minder betaalde en minder onbetaalde arbeid toegevoegd, maar de verhouding tussen deze beide bestanddelen van de nieuw toegevoegde arbeid blijft onveranderd.

Van afzonderlijke storende invloeden afgezien, waarvan de beschouwing voor het behandelde doel gelijk is, is de tendens en het resultaat van de kapitalistische productiewijze, de productiviteit van de arbeid voortdurend te verhogen. Dat betekent daarom dat de hoeveelheid producten, met dezelfde toegevoegde arbeid in producten omgezette productiemiddelen, voortdurend vermeerderd. De nieuw toegevoegde arbeid, zo te zeggen, verdeelt zich voortdurend over een grotere productenmassa en daarmee verlaagt de prijs van de afzonderlijke producten en verlaagt de warenprijs en wordt het zo helemaal goedkoper gemaakt. Maar dit goedkoper maken van de warenprijs trekt op geen enkele wijze een wissel op de massa van de door hetzelfde variabele kapitaal geproduceerde meerwaarde, noch op de in de afzonderlijke 'waar' bevattende proportionele deling van de nieuw toegevoegde arbeid in betaalde en onbetaalde arbeid, of de in de afzonderlijke 'waar' gerealiseerde meerwaardevoet. Als een bepaalde hoeveelheid vlas, spinsel tot haar omzetting in een el linnen minder weefarbeid absorbeert, dan verandert dit niets aan de verhouding waarin zich deze grotere of mindere hoeveelheid weefarbeid in betaalde en onbetaalde arbeid deelt. De absolute hoeveelheid van een bepaalde hoeveelheid ondertussen 'geobjectiveerde' arbeid, nieuw toegevoegde levende arbeid verandert niets aan de verhouding, waarin zich dit voor de afzonderlijke 'waar' in variërende grotere of kleinere hoeveelheid in betaalde en onbetaalde

arbeid deelt. Ondanks de uit een variatie van de productiviteit van de arbeid ontstane variatie in de warenprijzen, respectievelijk een daling van deze warenprijs en het goedkoper worden van de 'waar', kan dus de verhouding betaalde en onbetaalde arbeid, helemaal die van de door kapitaal gerealiseerde meerwaardevoet constant blijven. Zou er geen variatie in de productiviteitskracht, van de aan de arbeidsmiddelen nieuw toegevoegde arbeid optreden, maar wel in de productiviteitskracht van de arbeid die de arbeidsmiddelen schept, waarvan de prijs dientengevolge gaat stijgen of dalen, dan is het eveneens duidelijk dat de zo tot stand gekomen variatie in de warenprijzen, de constante deling van de in dezelfde inhoudende toegevoegde levende arbeid in betaalde en onbetaalde niet zal veranderen.

Omgekeerd. Als de variatie van de warenprijzen een constante meerwaardevoet, een constante deling van de toegevoegde arbeid in betaalde en onbetaalde niet uitsluit, dan sluit de constante van de warenprijs een variatie in de meerwaardevoet ook niet uit. En dan sluit het een proportionele deling van de nieuw toegevoegde arbeid in betaalde en onbetaalde ook niet uit. We zullen voor de vereenvoudiging van de zaak aannemen, dat in de arbeidstak, waarvan geen sprake is van variatie in de productiviteitskracht van alle in haar opgenomen arbeid, dus dat in bovenstaande geval geen variatie in de productiviteit van de weefarbeid optreedt, noch in de arbeid die vlas en spinsels leveren. Volgens de bovengenoemde aanname zal £80 aan constant kapitaal en £20 aan variabel kapitaal worden besteed. Deze £20 moeten 20 dagen (weekdagen) van 20 wevers vertegenwoordigen. Volgens de voorwaarden produceerden ze £40 dus een halve dag voor zichzelf en een halve dag voor de kapitalisten. Maar verder wordt, {450} gesteld dat de arbeidsdag 10 uur is geweest en nu wordt verlengd naar 12 uur, de surplusarbeid wordt met 2 uur per man vermeerderd. De totale arbeidsdag zou met $1/5$ gegroeid zijn, van 10 uur naar 12. Omdat $10 / 12 = 16 \frac{2}{3} / 20$, zouden $16 \frac{2}{3}$ wevers nog nodig zijn om hetzelfde constante kapitaal van £80 in beweging te zetten, om zo 1200 el linnen te produceren. (Want als 20 man 10 uur werken, werken ze 200 uur en $16 \frac{2}{3}$ die 12 uur werken, werken ook 200 uur). Of laten we zoals eerst, de 20 arbeiders werken, dan zullen ze in plaats van 200 uren – 240 uur arbeid toevoegen. En omdat de waarde van dagelijks 200 uur per week zich in £40 omzet, zou die van dagelijks 240 uur per week zich in £48 uitdrukken. Omdat echter de productiviteitskracht van de arbeid hetzelfde gebleven is en dus op £40 £80 constant kapitaal zou komen, zou op £48 £96 constant kapitaal komen. Het voorgeschoten kapitaal zou dus £116 bedragen en de door dat kapitaal geproduceerde warenwaarde £144. Omdat echter £120 1200 el zijn, zijn £128 1280 el. De ellen zouden dus $£128 / 1280$ is $1/10$ £, 2 shilling zijn. De prijs van de afzonderlijke el zou onveranderd zijn, terwijl ze zoals voorheen dezelfde totale hoeveelheid in arbeidsmiddelen 'geobjectiveerde' en nieuw toegevoegde weefarbeid gekost hebben. Maar de in elke el bevatte meerwaarde zou gegroeid zijn. Vroeger kwam uit 1200 el £20 meerwaarde, dus uit 1 el $£20 / 1200$ of $£1/60$ is $1/3$ shilling, of 4 dimes. Nu komt uit 1280 el £28 [1 el] nu $5 \frac{1}{4}$ dimes, omdat $5 \frac{1}{4}$ dimes maal 1280 £28 is, de werkelijke som van de in de 1280 el bevatte meerwaarde. Evenzeer zijn de toegevoegde £8 meerwaarde 80 el (à 2 shilling per el) opgenomen en inderdaad is de hoeveelheid ellen gegroeid van 1200 tot 1280 el.

De warenprijs blijft hier dezelfde; de productiviteitskracht van de arbeid blijft dezelfde. Het in het arbeidsloon uitgegeven kapitaal blijft hetzelfde. De som van de meerwaarde echter stijgt van 20 naar 28, met 8, dat is $2/5$ van 20. Omdat $8 \times 5/2$, 20 is, dus met 40 %. Dit is het percentage, waarmee de totale meerwaarde gegroeid is. Wat de meerwaardevoet betreft, die was oorspronkelijk 100 % en is nu 140 %.

Deze gigantische getallen zouden later gecorrigeerd kunnen worden. Hier volstaat het, dat bij een constante warenprijs {451} de meerwaarde groeit, terwijl hetzelfde variabele kapitaal

meer arbeid in beweging zet, en vandaar niet alleen meer 'waren' van dezelfde prijs produceert, maar ook meer 'waren' waarin meer onbetaalde arbeid opgenomen is.

De goede berekening wordt getoond in volgende matrix, waaraan nog het volgende aan toe te voegen is:

Als 20 v, oorspronkelijk 20 man met tien uur durende werkdagen zijn, (die men als wekdagen met 6 vermenigvuldigen kan, verandert dat de zaak niet), want de arbeidsdag is 10 uur, dus de totale arbeid is 200 uur.

Wordt de dag van 10 tot 12 uur verlengd (en de meearbeid van 5 naar 7), dan is de totale arbeid van de 20 man 240 uur.

Zet zich 200 uur in £40 om, dan 240 in £48.

Zetten 200 uur constant kapitaal van £80 in beweging, dan 240 uur een van £96.

Produceren 200 uur 1200 el, dan 240 uur daarentegen 1440 el.

En nu de volgende matrix:

	c	v	m	Waarde totaal product	Meerwaar de voet	Som meerwaar de	Ellen	Prij s per el	Hoef. weefarbeid	Surplu s arbeid	Surplu s arbeid voet
I)	£80	£20	£20	£120	100 %	20	1200	2 sh.	8 d.	4	4 : 4 = 100 %
II)	£96	£20	£28	£144	140 %	28	1440	2 sh.	8 d.	4 ² / ₃	4 ² / ₃ : 3 ¹ / ₃ = 140 %

5 : 7 = urenaantal van 5 tot 7 gestegen

Als gevolg van de toename van de absolute meerwaarde, dat wil zeggen, door de verlenging van de arbeidsdag, heeft zich de verhouding van de totale hoeveelheid aangewende arbeid 5 : 5 tot 7 : 5, van 100 tot 140 % vermeerderd en deze verhouding toont zich ook in de afzonderlijke ellen. De totale massa van de meerwaarde echter wordt bepaald door het aantal arbeiders, die voor deze gestegen voet zijn ingezet. Stel de meerwaarde zou als gevolg van de verlengde arbeidsdag verminderd zijn. Met dezelfde hoeveelheid arbeid als voorheen, zou dan, vanwege de verlengde arbeidsdag, een verminderd aantal arbeiders ingezet worden. De stijging van de meerwaardevoet zou dezelfde gebleven zijn, maar niet die van zijn absolute optelsom.

Nemen we nu omgekeerd aan, dat de arbeidsdag dezelfde blijft, 10 uur. Dat echter als gevolg van de vermeerdering van de productiviteit van de arbeid het constante kapitaal dat de weefarbeid aanwendt niet wijzigt, noch dat de weefarbeid zelf zich reduceert. Echter dat wel in andere industrietakken, waarvan de producten in het arbeidsloon ingaan, de noodzakelijke arbeid van 5 naar 4 uren zou reduceren, zodat de arbeiders nu 6 uur in plaats van 5 voor de

kapitalisten en 4 in plaats van 5 voor zich zelf werken. {452} Dan verandert daar de verhouding van de surplusarbeid tot de noodzakelijke van 5 : 5 is 100 %, naar nu 6 : 4 is 150 %.

Zoals voorheen 20 man maal 10 uur, 200 uur omzetten; zetten zoals voorheen dezelfde 20 man een constant kapitaal van £80 in beweging. De waarde van het totale product is zoals voorheen £120. Het aantal el is 1200, de prijs per el is 2 shilling, omdat zich helemaal niets in de productieprijzen veranderd heeft. Het totale product (volgens waarde) van één 'waar' is £2, en van 20 is £40. Als echter 5 man 4 uur per dag dus in een week 20 uur werken, dus 4 is 16, kan hij daarmee nu dezelfde massa levensmiddelen zoals vroeger kopen. Dat kost in betaling van de 20 man, die nog slechts 4 uur noodzakelijke arbeid verrichten is £16 in plaats van vroeger £20. Het variabele kapitaal dat van £20 tot £16 gedaald is, zet nu echter zoals voorheen dezelfde absolute hoeveelheid arbeid in beweging. Maar deze hoeveelheid verdeelt zich anders. Voorheen was 1/2 betaald, 1/2 onbetaald. Nu wordt van de 10 uur 4 betaald en 6 niet betaald, dus 2/5 betaald en 3/5 niet betaald. In plaats van de verhouding van 5 : 5, wordt het die van 6 : 4, dus in plaats van een meerwaardevoet van 100 % wordt het nu 150 %, de meerwaardevoet is gestegen met 50 %. Per el zou 3 1/5 dimes, betaalde en 4 4/5 dimes, onbetaalde weefarbeid komen; dit is 24/5 : 16/5 of 24 : 16 zoals boven. We zouden daarom hebben:

c	v	m	Waarde totaal product	Meerwaar de voet	Som meerwaar de	Ellen	Prij s per el	Hoev. weefarbeid	Surplu s arbeid	Surplu s arbeid voet	
III)	£80	£16	£24	£120	150 %	24	1200	2 sh.	8 d.	4 ⁴ / ₅ d.	4 ⁴ / ₅ : 3 ¹ / ₅ = 24 : 16 = 150 %

Men merkt hier, dat de som van de meerwaarde slechts £24 in plaats van £28 is zoals in II. Als echter in III hetzelfde kapitaal van £20 ingezet zou worden, dan zou de totale hoeveelheid van het aangewende arbeid gestegen zijn, omdat dat hetzelfde blijft, wanneer een variabel kapitaal van £16 ingezet wordt. Het zou daarom £20 (om) 1/4 meer als £16 om 1/4 gestegen zijn. De totale hoeveelheid van de ingezette arbeid zou gestegen zijn, niet alleen de verhouding van de surplusarbeid tot de betaalde. Omdat £16 bij deze nieuwe voet £40 levert, dus levert £20 £50, waarvan £30 meerwaarde. Wanneer het £40 = 200 uur zou zijn, dan zou het 50 – 250 uur zijn. En wanneer 200 in beweging zetten van 80c, dan 250 uren 100c. Als ten slotte 200 uren 1200 el produceren, dan 250 uren 1500 el. De berekening zou dan dus zijn:

c	v	m	Waarde totaal product	Meerwaar de voet	Som meerwaar de	Ellen	Prij s per el	Hoev. weefarbeid	Surplu s arbeid	Surplu s arbeid voet	
III ^a)	£100	£20	£30	£150	150 %	30	1500	2 sh.	8 d.	4 ⁴ / ₅ d.	150 %

Het is hier helemaal te merken, dat als gevolg van het dalen van het arbeidsloon (gevolg van de verhoogde productiviteitskracht) minder variabel kapitaal nodig is, om dezelfde hoeveelheid arbeid in te zetten. Dus dezelfde hoeveelheid arbeid is met groter voordeel voor het kapitaal in te zetten, als het betaalde deel van dezelfde hoeveelheid wegvalt tegen het onbetaalde. Daarentegen als de kapitalist doorgaat met dezelfde massa variabel kapitaal in te zetten wint hij dubbel. Hij heeft niet alleen op dezelfde totale hoeveelheid een verhoogde meerwaardevoet, maar kan op deze verhoogde meerwaardevoet een grotere hoeveelheid arbeid uitbuiten, hoewel zijn variabel kapitaal niet in grootte is toegenomen. {453}

Er is dus aangetoond:

- 1) Bij wisselende warenprijzen kan de meerwaardevoet en de massa van de meerwaarde constant blijven;
- 2) bij constante warenprijzen kan de meerwaardevoet en de massa van de meerwaarde variëren.

De warenprijzen in het algemeen, zoals deze zich ontwikkelen bij de beschouwing van de productie van de meerwaarde, beïnvloeden de meerwaardevoet alleen, in zoverre ze in de reproductiekosten van het arbeidsvermogen opgaan en hun eigen waarde benadrukken. Een invloed, die in een korte periode door tegengestelde invloeden verlamd kan zijn.

Uit 1) volgt, dat door de ontwikkeling van de productiviteitskracht van de arbeid het dalen van de warenprijs kan ontstaan. Het goedkoper worden van de 'waren' – afgezien van het deel van de 'waren', die door het goedkoper worden van het arbeidsvermogen zelf goedkoper worden (zoals het duurder worden het omgekeerd duurder maakt) – sluit weliswaar in, dat minder arbeid in de afzonderlijke 'waar' gematerialiseerd is. Dezelfde arbeid vertegenwoordigt zich in een grotere warenmassa, waardoor een kleiner evenredig deel van de arbeid opgenomen is in de afzonderlijke 'waar'. Dit betekent op zichzelf echter niet, dat de proportionele deling van de in ieder afzonderlijke 'waar' opgenomen arbeid tussen betaalde en onbetaalde wisselt. De ontwikkelde twee wetten gelden in het algemeen voor alle 'waren', dus ook voor die, die niet in de reproductie van het arbeidsvermogen direct of indirect opgaan. Waarvan dus het goedkoper of duurder worden in gelijke mate geldt voor de bestemming van de waarde van het arbeidsvermogen zelf.

Uit 2) volgt – (zie matrix III en IIIa) – dat de warenprijzen hetzelfde blijven, en de productiviteitskracht van de levende arbeid hetzelfde blijft, die direct in de productietak toegepast wordt. Het resultaat voor deze 'waar' is – dat de voet van de massa en de meerwaarde stijgen kan. (Het zou evengoed omgekeerd ontwikkeld kunnen worden, dat het kan dalen, alsof de totale arbeidsdag verkort wordt of door het duurder worden van de andere waren zodat de noodzakelijke arbeidstijd bij gelijkblijvende arbeidsdag groeit.) Dit is het geval, als een variabel kapitaal van gegeven grootte zeer ongelijke hoeveelheden arbeid van gegeven productiviteitskracht gebruiken kan en de warenprijzen dezelfde blijven. Zolang de productiviteitskracht van de arbeid niet verandert, of variabel kapitaal van gevarieerde grootte gelijke hoeveelheid arbeid van gegeven productiviteitskracht inzet, doet zich dit voor. Kort gezegd, een variabel kapitaal van bepaalde waardegrootte brengt geenszins steeds dezelfde hoeveelheid levende arbeid in beweging. In zoverre het daarom als een gewoon symbool voor

de hoeveelheid arbeid opgevat wordt, die het in beweging zet, is het een symbool van variabele grootte.

Deze laatste opmerking – (bij 2) en de waardewet 2)) toont, hoe de ‘waar’ als product van het kapitaal anders opgevat moet worden als we vroeger bij het begin van onze ontwikkeling van de afzonderlijke zelfstandige ‘waar’ overwogen hebben.

Dat is omdat het als een evenredig bestanddeel van het kapitaal, als drager van het kapitaal, dat waarde gekregen heeft en daarom een evenredig deel van het door het kapitaal geschapen meerwaarde in zich bergt. (Als we van warenprijzen spreken, zoals hier altijd veronderstelt, dan is de totale prijs de door het kapitaal geproduceerde warenmassa, is de totale waarde van deze massa en daarom de prijs van het evenredig deel van de afzonderlijke ‘waar’, het evenredig deel van die totale waarde. De prijs is hier geheel slechts de uitdrukking van geld van de waarde. De waarden met verscheidene prijzen komen in het geheel tot dusverre in onze ontwikkeling nog niet voor).

{454} (Overgang van 2 en 3 van dit hoofdstuk naar 3), wat we hier eerst als 1 behandelen. (Cf. p. 444)

We hebben gezien dat de kapitalistische productie, productie van meerwaarde is en als zodanig productie van kapitaal en productie en reproductie van de totale kapitaalverhoudingen op steeds uitgebreidere schaal. Maar de meerwaarde wordt slechts geproduceerd als een deel van de warenwaarde. Het presenteert zich dan ook zo, in een bepaalde hoeveelheid ‘waar’ of surplusproduct. Het kapitaal produceert alleen meerwaarde en reproduceert zich zelf slechts als producent van ‘waren’. Het is daarom de ‘waar’ als zijn directe product, waarmee we ons vervolgens weer moeten bezighouden. ‘Waren’, zoals we gezien hebben, zijn een vorm (hun economische vormbepaling) met de overweging van een incompleet resultaat. Ze moeten eerst bepaalde vormomzettingen doorlopen – ze moeten weer in het ruilproces gaan, waarin zij deze vormomzettingen doormaken – voordat zij als rijkdom, of in de vorm van geld, of in de vorm van gebruikswaarde, verder kunnen functioneren. We hebben dus de ‘waar’ nu als volgende resultaat van het kapitalistische productieproces nauwkeuriger te onderzoeken en dan de verdere processen die ze moeten doormaken. (‘Waren’ zijn de elementen van de kapitalistische productie en ‘waren’ zijn het product zelf, zijn de vorm waarin het kapitaal aan het einde van het productieproces weer verschijnt.)

De afzonderlijke ‘waar’ – als product van het kapitaal, inderdaad als elementair deel van het gereproduceerde en van waarde voorziene kapitaal – toont haar onderscheid van de afzonderlijke ‘waar’, waarvan we als vooronderstelling van de kapitaalvorming uitgingen. Als de zelfstandig te overwegen ‘waar’ met ook daarin, – buiten het tot dusver overwogene, de prijsbepalende punten – dat wanneer de ‘waar’ volgens haar prijs verkocht wordt, de waarde van voor haar productie voorgeschoten kapitaal, en nog minder de van dit kapitaal geschapen meerwaarde gerealiseerd is. Ja, als enkel drager van het kapitaal, niet alleen materieel, als deel van de gebruikswaarde waaruit het kapitaal bestaat, maar ook als drager van de waarde, waaruit het kapitaal bestaat. ‘Waren’ kunnen voor de met hun waarde overeenkomende prijs verkocht worden. En ook kunnen ze verkocht worden onder hun waarde als product van het kapitaal en als bestanddeel van het totale product, waarin nu dat zich van waarde voorziene kapitaal vervolgens bestaat.

In ons bovenstaande voorbeeld reproduceerde zich een kapitaal van £100 in 1200 el linnen, met een prijs van £120. Zoals in de eerder gegeven uiteenzetting, kunnen we, omdat we

beschikken over 80c 20v [20m] de zaak zo voorstellen, dat de £80 constant kapitaal vastgelegd zijn in 800 el of $\frac{2}{3}$ van het totaal product; £20 variabel kapitaal of arbeidsloon in 200 el of $\frac{1}{6}$ van het totale product en £20 meerwaarde dito in 200 el of een tweede $\frac{1}{6}$ van het totale product. Wordt nu niet 1 el, maar bijvoorbeeld 800 el verkocht tegen haar prijs van £80 en zouden de andere 2 delen onverkoopbaar zijn, dan zou zelfs van de oorspronkelijke kapitaalwaarde £100 slechts $\frac{4}{5}$ gereproduceerd zijn. Als drager van het totale kapitaal dat wil zeggen als enige actuele product van £100, zouden de 800 el onder hun waarde verkocht zijn, en wel $\frac{1}{3}$ onder haar waarde, daar de waarde van het totale product £120 en £80 slechts $\frac{2}{3}$ van het totale product, de ontbrekende waarde hoeveelheid £40 is echter gelijk het andere derde deel van dit product. Deze 800 el zouden ook, op zichzelf beschouwd, boven hun waarde verkocht kunnen worden. Ze zouden toch als drager van het totale kapitaal verkocht worden, als ze zelf tot £90, de overige 400 el echter tot slechts £30, verkocht zouden worden. We zullen echter van de verkoop van afzonderlijke porties van de warenmassa boven of onder haar waarde geheel afzien, omdat het volgens de vooronderstelling helemaal voor haar waarde verkocht worden. {455}

Het gaat er hier niet om dat het voor de waarde (prijs) verkocht wordt, zoals dat bij de zelfstandige 'waar' gebeurt. Echter dat het als drager van het voor de productie voorgeschoten kapitaal, en daarom als evenredig deel van het totale product van het kapitaal verkocht wordt. Worden van dit totale product, 1200 el is £120, slechts 800 verkocht, dan stellen deze 800 niet $\frac{2}{3}$ van een evenredig deel van het totale product voor, maar de gehele totale waarde. Ze representeren dus een waarde van £120 en niet van £80 en de afzonderlijke 'waar' niet $\frac{£80}{800}$, of $\frac{£2}{20}$ is 2 shilling, maar $\frac{£120}{800}$ of $\frac{£3}{20}$ is 3 shilling. Derhalve zou de afzonderlijke 'waar' voor 50 % te duur verkocht zijn, zou ze voor 3 shilling, in plaats van twee verkocht zijn. Als evenredig deel van de geproduceerde totale waarde moet de afzonderlijke 'waar' voor haar prijs verkocht worden en daarmee als evenredig deel van het verkochte totale product. Ze moet niet als zelfstandige 'waar' verkocht worden, maar bijvoorbeeld $\frac{1}{1200}$ van het totale product, dus als completering voor de overige $\frac{1199}{1200}$. Het komt er op aan dat de afzonderlijke 'waar' tot haar prijs x het aantal, die de noemer van haar evenredig deel vormt, verkocht wordt.

[Dit leidt vanzelf tot de verdere ontwikkeling van kapitalistische productie en het voor haar kenmerkende goedkoper worden van de 'waar'. Haar massa groeit, het aantal waren, die verkocht moeten worden groeit, dus voortdurende uitdijning van de markt is nodig, een behoefte van de kapitalistische productiewijze. Echter dit punt hoort beter bij het volgende boek. Er volgt hieruit ook waarom de kapitalist 1200 el voor 2 shilling, en hij niet 1300 voor deze prijs zou kunnen leveren. Terwijl de toegevoegde 100 el wellicht voorzorgsmaatregelen voor het constante kapitaal zouden vereisen, die voor een aanvullende productie van 1200 el, maar niet voor die van 100 el de betreffende prijs zou opleveren.]

Men ziet hierdoor, hoe de 'waar' als product van het kapitaal zich onderscheidt van de afzonderlijke 'waar'. Het handelt zelfstandig en dit onderscheid zal zich meer en meer tonen en meer en meer ook de echte prijsbepaling van de 'waar' benadrukken, hoe verder we het kapitalistische productie- en circulatieproces zullen volgen.

Het punt waarop ik hier echter nog speciaal de aandacht wil vestigen is: men heeft in hoofdstuk 2, 3 van het eerste boek gezien, hoe de verschillende waardedelen van het product van het kapitaal – waarde van het constante kapitaal, waarde van het variabele kapitaal en meerwaarde – enerzijds in haar proportionele delen in elke afzonderlijke 'waar' als evenredig deel van het geproduceerde totale gebruikswaarde en als evenredig deel van de totale waarde

gerealiseerd zijn. Hoe anderzijds het totale product in bepaalde porties, hoeveelheden van de geproduceerde gebruikswaarden artikelen gedeeld kan worden, waarvan een deel slechts de waarde van het constante kapitaal, het andere slechts het deel van het variabele, het derde eigenlijk alleen maar de meerwaarde realiseert. Deze beiden realiseringen, hoewel zoals eerder getoond, zijn identiek volgens de kwestie, echter spreken elkaar tegen in hun wijze van uitdrukken. Want in de laatste opvatting verschijnen de afzonderlijke waren, die tot lot 1 behoren, dat alleen de waarde van het constante kapitaal reproduceert, zodanig alsof ze slechts de voor het productieproces 'geobjectiveerde' arbeid realiseren. Dus de 800 el is £80 is de waarde van het voorgeschoten constante kapitaal slechts de waarde van het geconsumeerde katoengaren, olie, kolen, machines maar geen waarde onderdeel van de nieuw toegevoegde weefarbeid. Terwijl toch anderzijds als gebruikswaarde bekeken, elke el linnen buiten het in haar opgenomen vlas een bepaalde hoeveelheid weefarbeid opgenomen is. Dat heeft het zelfs de vorm van het linnen gegeven, en in de prijs van 2 shilling, 16 dimes, als reproductie van het door haar verbruikte constante kapitaal, is 4 dimes voor arbeidsloon en 4 dimes in haar gematerialiseerde onbetaalde arbeid opgenomen. Deze schijnbare tegenspraak, – waarvan het gebrek aan oplossing, zoals men later zal zien, tot fundamentele blunders in de analyse aanleiding heeft gegeven – is op het eerste gezicht, voor hem, die alleen de prijs van de afzonderlijke 'waar' in het oog houdt, heel verwarrend. Zoals de kort hiervoor opgestelde zin, dat de afzonderlijke 'waar' of een bepaalde hoeveelheid van het totale product tot een prijs leidt of onder een prijs komt; boven een prijs tot een prijs en zelfs boven een prijs en onder een prijs verkocht kan worden. Dit is een voorbeeld van de verwarring van Proudhon.

(De prijs van een el in bovenstaande voorbeeld wordt bepaald, niet geïsoleerd, als een evenredig deel van het totale product.) {456}

(Het hiervoor over de prijsbepaling ontwikkelde heb ik eerder zo opgesteld, er zijn misschien afzonderlijke uitdrukkingen daaruit van de eerdere opstelling hier in te schuiven):

Oorspronkelijk namen we de afzonderlijke 'waar' zelfstandig, als resultaat en direct product van een bepaalde hoeveelheid arbeid. Nu, waar ze resultaat van het kapitaal is, verandert zich de zaak formeel (later werkelijk in de productieprijzen). De geproduceerde massa van gebruikswaarden geeft een hoeveelheid arbeid weer. Dit is gelijk aan de waarde van het in het product opgenomen en verbruikte constante kapitaal (de op het product overgedragen hoeveelheid gematerialiseerde arbeid) plus de tegen het variabel kapitaal geruilde hoeveelheid arbeid, waarvan een deel, dat de waarde van het variabel kapitaal vervangt en het andere deel de meerwaarde vormt, is opgenomen. Is de in het kapitaal opgenomen arbeidstijd in geld uitgedrukt, £100, waarvan £40 variabel kapitaal is en de meerwaardevoet 50 %, dan drukt zich de totale massa van de in het product opgenomen arbeid uit in £120. Voordat de 'waar' circuleren kan moet haar ruilwaarde eerst in een prijs omgezet worden. Is het totale product dus niet alleen een continue ding, zo dat zich het totale kapitaal in een afzonderlijke 'waar' reproduceert, zoals een huis – dan moet het kapitaal de prijs van de afzonderlijke 'waar' berekenen, dat wil zeggen de ruilwaarde van de afzonderlijke 'waar' in rekengeld realiseren. Al naar gelang de verschillende productiviteit van de arbeid zal zich nu de totale waarde van £120 over meer of minder producten verdelen. De prijs van de afzonderlijke 'waar' moet dus in omgekeerde verhouding tot het totale aantal van de waren, een groter of kleiner evenredig deel van de £120 per stuk realiseren. Is het totale product bijvoorbeeld 60 ton kolen, dus 60 ton is £120 of £2 per ton is £120/60, dan is het enkele product als het totaal 75 ton is, £120/75 of £1 12 shilling, wanneer het product 240 ton is, dan £120/240 of £1/2. De prijs van het afzonderlijke product, is de totale prijs van het

product gedeeld door het totale aantal producten, die volgens verschillende eenheden, al naar gelang de gebruikswaarde van het product gemeten wordt.

Is de prijs van de afzonderlijke 'waar', de totale prijs van de door het kapitaal £100 geproduceerde warenmassa (tonnen aantal) gedeeld door het totaal aantal 'waren' (hier de tonnen), dan is anderzijds de totale prijs van het totale product, de prijs van de afzonderlijke 'waar' vermenigvuldigt met het totale aantal van de geproduceerde 'waren'. Is met de productiviteit de massa van de 'waren' gestegen, dan is het aantal gedaald, terwijl ook de prijs van de afzonderlijke 'waar' is gedaald. Het omgekeerde geldt wanneer de productiviteit afgenomen is. Waar de ene factor, de prijs stijgt, neemt de andere factor, het aantal af. Zolang de voorgeschoten hoeveelheid arbeid dezelfde is, realiseert het zich in dezelfde totale prijs van £120, hoeveel ook daarvan op de afzonderlijke 'waar' neerkomt. In overeenstemming met haar verhouding tot de productiviteit van de arbeid en de variërende massa.

Is het prijsdeel, dat op het afzonderlijke product neerkomt, het evenredige deel van de totale waarde kleiner vanwege het grotere aantal producten, dat wil zeggen vanwege de grotere productiviteit van de arbeid, dan is ook het meerwaardedeel dat erop valt, kleiner. Het evenredige deel van de totale prijs, waarin zich de meerwaarde van £20 uitdrukt, en die aan hem verbonden is, daalt ook. Daardoor wordt echter de verhouding van het prijsdeel van de 'waar', die het arbeidsloon of de betaalde arbeid voorstelt, niet veranderd.

Tenminste heeft zich nu bij de analyse van het kapitalistisch productieproces getoond, dat – afgezien van de verlenging van de arbeidsdag – met het goedkoper worden van de 'waren', de tendens aanwezig is om het arbeidsvermogen zelf goedkoper te maken. De goedkopere 'waren' bepalen de waarde van het arbeidsvermogen, en de waarde van de 'waren' die in de noodzakelijke consumptie van de arbeiders zitten. Daardoor is het gelijktijdig mogelijk het betaalde deel van de arbeid te verkorten en het onbetaalde deel te verlengen bij gelijkblijvende grootte van de arbeidsdag.

Terwijl dus in de eerdere uiteenzetting de prijs van de afzonderlijke 'waar' in dezelfde verhouding stijgt, waarin ze het evenredige deel van de totale waarde vormt. Met dezelfde verhouding, waarmee ze aan de totale prijs deelneemt, stijgt ook de meerwaarde. Nu wordt ondanks de dalende prijzen van het product het deel van deze prijs die de meerwaarde realiseert groter. Dit is echter alleen het geval, omdat in de totale prijs van het product, als gevolg van de verhoogde productiviteit van de arbeid, de meerwaarde een grotere proportionele plaats inneemt. Om dezelfde reden – de gegroeide productiviteit van de arbeid (het omgekeerde zou het geval zijn bij afnemende productiviteit), die dezelfde hoeveelheid arbeid verbruikt, vermindert de waarde van het arbeidsvermogen. Dit gebeurt, omdat dezelfde waarde van £120 zich in een grotere productenmassa realiseert, en omdat de prijs van de afzonderlijke 'waar' daalt. Hoewel daarom de prijs van de afzonderlijke 'waar' daalt, hoewel door de totale hoeveelheid van de in haar opgenomen arbeid daarom haar waarde afneemt, neemt het proportionele bestandsdeel van deze prijs, die uit meerwaarde bestaat, toe. De kleinere totale hoeveelheid arbeid die in de afzonderlijke 'waar', de afzonderlijke ton kolen steekt, steekt een grotere hoeveelheid onbetaalde arbeid als eerder, toen de arbeid onproductiever was, toen de massa van producten kleiner was, in de prijs van de afzonderlijke 'waar', die hoger was. In de totale prijs £120 steekt nu meer onbetaalde arbeid en daarmee in elk evenredig deel van deze £120. {457}

Het zijn vergelijkbare puzzels, die Proudhon verwarren, omdat hij alleen naar de prijs van de afzonderlijke, zelfstandige 'waar' kijkt en niet naar de 'waar' als product van het totale

kapitaal. Hij beschouwt de verhouding niet, waarin het totale product zich met zijn respectievelijke prijzen begrijpelijk deelt.

<Het is onmogelijk dat het belang van het kapitaal (dit is enkel een bijzonder benoemd deel van de meerwaarde) zich toevoegt in de handel over het loon van de arbeider voor het samenstellen van de prijs van de handelswaar. De arbeider koopt direct het product terug, dat hij zelf geproduceerd heeft. Levende arbeid is een principe dat onder het interestregime, een tegenstelling impliceert.> (105. Kosteloos krediet. Discussie tussen M. Fr. Bastiat en M. Proudhon. 1850).

Het is volkomen terecht: Om de zaak te verduidelijken, nemen we aan, dat de arbeider, “l’ouvrier”, waarom het gaat, de gehele arbeidersklasse is. Het weekgeld, dat deze verdient, en waarmee het enkel levensmiddelen te kopen heeft, wordt gedekt door een massa van ‘waren’. De prijs van elk afzonderlijk deel en de prijs van allen tezamen beschouwde ‘waren’, vormt een relatief klein proportioneel deel. Afgezien van een deel dat het arbeidsloon vormt, is er een deel waarin de meerwaarde gerealiseerd wordt, waarvan de door Proudhon vermelde rente slechts één, en wellicht een relatief klein proportioneel deel vormt. Hoe is het nu mogelijk, dat de arbeidersklasse met haar weekinkomen, dat enkel salaris is, een warenmassa moet kopen, dat salaris plus meerwaarde is? Omdat het weekloon, voor de gehele klasse te beschouwen, slechts de wekelijkse som van de levensmiddelen is, volgt zonneklaar, dat de arbeider met de ontvangen geldsom de noodzakelijke levensmiddelen niet kopen kan. Want de geldsom, die hij als weekloon ontvangen heeft, de aan hem betaalde weekprijs van zijn arbeid, is de prijs voor de wekelijkse noodzakelijke levensmiddelen, de weekprijs die de door hem geleverde arbeid bevat plus de prijs, die de onbetaalde meerarbeid realiseert. Dus: < het is onmogelijk dat de arbeider direct terugkoopt dat wat hij zelf heeft geproduceerd. Het leven als arbeider > impliceert onder deze voorwaarden dus een tegenstelling. Proudhon heeft volledig gelijk, voor zover als de schijn opgaat. Als hij echter in plaats van de ‘waar’ zelfstandig te beschouwen, ze als product van het kapitaal opvat, dan zal hij vinden, dat het weekproduct zich in een deel vastlegt, waarvan de prijs het arbeidsloon is. Het gedurende de week besteedde variabele kapitaal dat geen surpluswaarde bevat, is een ander deel, waarvan de prijs slechts de surpluswaarde is. Hoewel tegelijk de prijs van de ‘waar’ al deze elementen insluit. Het is echter terecht slechts elk eerste deel, dat de arbeider terugkoopt. (Waarbij voor het gestelde doel ook gelijk geldt, dat hij bij dit terugkopen beduveld kan worden door de kruidenier en ook wordt).

Zo verhoudt het zich gemiddeld met de van Proudhon schijnbaar diepe en onontwarbare economische paradox. Zij bestaat daarin, dat hij de verwarring, die de economische verschijningen in zijn kop opwekt, als een wet van de verschijning uitspreekt.

(Inderdaad is zijn stelling nog slechter, omdat hij de vooronderstelling impliceert, dat de echte prijs van de ‘waar’ gelijk is aan het in haar opgenomen salaris. De in haar opgenomen hoeveelheid betaalde arbeid, en de meerwaarde, rente is enkel een opslag, willekeurig, over deze echte prijs van de waren.)

Maar nog slechter is zijn kritiek op de vulgaire economie. De heer Forcade (hier^[7] de stelling citeren) maakt hem niet alleen opmerkzaam, dat zijn stelling aan de ene kant teveel bewijst, omdat volgens de stelling de arbeidersklasse helemaal niet zou kunnen leven. Hij gaat aan de andere kant in het uitspreken van de paradox niet ver genoeg. Omdat de prijs van de ‘waren’, dat de arbeid koopt, zonder het salaris + rente, ook nog de grondstof (kort de prijselementen van het constante kapitaal) insluit. Volledig gelijk, Forcade. Maar wat nu? Hij

toont, dat het probleem inderdaad nog moeilijker is dan dat Proudhon het voorstelt. Dit is een reden voor hem, zelfs niet tot de omvang waarin Proudhon het heeft opgesteld, om het niet op te lossen, maar met een (zie N. 1) nietszeggende frase er van weg te sluipen. {458}

Inderdaad is dit het goede van de manier van Proudhon, waardoor de theoretische dwaasheid aan het licht komt. Hij spreekt met eigen sofistieke bevalligheid de verwarring van economische fenomenen uit, in tegenstelling tot de vulgair economen, die ze proberen te verdoezelen, maar niet in staat zijn ze te begrijpen. Zo beschrijft de heer Thucydides Roscher Proudhons *Wat is eigendom?* als verwart en verwarrend. In het verwarrende is het gevoel van onmacht van de vulgair economie tegenover deze verwarring uitgesproken. Ze is niet in staat om de tegenspraken van de kapitalistische productie zelf, de verwarde, oppervlakkige en sofistieke vorm, waarin Proudhon ze vervat en ze hen naar het hoofd slingert, op te lossen. Er blijft niets anders over dan aan hun theoretisch onoverwinnelijke sofistiek te appelleren, aan het algemene menselijke verstand en zich er op te beroepen, dat toch de dingen hun eigen gang gaan. Een mooie troost voor quasi theoretici.

(Nota bene, deze gehele passage over Proudhon past wel beter in Hoofdstuk 3, boek 2 of nog later.)

Nu is tegelijk het in hoofdstuk 1 geconstateerde probleem opgelost. Worden de ‘waren’, die het product van het kapitaal vormen, tegen de door hun waarde bepaalde prijzen verkocht? Verkoopt dus de totale kapitalistenklasse de ‘waren’ tegen hun waarde, dan realiseert één ieder een meerwaarde. Dat wil zeggen, hij verkoopt een waardedeel van de ‘waar’, die hem niets gekost heeft, die hij niet betaald heeft. De winst, die ze wederzijds maken wordt zo niet door een tegenstrijdige bevoordeling bereikt. Dit kan zich alleen daarop betrekken, als dat de een de andere een stuk van de hem toekomende meerwaarde afsnoept. Niet doordat zij ‘waren’ boven hun waarde zijn, maar dat ze het tegen hun waarde verkopen. Deze voorbestemming, dat de ‘waren’ tegen overeenkomende prijzen verkocht worden, vormt de basis voor onderzoeken in het volgende boek.

Het volgende resultaat van het directe kapitalistische productieproces, zijn producten, zijn ‘waren’, waarvan de prijs niet alleen de waarde van het voorgeschoten, tijdens hun productie geconsumeerde kapitaal vervangt, maar tegelijk de tijdens dezelfde productie geconsumeerde surplusarbeid als surpluswaarde materialiseert, die in de ‘waar’ ‘geobjectiveerd’ is. Als ‘waar’ moet het product van het kapitaal in het ruilproces van de ‘waren’ intreden, en daarmee niet alleen in de werkelijke stofwisseling ingaan, maar ook tegelijk elke vormomzettingen doormaken, die we als metamorfose van de ‘waren’ benoemd hebben. In zoverre het slechts om de formele omzettingen gaat – de omzetting van deze ‘waren’ in geld en haar terug omzetting in ‘waren’ – is het proces al in wat we de eenvoudige circulatie noemden. Het is in de circulatie van de waren als zodanig geïntroduceerd. Deze waren zijn nu tegelijk dragers van het kapitaal, ze zijn de gevormde waarde ervan, zelf met meerwaarde bezwangerd kapitaal. In deze samenhang sluit haar circulatie verdere bepalingen in, dat nu tegelijk het reproductieproces van het kapitaal is. Bepalingen die vreemd waren voor de abstracte beschouwing van de warencirculatie. We moeten de circulatie nu beschouwen als het circulatieproces van het kapitaal. Dit vindt plaats in het volgende boek.

[1] *Zur Kritik der Pol. Oekonomie*, Berlin 1859 p.74.

[2] Sismondi

[3] Sismondi

[4] Vergelijk *Zur Kritik der Pol Oekon.* p.17. Auch Wakefield.

[5] Sieh das französische Werk, das about 1752, wo behauptet, daß vor Weizen nie als Handelsartikel in Frankreich betrachtet worden sei.

[6] P. 108, *An inquiry into the Connections etc.* By a Farmer. Londen, 1773.

[7] Forcade

{459} ad 2) Kapitalistische productie als productie van meerwaarde.

Voor zover het kapitaal nog in zijn elementaire vormen, als ‘waar’ of geld, optreedt, treden de kapitalisten in de reeds bekende karaktersvormen als warenbezitters of geldbezitters op. Daarom zijn echter laatstgenoemden in het geheel net zo min kapitalisten als ‘waar’ en geld ‘in het geheel’ kapitaal zijn. Zoals deze zich slechts onder bepaalde voorwaarden in kapitaal omzetten, zo zetten de ‘waren-’ en geldbezitter zich slechts onder dezelfde voorwaarden om in kapitalisten.

Oorspronkelijk trad het kapitaal als geld op, dat zich in kapitaal omzetten moet, of dat alleen nog potentieel kapitaal is.

Zoals enerzijds door de economen de blunder gemaakt wordt om deze elementaire vormen van het kapitaal – ‘waar’ en geld – als zodanig met het kapitaal te identificeren, zo wordt anderzijds de blunder begaan om de gebruikswaarde, de bestaanswijze van het kapitaal – de arbeidsmiddelen – als zodanig als kapitaal te verklaren.

In zijn eerste provisorische (zo te zeggen) vorm als geld (als uitgangspunt van de kapitaalvorming) bestaat het kapitaal alleen nog als geld, dus als een som van ruilwaarden in de zelfstandige vorm van de ruilwaarde, zijn uitdrukking in geld. Maar dit geld moet waarde krijgen. De ruilwaarde moet daartoe dienen om meer ruilwaarde te scheppen. De waardegrootte moet groeien, dat wil zeggen de beschikbare waarde niet alleen behouden, maar een verhoging, Δ (delta) waarde, een meerwaarde maken, zodat de gegeven waarde – de gegeven geldsom als stroming, en de verhoging als resultaat van die stroming realiseren. We komen op deze zelfstandige uitdrukking van geld van het kapitaal terug bij de analyse van zijn circulatieproces. Hier, waar we met het geld alleen nog te doen hebben als uitgangspunt van het directe productieproces, volstaat een enkele opmerking: Het kapitaal bestaat hier alleen nog als een gegeven waardesom G (geld), waarin alle gebruikswaarden opgelost zijn, vandaar in de vorm van geld. De grootte van deze waardesom wordt begrensd door de hoogte of de hoeveelheid van de geldsom, dat zich in kapitaal omzetten moet. Deze waardesom wordt dus kapitaal, doordat ze toeneemt, doordat ze zich in een wisselende grootte omzet. Was ze vooraf een kleine stroom, als resultaat levert het een grote stroom op. Op zich zelf is deze geldsom pas kapitaal, dat wil zeggen volgens haar bestemming, omdat ze op een manier aangewend wordt, uitgegeven moet worden, die haar vergroting als doel heeft. Omdat de waardesom als doel voor haar vergroting uitgegeven wordt, verschijnt dit met betrekking op de beschikbare waarde- of geldsom als haar bestemming, haar innerlijke motivatie, haar tendens heeft betrekking op de kapitalisten. Dat wil zeggen dat de bezitters van deze geldsom, de geldsom deze functie moeten laten ondergaan, als opzet, als doel. In deze oorspronkelijke eenvoudige waarde en gelduitdrukking van het kapitaal (of kapitaal in wording), waarin ze van alle betrekking op gebruikswaarde ontdaan is, ze weggevallen is, vervallen echter ook alle storende tussenkomsten en later verwarrende aanwijzingspunten van het werkelijke productieproces (warenproductie). De kenmerkende specifieke aard van het kapitalistische productieproces toont zich dus zo abstract eenvoudig. Als het oorspronkelijke kapitaal een waardesom x is, dan is het doel en wordt deze x daardoor kapitaal, omdat het in $x + \Delta x$

omgezet wordt. Dat wil zeggen in een geldsom of waardesom, de oorspronkelijke waardesom plus een overschot over de oorspronkelijke waardesom, in de gegeven geldgrootte plus toegevoegd geld, in de gegeven waarde plus meerwaarde. De productie van meerwaarde, dat het verkrijgen van de oorspronkelijk voorgeschoten waarde insluit, verschijnt zo als het bepaalde doel, het drijvende belang en het uiteindelijke resultaat van het kapitalistische productieproces. Een proces waarin de oorspronkelijke waarde in kapitaal omgezet wordt. Hoe dit bereikt wordt, de werkelijke procedure van deze omzetting van x in $x + \Delta x$ verandert niets aan het doel en resultaat van het proces. Het kan zelfs ook zonder kapitalistisch productieproces x in $x + \Delta x$ omgezet worden. Echter niet onder de gegeven voorwaarden en vooronderstelling, dat de concurrerende personen van de maatschappij zich met elkaar confronteren, die slechts als warenbezitters tegenover elkaar staan en alleen als zodanig in contact met elkaar treden (dit sluit slavernij uit). Ten tweede niet onder andere voorwaarden, dan dat het maatschappelijke product als 'waar' geproduceerd wordt; dit sluit alle vormen uit, waarin de directe producenten de gebruikswaarde van het hoofddoel en hoogstens het overschot van het product zich in 'waren' omzet. {460}

Dit doel, het proces dat x omgezet wordt in $x + \Delta x$, toont verder aan welke weg het onderzoek te gaan heeft. De uitdrukking moet de functie van een variabele grootte zijn, of zich tijdens het proces in dergelijke grootte omzetten. Van voren erin gekomen als gegeven geldsom is x een constante grootte, waarvan de verhoging dus 0 is. Het moet dus in het proces in een andere grootte omgezet worden, die een variabel element in zich heeft. En het gaat erom dit bestanddeel te vinden, en tegelijk te duiden, door welke tussenkomst het uit de oorspronkelijk constante grootte een variabele wordt. De verdere beschouwing van het werkelijke productieproces toont dat een deel van x zich weer terug omzet in een constante grootte, namelijk in het arbeidsmiddel. Een deel van de waarde van x toont zich slechts in de vorm van bepaalde gebruikswaarde, in plaats van de geldvorm van dezelfde waarde. Een verandering, die aan het constante karakter van de waarde grootte niets verandert, toont zich in een deel, in zoverre het ruilwaarde is. Nu stelt zich x in het proces voor als c (constante grootte) + v (variabele grootte) = $c + v$. Nu is echter het verschil $\Delta(c+v) = c + (v + \Delta v)$ en, omdat het verschil van $c = 0$, = $(v + \Delta v)$. Wat oorspronkelijk als Δx verschijnt, is dus in werkelijkheid Δv . En de verhouding van deze verhoging van de oorspronkelijke grootte x tot het deel van x , waarvan de verhoging het werkelijk is, moet zijn ($\Delta v = \Delta x$ (omdat $\Delta x = \Delta v$)), $\Delta x/v = \Delta v/v$, welke inderdaad de formule voor de meerwaardevoet is.

Omdat het totale kapitaal $C = c + v$, waarvan c constant en v variabel is, kan C als functie van v beschouwd worden.

Groeit v naar Δv , dan wordt $C = C'$.

Men heeft dus:

1) $C = c + v$.

2) $C' = c + (v + \Delta v)$.

Trekt men de vergelijking 1) van de vergelijking 2) af, dan houdt men het verschil $C' - C$, de verhoging van $C = \Delta C$.

3) $C' - C = c + v + \Delta v - c - v = \Delta v$.

Dus: 4) $\Delta C = \Delta v$.

Men heeft dus (3): en vandaar 4) $\Delta C = \Delta v$. Maar $C' - C$ is de grootte waarmee C veranderd is, is de verhoging van C of $\Delta C (= \Delta C)$ dus 4). Of de verhoging van het totale kapitaal is de

verhoging van het variabele deel van het kapitaal, vanwege dat ΔC of de verandering van het constante deel van het kapitaal 0 is. Het constante kapitaal is dus in dit onderzoek op ΔC of Δv gezet, dat wil zeggen moet dus buiten beschouwing gelaten worden.

De proportie, waarin v gegroeid is $\Delta v/v$ (meerwaardevoet). De proportie, waarin C gegroeid is $= \Delta v/c = \Delta v/c+v$, (winstvoet).

De eigenlijke, specifieke functie van het kapitaal als kapitaal is dus de productie van meerwaarde, die, zoals ze zich later realiseert, niets anders is, dan productie van surplusarbeid, toe-eigening van onbetaalde arbeid in het werkelijke productieproces, dat zich realiseert, 'objectiveert' als meerwaarde.

Voor de omzetting van x in kapitaal, in $x + \Delta x$, is het nodig dat de waarde of geldsom x zich omzet in de factoren van het productieproces, en vervolgens in de factoren van het werkelijke arbeidsproces. Het is mogelijk in bepaalde industrietakken, dat een deel van de productiemiddelen – het arbeidsvoorwerp – geen waarde heeft, geen 'waar' is, hoewel wel een gebruikswaarde. In dat geval zet zich een deel van x slechts om in productiemiddel. Het arbeidsvoorwerp, in zoverre de omzetting van x in beeld komt, beperkt zich tot de aankoop van productiemiddelen, dat wil zeggen de aankoop van 'waren' door x , die het arbeidsproces ingaan. Een factor van het arbeidsproces, het arbeidsvoorwerp, is hier nul, in zoverre de waarde in beeld komt. Maar we analyseren de zaak in de volledige vorm, waar ook het arbeidsvoorwerp 'waar' is. Voor het geval, waar dat niet zo is, is deze factor nul, zo ver het de waarde betreft, en kan men de berekening rectificeren.

Zoals de 'waar' de directe eenheid van gebruikswaarde en ruilwaarde is, zo is het productieproces, dat het productieproces van 'waren' is, de directe eenheid van arbeids- en waardevormingsproces. Zoals 'waren', dat wil zeggen directe eenheden van gebruikswaarde en ruilwaarde zijn, als resultaat, als product, uit het proces komen, zo gaan ze als constituerende elementen in haar in. Er kan in het algemeen nooit iets uit een productieproces komen, wat niet in de vorm van productievoorwaarden het proces in is gegaan.

De omzetting van de voorgeschoten geldsom, in de factoren van het productieproces is een deel van de warencirculatie, van het ruilproces en lost zich in een serie aankopen op. Dit deel valt dus nog buiten het directe productieproces. Hij leidt haar slechts in, maar is wel de noodzakelijke voorwaarde van het productieproces. Als we in plaats van het directe productieproces het geheel en de continuïteit van de kapitalistische productie beschouwen, vormt deze omzetting van het geld in de factoren van het productieproces, de aankoop van productiemiddelen en arbeidsvermogen, zelf een innerlijk factor van het totale proces. {461 }

Beschouwen we nu de vorm van het kapitaal in het directe productieproces, dan heeft het zoals de eenvoudige 'waar' de dubbelvorm van gebruikswaarde en ruilwaarde. Maar in beide vormen krijgen verdere bestemmingen, die zich onderscheiden van die van de eenvoudige, zelfstandig beschouwd als 'waar', als verder ontwikkelde bestemmingen.

Wat vervolgens de gebruikswaarde betreft, dan was zijn bijzondere inhoud, zijn verdere bestemming volledig onverschillig aan de begripsbestemming van de 'waar'. Het artikel, dat 'waar' en vandaar drager van ruilwaarde moet zijn, moet ergens een maatschappelijke behoefte bevredigen, en daarom ergens sommige bruikbare eigenschappen bezitten. Dat is alles. Anders is het met de gebruikswaarde van de 'waren', die in het productieproces functioneren. Door de aard van het arbeidsproces lossen eerst de productiemiddelen op in

arbeidsvoorwerp en arbeidsmiddel, of verder als een bepaalde grondstof aan de ene kant, instrumenten, hulpmaterialen aan de andere kant. Het zijn deze vormbestemmingen van de gebruikswaarden, die uit de aard van het arbeidsproces zelf voorkomen, en zo is – in betrekking op de productiemiddelen – de gebruikswaarde verder voorbestemd. De vormbestemming van de gebruikswaarden wordt hier zelfs essentieel voor de ontwikkeling van de economische verhoudingen, van de economische categorie.

Verder echter scheiden zich in het arbeidsproces de in haar binnentredende gebruikswaarden in twee streng begripsmatige gescheiden factoren en tegenstellingen (geheel als zojuist gezegd, de tot voorwerp geworden productiemiddelen). Aan de ene kant de tot voorwerp geworden productiemiddelen, de objectieve productievoorwaarden, aan de andere kant het werkzame arbeidsvermogen, de zich doelmatig uitende arbeidskracht, de subjectieve productievoorwaarde. Dit is een verdere vormbestemming van het kapitaal in zoverre het als vorm van de gebruikswaarde in het directe productieproces verschijnt. In de eenvoudige ‘waar’ is bepaalde doelmatige arbeid, spinnen, weven in het spinsel, in het weefsel belichaamd, ‘geobjectiveerd’. De doelmatige vorm van het product is het enige spoor, dat de doelmatige arbeid achtergelaten heeft en dit spoor zelf kan opgelost zijn, zoals het product de vorm van een natuurproduct heeft, zoals vee, tarwe. In de ‘waar’ verschijnt de gebruikswaarde tegenwoordig, als het beschikbare, dat in het arbeidsproces slechts als product verschijnt. De afzonderlijke ‘waar’ is inderdaad een afgewerkt product, dat na zijn ontstaansgeschiedenis ligt, waarin het proces inderdaad opgeheven is, waardoor zijn bijzondere nuttige arbeid die in hem belichaamd is, ‘geobjectiveerd’ is. In het productieproces wordt de ‘waar’, ‘waar’. Ze wordt voortdurend als product door het proces afgestoten, zo dat het product zelf slechts als een factor van het proces verschijnt. Een deel van de gebruikswaarden, waarin het kapitaal in het productieproces verschijnt, is het levende arbeidsvermogen zelf. Een arbeidsvermogen met een bepaalde specificatie, een bijzondere gebruikswaarde van het productiemiddel met de overeenkomende specificatie. Het toont zich als een activerend arbeidsvermogen, als zich doelmatig uitende arbeidskracht, die het productiemiddel als een tot voorwerp gemaakt factor van haar activiteit maakt en haar daarom uit de oorspronkelijke vorm van haar gebruikswaarde in de nieuwe vorm van het product omzet. De gebruikswaarden zelf maken daarom in het arbeidsproces een werkelijk omzettingproces door, of die nu mechanisch, chemisch of van fysieke aard is. Terwijl in de ‘waar’ de gebruikswaarde een gegeven ding met bepaalde eigenschappen is, is het nu de omzetting van de als grondstof en arbeidsmiddel functionerende dingen, gebruikswaarden. Het wordt omgezet door de levende arbeid en door de in haar actief geworden levende arbeid, dat het actuele arbeidsvermogen zelf is, in een gebruikswaarde van veranderde vorm – het product. Zo vervalt dus de vorm, die het kapitaal als gebruikswaarde in het arbeidsproces aanneemt. Als eerste in de begripsmatig opgeloste en op elkaar betrokken productiemiddelen. {462} Ten tweede als de begripsmatige afsplitsing, de uit de natuur van het arbeidsproces ontsprongen afsplitsing van de objectieve arbeidsvoorwaarden, de productiemiddelen en de subjectieve arbeidsvoorwaarden, als het doelmatig actieve arbeidsvermogen, dat wil zeggen als de arbeid zelf. Ten derde, als we naar het gehele proces kijken, verschijnt de gebruikswaarde van het kapitaal hier als gebruikswaarde van het producerende proces, waarin de productiemiddelen volgens deze specifieke bepaaldheid als productiemiddelen van de doelmatige activiteiten, overeenkomend met haar gegeven aard, als specifiek arbeidsvermogen te functioneren. Het totale arbeidsproces als zodanig verschijnt, in de levende wisselwerking van zijn objectieve en subjectieve factoren, als de totale vorm van de gebruikswaarden, dat wil zeggen de echte vorm van het kapitaal in het productieproces.

Het productieproces van het kapitaal is voor alles, van zijn echte kant beschouwd, het als proces beschouwd, die door nuttige arbeid met gebruikswaarden nieuwe gebruikswaarden vormt – het echte arbeidsproces. Als zodanig zijn de factoren, de begripsmatig bepaalde bestandsdelen, die van het arbeidsproces in het algemeen, van elk arbeidsproces, op welk niveau van de economische ontwikkeling en op basis van welke productiewijze dan ook. Omdat dus de echte vorm of de vorm van de objectieve gebruikswaarde, waarin het kapitaal bestaat, zijn materiële substraat is, de noodzakelijke vorm van de productiemiddelen – arbeidsmiddel en arbeidsvoorwerp – die voor de productie van nieuwe producten dienen. Omdat ze verder in het circulatieproces, in de vorm van waren, dus in het bezit van de kapitalisten als warenbezitters, als gebruikswaarde al beschikbaar zijn (op de markt), voordat ze volgens hun specifieke doel in het arbeidsproces functioneren. Omdat dus het kapitaal, in zoverre het zich in objectieve arbeidsvoorwaarden presenteert, volgens zijn gebruikswaarde uit productiemiddelen, grondstoffen, hulpmaterialen en arbeidsmiddelen, werktuigen, gebouwen, machines bestaat, wordt daaruit de conclusie getrokken dat alle productiemiddelen potentieel, in zover ze als productiemiddel functioneren, actueel kapitaal zijn. Dit is omdat kapitaal een noodzakelijk factor van het menselijke arbeidsproces in het algemeen is, afgezien van elke historische vorm, het daarom iets eeuwig is en door de aard van de menselijke arbeid voorwaardelijk is. Evenzo, omdat het productieproces van het kapitaal in het algemeen arbeidsproces is, is het arbeidsproces als zodanig, het arbeidsproces in alle maatschappelijke vormen, noodzakelijk het arbeidsproces van het kapitaal. Het kapitaal wordt zo als een ding beschouwd, dat een zekere objectieve rol speelt, de hem als ding toekomstige rol in het productieproces. Het is dezelfde logica die van toepassing is; omdat geld goud is, goud op zichzelf geld is, omdat loonarbeid arbeid is, alle arbeid noodzakelijk loonarbeid is. Zo wordt de identiteit bewezen, doordat alle productieprocessen identiek zijn, worden de verschillen van hun specifieke onderscheid vastgehouden. De identiteit wordt daardoor bewezen, omdat het van het onderscheid afgeleid wordt. Wij komen in de loop van deze paragraaf op dit beslissende belangrijke punt uitvoerig terug. Hier voorlopig alleen dit:

Ten eerste: de ‘waren’, die de kapitalist gekocht heeft zijn, om ze als productiemiddel in het productieproces, respectievelijk arbeidsproces te consumeren, zijn eigendom. Ze zijn inderdaad slechts, zijn in waren omgezet geld en evenzeer verschijningsvorm van zijn kapitaal toen dit geld was; ja, op nog intensievere manier, in zoverre ze in de vorm beschikbaar zijn, waarin ze werkelijk als kapitaal functioneren, dat wil zeggen als middel voor waardeschepping, als waardevorming van de waarde, dat wil zeggen voor zijn vermeerdering. Deze productiemiddelen zijn dus kapitaal. Anderzijds heeft de kapitalist met het andere deel van de voorgesloten geldsom arbeidsvermogen, arbeiders of zoals in hoofdstuk 4 ontwikkelt en staat, levende arbeid gekocht. Dit behoort hem daarom eveneens toe, als de objectieve voorwaarden van het arbeidsproces. Maar dan nog wordt hier het volgende specifieke onderscheid geldig; de werkelijke arbeid is datgene, wat de arbeider de kapitalist werkelijk geeft als equivalent voor het in arbeidsloon omgezette deel van het kapitaal, voor de {463} koopprijs van de arbeid. Het is de besteding van zijn levenskracht, de verwerkelijking van zijn productieve vaardigheden, zijn beweging, niet die van de kapitalisten. Als persoonlijke functie beschouwd, in haar werkelijkheid is de arbeid de functie van de arbeiders en niet die van de kapitalisten. Vanuit het standpunt van de ruil beschouwd, is het datgene, wat de kapitalist van hun krijgt in het arbeidsproces, niet dat, waarmee de kapitalist hun in het arbeidsproces confronteert. Dit vormt dus een tegenstelling tot de objectieve arbeidsvoorwaarden, dat als kapitaal, en in zoverre als de verschijningsvorm van de kapitalisten, de subjectieve arbeidsvoorwaarde, de arbeid zelf of veel meer de arbeider, die werkt, de arbeiders confronteert in het arbeidsproces zelf. Zo komt het, dat zowel vanuit het standpunt van de kapitalisten als van de arbeiders, het productiemiddel, als verschijningsvorm

van het kapitaal, als uitzonderlijk kapitaal van de arbeid, dus als het andere element, waar in zich het voorgeschoten kapitaal omzet, de arbeiders confronteert. Het productiemiddel verschijnt zo ook buiten het productieproces potentieel als specifieke bestaanswijze van het kapitaal. Het ontwikkelt zich verder, zoals het zich laat aanzien, deels vanuit het algemene karakter van het kapitalistische waardevormingsproces (de rol die daarin de productiemiddelen spelen als absorbers van de levende arbeid), deels vanuit de ontwikkeling van de specifieke kapitalistische productiewijze (waarin machinerie tot werkelijke heerser over de levende arbeid wordt). Daarom is op basis van de kapitalistische productieprocessen deze niet te scheiden samensmelting van de gebruikswaarden, waarin het kapitaal in de vorm van productiemiddelen bestaat, essentieel. De bestemming van deze productiemiddelen, deze dingen als kapitaal, wat een bepaalde maatschappelijke productieverhouding is, juist zoals in deze productiewijze, is het een in haar gevangen product op zichzelf, het geldt als 'waar'. Dit vormt een basis voor het fetisjisme van de politieke economen.

Ten tweede: de productiemiddelen gaan als bepaalde 'waren', als katoen, kolen, spinsels vanuit de circulatie het arbeidsproces in. Ze gaan er in de verschijningsvorm van de gebruikswaarde in, die ze hadden, zolang ze nog als 'waren' circuleerden. In het proces binnengetreden, functioneren ze dan met de aan hen als gebruikswaarde overeenkomende, hun als materie materieel toekomstige eigenschappen van katoen als katoen. Het verhoudt zich echter anders met het deel van het kapitaal, dat we variabel noemen, dat echter pas door zijn ruil tegen arbeidsvermogen in het variabele deel van het kapitaal werkelijk omgezet wordt. Zijn werkelijke vorm beschouwd, stelt het geld – van dit kapitaal deel – dat de kapitalist in de aankoop van arbeidsvermogen uitgaf, niets anders voor als de op de markt beschikbare of voor hem binnen bepaalde voorwaarden verworven levensmiddelen, die in de individuele consumptie van de arbeiders opgaan. Het geld is enkel de omgezette vorm van deze levensmiddelen, die de arbeider zodra hij het ontvangen heeft, terug omzet in levensmiddelen. Deze omzetting, alsook gelijk de consumptie van deze waren als gebruikswaarde, is een proces dat direct niets te maken heeft met het directe productieproces, preciezer arbeidsproces, het valt veel meer buiten dit proces. Het ene deel van het kapitaal en daardoor het totale kapitaal, wordt daardoor in een variabele grootte omgezet, dat in plaats van het geld, een constante waardegrootte heeft. De levensmiddelen, waarin het zich realiseren kan, hebben eveneens constante waardegrootte, het wordt van de andere kant in een element geruild, het levende arbeidsvermogen, dat waarde scheppend is en dat als waardescheppend element groter of kleiner kan zijn. Het kan zich als variabele grootte realiseren, in het algemeen in alle omstandigheden slechts als een stromende, vormende – en daarom binnen verschillende grenzen – wordende grootte in plaats van dat het als geworden grootte, als factor in het productieproces binnentreedt. Nu kan weliswaar in de realiteit de levensmiddelenconsumptie door de arbeider zelf, in het arbeidsproces inbegrepen zijn (ingesloten zijn), zoals de consumptie van instrumentele materie door de machines op dezelfde manier ingesloten is. De arbeider verschijnt dan slechts als een door het kapitaal gekocht instrument, dat voor zijn functie in het arbeidsproces van de consumptie, de toevoeging van een zekere portie levensmiddelen als zijn instrumentele materie in behoefte voorziet. Dit vindt min of meer plaats al naar gelang de omvang en de brutaliteit van de uitbuiting van de arbeiders. Van daaruit is het begrijpelijk, dat het niet op deze enge manier (we zien meer bij 3, bij de reproductie van de gehele verhoudingen) in de kapitaalverhouding opgenomen is. Gemiddeld consumeert de arbeider zijn levensmiddelen tijdens de onderbreking van het directe arbeidsproces, terwijl de machine haar tijdens haar functioneren verbruikt. (Dier?) Dan echter, voor de gehele arbeidersklasse, wordt een deel van deze levensmiddelen door de familieleden geconsumeerd, die nog niet, of niet meer werken. Inderdaad kan zich in de praktijk het onderscheid tussen een arbeider en een machine of die

tussen dier en machine, wat betreft instrumentele goederen, en de consumptie ervan reduceren. Toch is dit niet noodzakelijk en hoort het daarom niet in de begripsbepaling van het kapitaal. In ieder geval verschijnt formeel het in het arbeidsloon geïnvesteerde deel van het kapitaal als een niet meer aan het kapitaal, maar aan de arbeider behorend deel, zodra het zijn echte vorm, die van de in de consumptie van de arbeiders binnentredende levensmiddelen aangenomen heeft. De vorm van de gebruikswaarde, die het als 'waar' voor zijn binnentreden in het productieproces had – als levensmiddel – is zeker onderscheidend van de vorm, die het aanneemt in dit proces en die zich als actief uitende arbeidskracht, daarom levende arbeid zelf is. Dit onderscheid is dus specifiek aan dit deel van het kapitaal dat {464} in de vorm van productiemiddel beschikbaar is. Dit is weer een reden, waarom op basis van de kapitalistische productiewijze, de productiemiddelen in buiten zichzelf staande betekenis en in onderscheid van en in tegenstelling tot de levensmiddelen als voor zichzelf als kapitaal verschijnen. Deze schijn lost zich - afgezien van het later te ontwikkelen – eenvoudig op omdat de gebruikswaardenvorm, waarin het kapitaal aan het einde van het productieproces verschijnt, het product is. Dit product verschijnt zowel in de vorm van productiemiddelen als levensmiddelen, beiden zijn dus in gelijke mate als kapitaal beschikbaar en daarom vormen ze ook een tegenstelling tot het levende arbeidsvermogen.

Komen we nu tot het *waardevormingsproces*.

Met betrekking tot de ruilwaarde toont zich weer het onderscheid tussen de 'waar' en het kapitaal dat in het waardevormingsproces is opgenomen.

De ruilwaarde van het in het productieproces binnentredende kapitaal is kleiner dan de ruilwaarde van het op de markt verworven of voorgeschoten kapitaal. Want het is slechts de waarde van de 'waren', die als productiemiddelen in het proces binnentreden – dat wil zeggen de waarde van het constante kapitaaldeel – dat in het productieproces als waarde binnentreedt. In plaats van de waarde van het variabele deel van het kapitaal, hebben we nu de waardevorming als proces. De arbeid die waarde vormend is, die zich voortdurend als waarde realiseert, gaat ook vloeiend over in de gevestigde waarde en gaat over tot nieuwe waardevorming.

Wat nu vervolgens de instandhouding van de oude waarde betreft, voor het waardedeel van het constante deel hangt dit af van de waarde van de in het proces binnentredende productiemiddelen, dat niet groter dan nodig is. Dus de 'waren', waaruit ze bestaan moeten slechts de voor het productiedoel maatschappelijke noodzakelijke arbeidstijd behouden, waarin de arbeid al geobjectiveerd is, dus in de gebouwen en de machinerie. Het zijn deze zaken van de kapitalisten waarop ze bij de inkoop van deze productiemiddelen moeten toezien. Ze moeten voor de vorming van het product de gemiddelde kwaliteit als gebruikswaarde hebben, als grondstof, als machines, dus met de gemiddelde kwaliteit functioneren. Ze mogen de arbeid, de levende factor, geen ongebruikelijke hindernissen geven, bijvoorbeeld dat de kwaliteit van de grondstof, en ook de gebruikte machinerie goed is en niet meer dan de gemiddelde afval aan de 'waren' afgeeft. Dit alles is de zaak van de kapitalisten. Verder hangt het behouden van de waarde van het constante kapitaal af van de mogelijkheid dat het slechts productief geconsumeerd wordt. Dat het niet verkwist wordt, omdat anders een groter deel van de geobjectiveerde arbeid opgenomen zou worden dan

maatschappelijk noodzakelijk is. Gedeeltelijk hangt het van de arbeiders zelf af, en hier begint het toezicht van de kapitalisten. Door taakstelling, loonaf trek weet de kapitalist zich hiervan te verzekeren. De arbeid moet ordentelijk, doelgericht verricht worden, de omzetting van productiemiddel in product moet volgens de regels gaan. De als doel gestelde voortgaande gebruikswaarde moet als resultaat werkelijk uit de productie komen in een geslaagde vorm. Hier komt weer het toezicht en de discipline van de kapitalisten naar voren. Eigenlijk, opdat het productieproces niet gestoord wordt, niet onderbroken wordt en werkelijk tot een product leidt in de door de aard van het arbeidsproces en zijn objectieve voorwaarden gegeven termijn (tijdruimte). De waardevorming hangt voor een deel af van de continuïteit van de arbeid, dat met de kapitalistische productie intreedt. Deels ook van de van buiten komende oncontroleerbare toevalligheden. In zoverre treedt met elk productieproces een risico op voor de hem binnenkomende waarden, een risico dat de kapitalisten 1) ook buiten het productieproces lopen en dat 2) elk productieproces eigen is, niet alleen dat van de kapitalist. Het kapitaal beschermt zich daartegen door de arbeider verantwoordelijk te maken voor het proces. De met zijn eigen productiemiddelen werkende directe producent is aan dezelfde risico's onderworpen. Dit is niet alleen kenmerkend voor het kapitalistische productieproces. Als in de kapitalistische productie dit risico aan de kapitalisten toekomt, dan is dat alleen omdat zij zich het eigendom van de productiemiddelen toegeëigend hebben.

Wat echter nu de levende factor van het waardevormingsproces betreft is 1) de waarde van het variabele kapitaal kan worden behouden, doordat het vervangen wordt, gereproduceerd wordt. Dat wil zeggen dat aan de productiemiddelen een even grote hoeveelheid arbeid toegevoegd wordt, evenveel als dat de waarde van het variabele kapitaal of het arbeidsloon bedroeg. En 2) een verhoging van zijn waarde wordt toegevoegd, om meerwaarde te scheppen, zodat er een overschot van de arbeidshoeveelheid boven het in het arbeidsloon opgenomen deel ontstaat, een toegevoegde arbeidshoeveelheid dat in het product geobjectiveerd wordt.

Daarin komt het onderscheid tot uitdrukking tussen de gebruikswaarde van het voorgeschoten kapitaal of de 'waren', waaruit het bestaat, en de vorm van de gebruikswaarde van het kapitaal in {465} het arbeidsproces. Het onderscheid betreft die tussen de ruilwaarde van het voorgeschoten kapitaal en de verschijning van de ruilwaarde van het kapitaal in het waardevormingsproces. Het kapitaal komt als productiemiddel in het proces, als het constante kapitaal, in dezelfde gebruikswaarde vorm, die de 'waren', waaruit het bestaat, voorheen hadden. Terwijl de gebruikswaarde die klaar is, waaruit het variabele kapitaal bestond, de levende factor, dat nieuwe gebruikswaarden vormt, de zich tot waarde vormende arbeidskracht, de echte arbeid, die komt binnen op deze plaats in het productieproces. Hier verschijnt de waarde van het productiemiddel, van het constante kapitaal, en neemt als zodanig de positie in het waardevormingsproces in. Terwijl de waarde van het variabele kapitaal helemaal niet in hetzelfde proces intreedt, maar vervangen wordt door de waarde scheppende activiteit, de als waarde vormend proces bestaande activiteit van de levende factor.

Opdat de arbeidstijd van de arbeiders in verhouding tot de duur van de arbeidstijd waarde vormt, moet ze maatschappelijke noodzakelijke arbeidstijd zijn. Dat wil zeggen de arbeider moet een bepaalde tijd de normale maatschappelijke hoeveelheid doelmatige arbeid verrichten, en de kapitalist dwingt hem daartoe. Zijn arbeid moet minstens het normaal maatschappelijke gemiddelde aan intensiteit bezitten. De kapitalist zal proberen dit zo veel mogelijk boven haar minimum te laten uitstijgen en in een gegeven tijd zo veel arbeid als mogelijk uit hem onttrekken. Want elke intensiteit van de arbeid boven het gemiddelde levert

hem meerarbeid op. Hij zal verder proberen het arbeidsproces zo veel mogelijk te verlengen boven de beperkingen. Er moet gewerkt worden om de waarde van het variabele kapitaal, het arbeidsloon, te vervangen. Bij gegeven intensiteit van het arbeidsproces zal hij er naar streven om, bij een gegeven duur, de intensiteit zo mogelijk te vermeerderen. De kapitalist dwingt de arbeider om zijn arbeid te doen voor de normale norm van intensiteit, en waar mogelijk tot een hogere norm te komen. Hij dwingt hem, zo veel mogelijk zijn arbeidsproces boven de noodzakelijke tijdsduur voor de vervanging van het arbeidsloon te verlengen.

Door dit kenmerkende karakter van het kapitalistische waardevormingsproces krijgt ook de echte vorm van het kapitaal in het productieproces, zijn vorm als gebruikswaarde een verdere aanpassing. Ten eerste moeten de productiemiddelen in een mate beschikbaar zijn, die toereikend is niet alleen voor de absorptie van de noodzakelijke arbeid, maar ook voor de surplusarbeid. Ten tweede verandert de intensiteit en uitbreiding van het werkelijke arbeidsproces.

De productiemiddelen, die de arbeider gebruikt in het werkelijke arbeidsproces, zijn weliswaar het eigendom van de kapitalisten, echter ze staan tegenover de arbeid, waarvan het zijn eigen levensuiting is, zoals vroeger ontwikkeld, als kapitaal. Maar van de andere kant, is het de arbeider die zijn arbeid gebruikt. In het werkelijke arbeidsproces gebruikt hij de arbeidsmiddelen als leider van zijn arbeid, en het arbeidsobject als de materie, waarin hij zijn arbeid realiseert. Hij zet dus de productiemiddelen om in de doelgerichte vorm van het product. Anders doet zich echter de zaak voor vanuit het standpunt van het waardevormingsproces. Het is niet de arbeider die de productiemiddelen, maar het zijn de productiemiddelen die de arbeider aanwenden. Het is niet de levende arbeid, die zich in de geobjectiveerde als zijn objectieve orgaan realiseert. Het is de geobjectiveerde arbeid, die zich door het opnemen van de levende arbeid realiseert en vermeerdert, en daardoor tot zich waarde vormende waarde, tot kapitaal wordt, en zo functioneert. De productiemiddelen verschijnen enkel nog als opnemers, van een zo groot mogelijke hoeveelheid levende arbeid. De levende arbeid verschijnt alleen nog als het middel van de waarde vormende beschikbare waarde en daarom als haar kapitalisering. En afgezien van wat zich vroeger ontwikkelde, verschijnen juist daarom weer de productiemiddelen uitgesproken tegenover de levende arbeid als verschijningsvorm van het kapitaal. En wel nu als heerschappij van de vergane, dode arbeid over de levende. Juist als waarde vormend wordt de levende arbeid voortdurend in het waardevormingsproces als de geobjectiveerde arbeid ingelijfd. De arbeid, als uiting van levenskracht, is de persoonlijke activiteit van de arbeiders. De arbeid is ook waarde vormend, in het proces door de objectivering. Het is de arbeid van de arbeiders, zodra het in het productieproces ingetreden is, dat zelf een bestaanswijze van de kapitaalwaarden is, in hem opgenomen. Deze waarde bevattende en nieuwe waarde scheppende kracht is daarom de kracht van het kapitaal, en elk proces verschijnt als het proces van zijn eigen waardevorming, en nog meer als de verarming van de arbeiders, die de door hen geschapen waarde meteen als aan hen vreemde waarde scheidt. {466}

Op basis van de kapitalistische productie verschijnt deze vaardigheid van de geobjectiveerde arbeid om zich in kapitaal om te zetten, dat wil zeggen in productiemiddelen om te zetten, in middelen van bevel over en uitbuiting van levende arbeid. Het kapitaal behoort op zichzelf aan de kapitalist, waarmee het immers potentieel op deze basis verbonden is, onafscheidelijk van de kapitalisten, en daarom als eigenschap, die de kapitalisten als dingen, als gebruikswaarden, als productiemiddelen toekomt. De dingen verschijnen daarom op zichzelf als kapitaal en het is kapitaal omdat het een bepaalde productieverhouding uitdrukt. Kapitaal

drukt een bepaalde maatschappelijke verhouding uit, waarbij, in de productie de bezitters van de productievoorwaarden tegenover het levende arbeidsvermogen optreden als een ding. Precies zoals de waarde, als de eigenschap van een ding en de economische bestemming van het ding als een 'waar', als een zakelijke kwaliteit verscheen. Precies zoals de maatschappelijke vorm, die de arbeid in de vorm van geld had, zich als eigenschappen van een ding weergaf. Inderdaad is de heerschappij van de kapitalisten over de arbeiders slechts de heerschappij van de verzelfstandigde, tegenover de arbeiders verzelfstandigde arbeidsvoorwaarden. De arbeidsvoorwaarden, waartoe buiten de objectieve voorwaarden van het productieproces ook de objectieve voorwaarden van de instandhouding en werkzaamheid van de arbeidskracht, dus de levensmiddelen behoren, ze verheffen zich boven de arbeiders zelf. Hoewel deze verhouding zich pas realiseert in het echte productieproces, dat zoals we gezien hebben, wezenlijk het productieproces van meerwaarde is, wat de instandhouding van de oude waarde insluit. Het productieproces is het eigen waardevormingsproces van het voorgeschoten kapitaal. In de circulatie staan de kapitalist en de arbeider slechts als warenverkopers tegenover elkaar. Door het specifieke tegenovergestelde karakter van de soorten van 'waren', die ze aan elkaar verkopen, betreft de arbeider noodzakelijkerwijs het productieproces als bestanddeel van de gebruikswaarden van het kapitaal. Hoewel pas in het productieproces deze verhouding werkelijk wordt, pas dan wordt de koper van arbeid, die slechts potentieel bestaande kapitalist was, werkelijk kapitalist. De door de verkoop van zijn arbeidsvermogen in loonarbeider omgezette arbeider komt in dat proces pas werkelijk onder het bevel van de kapitalist. De functies, die de kapitalist uitoefent, zijn alleen maar de met bewustzijn en wil uitgeoefende functies van het kapitaal zelf, de zich waarde vormende waarden door het opnemen van de levende arbeid. De kapitalist functioneert slechts als gepersonifieerd kapitaal, het kapitaal als persoon, zoals de arbeider slechts als de gepersonifieerde arbeid, dat aan hem als kwaal, als inspanning verschijnt, dat echter aan de kapitalisten als de rijkdom verschaffende en vermeerderende substantie toebehoort. De arbeid verschijnt inderdaad als aan het kapitaal in het productieproces ingelijfd element, zijn levende, variabele factor. De heerschappij van de kapitalisten over de arbeider is daarom de heerschappij van het object over de mensen, de dode arbeid over de levende, het product over de producenten. Dit is omdat de 'waren' de overheersingsmiddelen, maar alleen als middel van de heerschappij van het kapitaal zelf, over de arbeiders worden. Ze zijn enkel resultaten van het productieproces, de producten zelf. Het is volledig dezelfde verhouding in de materiële productie, in het werkelijke maatschappelijke levensproces. Dat is het productieproces, dat zich op ideologisch gebied in de religie weergeeft, de omkering van het subject in het object en omgekeerd. Historisch beschouwd verschijnt deze omkering als het noodzakelijke doorgeefpunt, om de schepping van de rijkdom als zodanig af te dwingen. Dat wil zeggen door op meedogenloze wijze de productiekrachten van de maatschappelijke arbeid, die alleen de materiële basis van een vrije menselijke samenleving zouden kunnen vormen, op kosten van de meerderheid tot arbeid te dwingen. Deze tegenstrijdige vorm moet doorgemaakt worden, precies zoals de mens zijn geesteskracht vervolgens als onafhankelijke macht tegenover religies vorm moet geven. Het is het vervreemdingsproces van zijn eigen arbeid. In zoverre staat hier de arbeider van te voren hoger dan de kapitalist. De laatste worstelt zich door het vervreemdingsproces en vindt daarin absolute bevrijding, terwijl de arbeider als zijn offer van te voren daar tegenover in een rebellerende verhouding staat en het als een knechttingsproces ervaart. In zoverre het productieproces tegelijk werkelijk arbeidsproces is en de kapitalist als opzichter en leider zelf een functie in het werkelijke proces uit te voeren heeft, wordt zijn activiteit {467} inderdaad een specifieke, met veelvuldige inhoud. Maar het arbeidsproces zelf verschijnt slechts als middel van het waardevormingsproces, volledig zoals de gebruikswaarde van het product als drager van zijn ruilwaarde. De eigen waardevorming van het kapitaal, de schepping van de meerwaarde, is

dus het bepalende, beheersende en het overstijgend doel van de kapitalisten. De absolute drijfveer en inhoud van zijn doen, inderdaad slechts de gerationaliseerde drijfveer en doel van de schatvorming. Een volledig armzalige en abstracte inhoud, die de kapitalisten van de andere kant evenzeer onder de knechting van de kapitaalverhoudingen verschijnen laat, hoewel ook van de andere kant, op de tegenovergestelde pool, als de arbeider.

De oorspronkelijke verhouding verandert, waarin de potentiële kapitalist arbeid koopt (na hoofdstuk 4 zouden we dit zo kunnen zeggen in plaats van arbeidsvermogen), van de arbeiders, om een geldwaarde te kapitaliseren, en de arbeider die de beschikking over zijn arbeidsvermogen verliest, zijn arbeid verkoopt, om zijn leven te onderhouden. Dit is de noodzakelijke inleiding en voorwaarde en betekent in zichzelf en op zichzelf, dat nu in het werkelijke productieproces de ontwikkelde verhouding verduidelijkt, waarin de warenbezitter tot kapitalist, tot de personificatie van het kapitaal wordt, en de arbeider tot enkel personificatie van de arbeid voor het kapitaal wordt. Zoals elke eerste verhouding, waar beiden tegenover elkaar staan als schijnbare warenbezitters, is het uitgangspunt, zoals we later zullen zien, het resultaat en het product van het kapitalistische productieproces. Maar daarna moeten beide acties uit elkaar worden gehouden. Het eerste hoort bij de circulatie. Het tweede ontwikkelt zich op basis van het eerste in het werkelijke productieproces.

Het productieproces is de directe eenheid van arbeidsproces en waardevormingsproces, zoals ook zijn directe resultaat, de 'waar', directe eenheid van gebruikswaarde en ruilwaarde is. Maar het arbeidsproces is slechts middel van het waardevormingsproces en het waardevormingsproces is als zodanig wezenlijk de productie van meerwaarde, dat wil zeggen het objectiveringsproces van onbetaalde arbeid. Daardoor is het totale karakter van het productieproces specifiek bepaald.

Als we het productieproces vanuit twee verschillende gezichtspunten beschouwen 1) als arbeidsproces, 2) als waardevormingsproces, dan is daarin opgesloten, dat het slechts één op zichzelf, ondeelbaar arbeidsproces is. Er wordt niet dubbel gewerkt, eenmaal om een doelgericht product, eenmaal om een gebruikswaarde te maken. Eénmaal om de productiemiddelen in producten om te zetten, en de andere keer om waarde en meerwaarde te scheppen, om de waarde in waarden om te zetten. De arbeid wordt slechts in haar bepaalde, concrete, specifieke vorm of manier, als bestaanswijze toegevoegd, waarin ze de doelgerichte activiteit is, die de productiemiddelen in een bepaald product, spindel en katoen in garen omzet. Het is slechts 'spinarbeid,' die toegevoegd wordt en dat door haar toevoeging voortdurend meer garen produceert. Deze echte arbeid is waarde bepalend, in zoverre ze een normale mate van intensiteit bezit. Ze is waarde bepalend of wordt slechts betaald, in zoverre ze het bezit is van de kapitalist en in zoverre deze echte arbeid van gegeven intensiteit in bepaalde, door de tijd gemeten hoeveelheden, zich in het product materialiseert. Zou het arbeidsproces ophouden bij het punt, waar de hoeveelheid van de in de vorm van spinnen toegevoegde arbeid gelijk is aan de hoeveelheid van het in het arbeidsloon opgenomen arbeid, dan zou er geen meerwaarde worden geproduceerd. De meerwaarde realiseert zich daarom ook in een meerproduct, hier als hoeveelheid garen boven de hoeveelheid waarvan de waarde, de waarde is van het arbeidsloon. Als waardevormingsproces verschijnt het arbeidsproces, omdat de aan hem toegevoegde concrete arbeid een hoeveelheid maatschappelijke noodzakelijke arbeid is door zijn intensiteit. Een bepaalde hoeveelheid maatschappelijk gemiddelde arbeid is toegevoegd, en omdat deze hoeveelheid buiten het arbeidsloon valt, realiseert deze hoeveelheid arbeid een toegevoegde hoeveelheid waarde. Het is de kwantitatieve berekening van de bijzondere concrete arbeid als noodzakelijke

maatschappelijke gemiddelde arbeid. Een berekening, die echter de echte factor is, vanwege de normale intensiteit van de arbeid, dat als herstel van een bepaalde hoeveelheid producten alleen de daartoe maatschappelijke noodzakelijke arbeidstijd omgezet wordt. De noodzakelijke arbeidsduur voor de vervanging van de waarde van het variabele kapitaal, wordt in het arbeidsproces met een surplus arbeidstijd verlengd. {468}

Uit het eerder ontwikkelde volgt, dat de uitdrukking “geobjectiverde arbeid” en de tegenstelling van kapitaal als geobjectiverde arbeid tegenover levende arbeid tot een groot misverstand kan leiden.

Ik heb al eerder^[8] aangetoond, dat de analyse van de ‘waar’ van de “arbeid” bij alle huidige economen tweeledig en onvolledig is. Het is niet voldoende om de analyse tot de arbeid te beperken, maar naar de arbeid in de dubbelvorm uit te breiden. Een analyse, waarin de arbeid enerzijds zich als concrete arbeid, als in de gebruikswaarde van de waren realiseert, anderzijds als maatschappelijk noodzakelijke arbeid in de ruilwaarde berekend wordt. Vanuit het eerste gezichtspunt hangt alles van de bijzondere gebruikswaarde af, het specifieke karakter van de arbeid. Hoe het op de door de arbeid geschapen gebruikswaarde, het specifieke stempel drukt, het maakt tot een concrete gebruikswaarde als onderscheid van andere tot dit bepaalde artikel. Daarentegen wordt van de arbeid als bijzondere nuttigheid, een bepaalde aard en manier volledig geabstraheerd, in zoverre het als waarde vormend element berekend wordt, of de ‘waar’ als haar objectivering berekend wordt. Als zodanig is het zonder onderscheid, als maatschappelijk noodzakelijke, algemene arbeid, volledig gelijkwaardig ten opzichte van elke bijzondere inhoud. Dat is de reden waarom het ook een zelfstandige uitdrukking heeft, als geld, de prijs van de ‘waar’, dat een aan alle ‘waren’ gemeenschappelijke, alleen door hoeveelheid onderscheidbare, uitdrukking krijgt. Volgens de eerste benadering geeft zich de zaak in de bepaalde gebruikswaarde van de ‘waren’, in een bepaald bestaan als ding weer. Volgens de tweede benadering geeft het zich in het geld weer, omdat het nu als geld, of dit alleen maar als geld, of enkel als rekengeld in de prijs van de ‘waar’ bestaat. Volgens de eerste benadering gaat het uitsluitend om de kwaliteit, volgens de tweede enkel om de hoeveelheid arbeid. Volgens de eerste benadering geeft zich het onderscheid van de concrete arbeid in de deling van de arbeid weer, volgens de tweede in een gelduitdrukking zonder onderscheid. In het productieproces staan we actief tegenover dit onderscheid. Het zijn niet meer wij die het maken, maar het onderscheid wordt in het productieproces zelf gemaakt.

Het onderscheid tussen geobjectiverde arbeid en levende geeft zich nu in het echte arbeidsproces weer. De productiemiddelen, bijvoorbeeld katoen en spindels, zijn producten, gebruikswaarden, waarin een bepaalde nuttige concrete arbeid, machinebouw, katoenplanten belichaamd is. Terwijl de spinarbeid in het proces verschijnt als een door de productiemiddelen verkregen arbeid, en niet alleen verschijnt als een specifieke onderscheidende arbeid, maar als levende arbeid. Levende arbeid, die verschijnt als zich realiserende arbeid dat haar product voortdurend van zich afstoot, in tegenstelling tot de arbeid die al als arbeid in haar karakteristieke producten als geobjectiverde arbeid verschijnt. Ook vanuit dit standpunt doet zich een tegenstelling voor, tussen aan de ene kant de beschikbare verschijningsvorm van het kapitaal en aan de andere kant de levende arbeid als bijdrage van de arbeiders. Verder in het arbeidsproces treedt de geobjectiverde arbeid op als het objectieve moment, element voor de realisering van de levende arbeid.

Geheel anders echter verschijnt het vraagstuk, zodra het waardevormingsproces, als de vorming en schepping van nieuwe waarde beschouwd wordt.

De arbeid, die hier opgenomen is in de productiemiddelen, is een bepaalde hoeveelheid algemene maatschappelijke arbeid en vertegenwoordigt daarom een bepaalde waardegrootte of geldsom, in feite de prijs van deze productiemiddelen. De arbeid, die toegevoegd wordt, is een bepaalde toegevoegde hoeveelheid algemene maatschappelijke arbeid en vertegenwoordigt daarom een waardegrootte en geldsom. De in de productiemiddelen ondertussen opgenomen arbeid is dezelfde als de nieuw toegevoegde. Ze onderscheiden zich enkel daardoor, dat de ene geobjectiveerd is in gebruikswaarden, en de andere opgenomen is in het proces van deze objectivering. De ene is verleden tijd, de andere tegenwoordige, de ene dood, de andere levend, de ene geobjectiveerd in het verleden, de andere zich objectiverend in de huidige tijd. In de omvang waarin de vroegere arbeid levende arbeid inzet, wordt het zelf een proces, wordt het waarde, wordt het proces een stroom dat een resultaat voor de grote stroom schept. Dit proces van opnemen van toegevoegde levende arbeid is het eigen waarde vormende proces, de werkelijke omzetting in kapitaal. {469} De zichzelf waarde vormende waarde, de omzetting uit een constante waardegrootte in een variabele en procesmatige waardegrootte. In ieder geval kan deze toegevoegde arbeid alleen in de vorm van concrete arbeid toegevoegd worden en daarom kunnen ook de productiemiddelen alleen in hun specifieke vorm als bijzondere gebruikswaarden toegevoegd worden. De in deze productiemiddelen opgenomen waarde wordt alleen door haar consumptie als arbeidsmiddel door de concrete arbeid in stand gehouden. Dat sluit echter niet uit, dat de beschikbare waarde, de in de productiemiddelen geobjectiveerde arbeid, zich niet alleen met eigen hoeveelheid vermeedert. Maar zich ook met de hoeveelheid van de in het variabele kapitaal geobjectiveerde arbeid vermeedert. In die mate waarmee het proces levende arbeid opneemt, en deze zichzelf objectiveert als geld, als algemeen maatschappelijke arbeid. Het is daarom uitdrukkelijk zo in deze betekenis, dat het zich in deze betekenis betreft op het waarde vormende proces, dat het eigenlijke doel van de kapitalistische productie is. Het kapitaal, als geobjectiveerde arbeid, geaccumuleerde arbeid, voorbestemde arbeid, stelt zich tegenover de levende arbeid, directe arbeid, op en wordt zo ook door economen tegenover elkaar gezet. Toch vervallen ze hier regelmatig in tegenspraak en dubbelzinnigheid, zelfs Ricardo, omdat ze de analyse van de ‘waar’ op de arbeid in de dubbele vorm niet duidelijk uitgewerkt hebben.

Door het oorspronkelijke ruilproces tussen kapitalist en arbeider, als warenbezitters, betreedt alleen de levende factor, het arbeidsvermogen, als een factor van de echte vorm van het kapitaal het productieproces. Pas in het productieproces zelf zet zich de geobjectiveerde arbeid door opname van de levende arbeid om in kapitaal en zet zich daarom de arbeid om in kapitaal.

Aantekening

Het door pagina 96 tot 107 onder de rubriek: “het directe productieproces” bij elkaar gebrachte, hoort hier, het komt met het vorige overeen en beide corrigeren elkaar. Ook dit hoort hier thuis op pagina 262 tot 264 van dit boek.

{469a} Dit hoort bij pagina 469.

[8] Zonder die verwarring was in het algemeen de discussie niet mogelijk, of buiten de arbeid ook niet de natuur aan het product bijdraagt. Dit betreft zich alleen op de concrete arbeid.

Het directe productieproces

Het kapitalistische productieproces is de eenheid van arbeidsproces en waardevormingsproces. Om geld in kapitaal om te zetten, wordt het in waren omgezet, die de factoren van het arbeidsproces vormen. Men moet met het geld ten eerste arbeidsvermogen en ten tweede middelen kopen, zonder welke het arbeidsvermogen niet verbruikt kan worden, dat wil zeggen niet werken kan. In het arbeidsproces hebben deze middelen geen zin buiten dat het levensmiddelen van de arbeid zijn, gebruikswaarden die de arbeid dienen. Met betrekking tot de levende arbeid zelf zijn het materiaal en middel, met betrekking tot het product is de arbeid het productiemiddel. Met betrekking daarop zijn deze productiemiddelen zelf al producten, het zijn producten die dienen als productiemiddelen voor een nieuw product. Maar deze middelen spelen deze rol niet in het arbeidsproces, omdat de kapitalist het koopt, maar omdat productiemiddelen de omgezette vorm van zijn geld zijn. Echter hij koopt het wel om ze deze rol in het arbeidsproces te laten spelen. Voor het proces van spinnen als zodanig maakt het niet uit, dat katoen en spindels het geld van de kapitalisten zijn, dus kapitaal voorstellen, dat het uitgegeven geld is en volgens zijn bestemming kapitaal. Arbeidsmateriaal en arbeidsmiddelen worden pas in de hand van de arbeidende spinner kapitaal, en ze worden het daardoor omdat hij spint, niet omdat hij katoen, dat iemand anders toebehoort, met een spindel, dat die dezelfde andere persoon toebehoort, in garen voor dezelfde andere persoon verspint. Omdat 'waren' in het arbeidsproces gebruikt of productief geconsumeerd worden, worden ze niet kapitaal, maar elementen van het arbeidsproces. In zoverre deze objectieve elementen van het arbeidsproces door kapitalisten gekocht zijn, stellen ze zijn kapitaal voor. Maar dit geldt ook voor de arbeid. Dat stelt ook zijn kapitaal voor, omdat aan de koper van het arbeidsvermogen, de arbeid evengoed toe behoort, als de door hem gekochte objectieve voorwaarden van de arbeid. En niet enkel de afzonderlijke elementen van het arbeidsproces, het gehele arbeidsproces behoort hem toe. Het kapitaal dat vroeger in de vorm van geld bestond, bestaat nu in de vorm van het arbeidsproces. Omdat het kapitaal zich het arbeidsproces toegeëigend heeft, de arbeider daarom voor de kapitalist in plaats van voor zichzelf werkt, verandert het arbeidsproces echter niet zijn algemene aard. Omdat geld bij zijn omzetting in kapitaal zich in de factoren van het arbeidsproces omzet, dus ook noodzakelijk de vorm van arbeidsmateriaal en arbeidsmiddelen aanneemt, worden arbeidsmateriaal en arbeidsmiddelen niet door hun natuur kapitaal. Net zo min als goud en zilver door hun aard geld worden, omdat geld zich onder andere in goud en zilver presenteert. Dezelfde moderne economen echter, die over de eenvoud van het monetaire systeem lachen, als het om de vraag gaat 'wat is geld?', antwoorden: 'goud en zilver zijn geld'. Zij schamen zich niet om op de vraag, 'wat is kapitaal' te antwoorden: 'Kapitaal is katoen'. Ze zeggen niets anders, als ze verklaren, dat arbeidsmateriaal en arbeidsmiddelen, productiemiddelen of producten, die tot nieuwe productie omgezet worden, kortweg dat de geobjectiveerde voorwaarden van de arbeid door hun verschijning kapitaal zijn. Ze zijn kapitaal, in zoverre en omdat zij door hun stoffelijke eigenschappen als gebruikswaarden in het arbeidsproces dienen. Het is van dezelfde orde, als anderen daaraan toe voegen: 'Kapitaal is vlees en brood', want om het even of de kapitalist het arbeidsvermogen met geld koopt, stelt dit geld inderdaad slechts brood voor, {469b} vlees, kortom de levensmiddelen van de arbeiders.[9] Een stoel met vier poten en een opbouw stelt onder bepaalde omstandigheden een troon voor; daarom is deze stoel, een ding, dat dient om te zitten. Het is niet door de aard van zijn gebruikswaarde een troon. De wezenlijke factor van het arbeidsproces is de arbeider zelf en in de antieke productieprocessen is deze arbeider een slaaf. Daaruit volgt net zo min, dat de arbeider van nature slaaf is, hoewel volgens de laatste inzichten van Aristoteles, hij daar niet ver vandaan is. Net zo min, als spinsel en katoen, omdat ze tegenwoordig door de loonarbeider in het arbeidsproces verbruikt worden, van nature kapitaal zijn. Deze dwaasheid, die een bepaalde maatschappelijke productieverhouding, dat zich in dingen presenteert, dat deze zaken als zaken met een

natuurlijke materiële eigenschap neemt, treft ons in het gezicht. Slaan we het eerste beste handboek van de economie open, lezen we meteen op de eerste pagina, dat de elementen van het productieproces, op de algemene vorm teruggevoerd, aarde, kapitaal en arbeid zijn.[10] Er kan evengoed gezegd worden dat ze grondeigendom, messen, scharen, spijnsels, katoen, graan, kortom arbeidsmateriaal en arbeidsmiddel, en loonarbeid zijn. Van de ene kant noemen we de elementen van het arbeidsproces verbonden met de specifieke maatschappelijke kenmerken, die ze op een bepaald historisch ontwikkelingsniveau bezitten. Aan de andere kant voegen we een element toe, dat het arbeidsproces, onafhankelijk van alle bepaalde maatschappelijke vormen, dat als een eeuwig proces tussen mens en natuur in het algemeen toekomt. We zullen verder hieronder zien, dat deze illusie van de economen, welke de toe-eigening van het arbeidsproces door het kapitaal met het arbeidsproces verwisselt, en daarom de geobjectiveerde elementen van het arbeidsproces gewoonweg in kapitaal omzet. Het kapitaal zet zich onder andere ook om in de geobjectiveerde elementen van het arbeidsproces, deze illusie van de klassieke economen duurt alleen maar zo lang, omdat ze het kapitalistische productieproces uitsluitend vanuit het gezichtspunt van het arbeidsproces beschouwen en daarmee hun verdere ontwikkeling rechtvaardigen, dat uit de aard van het kapitalistische productieproces zelf ontspringt. Meteen echter blijkt, dat dit een zeer gemakzuchtige methode is, de eeuwigheid van de kapitalistische productiewijze of het kapitaal als een onvergankelijk natuurelement van de menselijke productie in het geheel te bewijzen. Arbeid is eeuwige natuur, voorwaarde voor het menselijke bestaan. Het arbeidsproces is niets anders dan de arbeid zelf, op het moment van haar scheppende activiteit beschouwd. De algemene factoren van het arbeidsproces zijn daarom van alle bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen onafhankelijk. Arbeidsmiddelen en arbeidsmateriaal, waarvan een deel al producten van vroegere arbeid zijn, spelen hun rol in elk arbeidsproces in alle tijden en onder alle omstandigheden. Hangen we daaraan de naam kapitaal in het vertrouwen, dat 'er altijd wel iets van blijft hangen', dan hebben we bewezen, dat het bestaan van het kapitaal een eeuwige natuurwet van de menselijke productie is. Dat de Kirgises, die met een van de Russen gestolen mes de biezen afsnijdt en van deze biezen een bootje vlecht, even zo goed een kapitalist is als de heer von Rothschild. Evenzeer zou ik kunnen bewijzen, dat Grieken en Romeinen die het avondmaal tot zich namen, terwijl ze wijn dronken en brood aten, en dat de Turken die zich dagelijks met katholiek wjwater besprenkelden, omdat ze zich dagelijks wassen, kapitalisten zijn. Het is dergelijke brutaal oppervlakkig geleuter, die men met arrogantie niet alleen van ene F. Bastiat of in een economisch traktaatje van de sociëteit voor de toegepaste en nuttige kennis, of in de schriftjes van de kleinkinderen van ene moeder Martineau, maar zelfs {469c} door echte beroepsschrijvers uitgebraakt ziet. In plaats van, zoals bedoeld wordt, op deze wijze de eeuwige natuurlijke noodzakelijkheid van het kapitaal te bewijzen, wordt zo veel meer de noodzakelijkheid van een bepaald historisch ontwikkelingsniveau van de maatschappelijke productieprocessen ontkend. Want de veronderstelling dat kapitaal niets anders is als arbeidsmateriaal en arbeidsmiddelen of dat de geobjectiveerde elementen van het arbeidsproces van nature kapitaal zouden zijn, roept met recht de tegenreactie op dat men kapitaal nodig heeft, maar geen kapitalisten, of dat kapitaal niets anders is als een voorplagerij van de massa uitgevonden naam.[11]

Het onvermogen om het arbeidsproces zelfstandig en toch tegelijk als een kant van het kapitalistische productieproces te begrijpen, toont zich nog treffender, als de heer F. Wayland het ons bijvoorbeeld vertelt: 'Grondstoffen zijn kapitaal, en door zijn verwerking wordt het product. Zo is leer het product van de leerlooier en het kapitaal van de schoenmaker. Grondstof en product zijn beide bestemmingen, die één ding met betrekking op het arbeidsproces hebben en die beide met hun bestemming kapitaal te zijn op zichzelf niets te maken hebben. Hoewel beide, grondstof en product, kapitaal voorstellen, zodra het

arbeidsproces door de kapitalisten toegeëigend is.[12] De heer Proudhon heeft dit met zijn gebruikelijke ‘diepgang’ uitgebuit. ‘Waardoor zet zich het begrip product plotseling om in het begrip kapitaal? Door het idee van de waarde. Dat wil zeggen dat het product, om kapitaal te worden, een authentieke waardeschatting moet ondergaan, het wordt gekocht of verkocht en over zijn prijs wordt onderhandeld en door een soort legale overeenkomst wordt het bekrachtigd. De huid, zoals het uit de slagerij komt, is het product van de slager. Wordt de huid door de leerlooier gekocht?, dan brengt hij het meteen onder of voor zijn waarde onder in een exploitatiefonds. Door de arbeid van de leerlooier wordt dit kapitaal weer product.’ De heer Proudhon tekent door het apparaat een valse metafysica uit, waarmee hij de gewoonste elementaire voorstelling eerst als kapitaal in zijn ‘exploitatiefonds’ invoert en dan als hoogdravend ‘product’ aan het publiek verkoopt. De vraag, hoe zich product in kapitaal omzet, is in het geheel onzin, maar het antwoord is de vraag waard. Inderdaad vertelt de heer Proudhon ons slechts twee behoorlijk bekende feiten, ten eerste dat producten als grondstof verwerkt worden en ten tweede dat producten tegelijk ‘waren’ zijn. Dat wil zeggen een waarde hebben, die voor zijn realisering de vuurproef van het debat tussen koper en verkoper moet doorstaan. Dezelfde ‘filosoof’ merkt op: ‘Het verschil voor de samenleving, tussen kapitaal en product bestaat niet. Dat verschil is geheel subjectief voor de individuen.’ De abstracte maatschappelijke vorm noemt hij ‘subjectief’ en zijn subjectieve abstractie noemt hij ‘maatschappij’.

Als de econoom, zolang hij het kapitalistische productieproces slechts vanuit het gezichtspunt van het arbeidsproces beschouwt, het kapitaal voor een simpel ding verklaart, grondstof, instrument, dan valt hem toch weer in, dat het productieproces toch ook weer waardevormingsproces is. Dergelijke dingen in betrekking tot het waardevormingsproces komen enkel als waarde in aanmerking. ‘Hetzelfde kapitaal bestaat spoedig in een vorm van een geldsom, spoedig in de vorm van grondstof, een instrument, een ‘waar’ dat klaar is. Deze dingen zijn eigenlijk niet het kapitaal; het huist in de waarde die ze hebben.[13] In zoverre deze waarde zich onderhoudt, niets meer ondergaat, zich vermenigvuldigt, zich van de ‘waar’ lostrekt, {469d} die hem geschapen heeft, zoals een metafysische en niet substantiële kwaliteit altijd in het bezit van dezelfde producenten (dat wil zeggen kapitalisten) blijft’,[14] wordt het, wat zo net nog als een ding verklaard werd, nu als een ‘commercieel idee’ verklaard.[15]

Het product van het kapitalistische productieproces is noch enkel een product, gebruikswaarde, noch enkel ‘waar’, dat wil zeggen een product dat een ruilwaarde heeft, maar zijn specifieke product is de meerwaarde. De producten zijn ‘waren’ die meer ruilwaarde bezitten, dat wil zeggen meer arbeid vertegenwoordigen dan voor de productie in de vorm van geld of ‘waren’ voorgeschoten werd. In het kapitalistische productieproces verschijnt het arbeidsproces alleen maar als middel, het waardevormingsproces of de productie van meerwaarde als doel. Zodra de econoom zich hierop bezint, wordt kapitaal verklaard als rijkdom, dat in de productie omgezet wordt om ‘winst’ te maken.[16]

We hebben gezien, dat de omzetting van geld in kapitaal in twee zelfstandige, geheel verscheidene sferen is afgeschafte, in bij elkaar horende en gescheiden bestaande processen. Het eerste proces behoort tot de sfeer van de warencirculatie en vindt daarom plaats op de warenmarkt. Het is de koop en verkoop van arbeidsvermogen. Het tweede proces is de consumptie van het gekochte arbeidsvermogen of het productieproces zelf. In het eerste proces staan de kapitalist en de arbeider slechts als geldbezitter en warenbezitter tegen over elkaar en hun transactie is, zoals die tussen alle kopers en verkopers, een ruil van

equivalenten. In het tweede proces verschijnt de arbeider tijdelijk als levend bestanddeel van het kapitaal en de categorie van de ruil is hier totaal uitgesloten, omdat de kapitalist alle factoren van het productieproces, zakelijke als ook persoonlijke, zich al door de koop toegeëigend heeft, voordat het proces begint. Hoewel beide processen zelfstandig naast elkaar bestaan, beïnvloeden ze elkaar wederzijds. De eerste leidt het tweede in, en het tweede voert het eerste uit.

Het eerste proces, de koop en verkoop van het arbeidsvermogen, toont ons de kapitalist en de arbeider enkel als koper en verkoper van 'waren'. Wat de arbeider van andere warenverkopers onderscheidt, is enkel het specifieke karakter, de specifieke gebruikswaarde van de door hem verkochte 'waar'. Maar de bijzondere gebruikswaarde van de 'waar' verandert in het geheel niets aan de economische bestemming van de transactie, niets aan, dat de koper geld en de verkoper 'waar' voorstelt. Om dus te bewijzen, dat de verhouding tussen kapitalist en arbeider in het geheel niets anders is als een verhouding tussen warenbezitters, die voor hun wederzijdse voordeel en door een vrij contract geld en 'waar' met elkaar ruilen, volstaat het om het eerste proces te isoleren en om aan zijn formele karakter vast te houden. Dit eenvoudige kunststuk is geen hekserij, maar het vormt de totale voorraad aan wijsheid van de vulgaire economie.

We hebben gezien, dat de kapitalist zijn geld niet alleen in arbeidsvermogen, maar ook in de geobjectiveerde factoren van het arbeidsproces, de productiemiddelen, omzetten moet. Bekijken we nu echter het totale kapitaal van een andere kant, dus de totaliteit van de kopers van arbeidsvermogen aan de ene kant, en de totaliteit van de verkopers van arbeidsvermogen, de totaliteit van de arbeiders aan de andere kant, dan is de arbeider dus gedwongen in plaats van een 'waar', zijn eigen arbeidsvermogen als 'waar' te verkopen. Dit is zo, omdat hem aan de andere kant de gezamenlijke productiemiddelen, de gezamenlijke geobjectiveerde voorwaarden van de arbeid evenals de gezamenlijke levensmiddelen, geld productiemiddelen en {469e} levensmiddelen als vreemd eigendom tegenover hem staan, omdat dus alle geobjectiveerde rijkdom als eigendom van de warenbezitters tegenover de arbeider staat. Het is verondersteld, dat hij als degene die niet het eigendom bezit over zijn arbeid werkt en de voorwaarden voor zijn arbeid tegenover hem als vreemd eigendom staan. Dat kapitalist nummer 1 geldbezitter is en van kapitalist nummer 2, die productiemiddelen bezit, deze productiemiddelen koopt, terwijl de arbeider met het van de kapitalist verkregen geld levensmiddelen van kapitalist nummer 3 koopt, verandert niets aan de situatie, dat de kapitalisten nummer 1, 2 en 3 samen de exclusieve bezitters zijn van geld, productiemiddelen en levensmiddelen. De mens kan alleen maar leven, in zoverre hij zijn levensmiddelen produceert en kan alleen levensmiddelen produceren, in zoverre hij zich in het bezit van productiemiddelen, in het bezit van geobjectiveerde voorwaarden van de arbeid bevindt. Het laat zich dus van het begin af begrijpen, dat de arbeider, van de productiemiddelen beroofd en geen eigenaar is van de levensmiddelen, een mens is, die geen levensmiddelen heeft, en dus geen productiemiddelen kan maken. Wat dus zelf in het eerste proces, voordat zich geld of 'waren' werkelijk in kapitaal omgezet hebben, dat ze vooraf het karakter van kapitaal bestempelt, dient noch hun natuur als geld, noch de stoffelijke gebruikswaarde van deze 'waren' als levensmiddel en productiemiddel. Het is de situatie, dat dit geld en deze 'waren', deze productiemiddelen en levensmiddelen als zelfstandige machten, gepersonifieerd in hun bezitters, het van alle geobjectiveerde rijkdom ontblote arbeidsvermogen tegenover treden. Dat dus voor de realisering van de arbeid noodzakelijke materiële voorwaarden aan de arbeider zelf ontnomen zijn, sterker dat deze voorwaarden als met een eigen wil en eigen ziel begaafde fetisj verschijnen, dat 'waren' als kopers van personen figureren. De koper van de arbeidsvermogens is alleen maar de personificatie van geobjectiveerde arbeid, die een deel

van zichzelf in de vorm van levensmiddelen aan de arbeider afgeeft, om het levende arbeidsvermogen hun andere deel in te lijven en door deze inlijving zichzelf geheel te onderhouden en boven hun oorspronkelijke geheel uit te groeien. Het is niet de arbeider, die levensmiddelen en productiemiddelen koopt, maar de levensmiddelen kopen de arbeider, om ze in de productiemiddelen in te lijven.

Levensmiddelen zijn een bijzondere stoffelijke bestaansvorm waarmee het kapitaal de arbeider confronteert, voordat hij ze door de verkoop van zijn arbeidsvermogen toe-eigent. Echter zodra het productieproces begint, is het arbeidsvermogen ondertussen verkocht, zijn de levensmiddelen dus, tenminste juridisch in het consumptiefonds van de arbeiders overgegaan. Deze levensmiddelen vormen geen element van het arbeidsproces, dat naast het werkende arbeidsvermogen zelf niets vereist buiten arbeidsmateriaal en arbeidsmiddelen om. Inderdaad moet de arbeider zijn arbeidsvermogen door levensmiddelen onderhouden, maar deze privéconsumptie, die tegelijk de reproductie van zijn arbeidsvermogen is, valt buiten het productieproces van de 'waren'. Het is mogelijk, dat in de kapitalistische productie daadwerkelijk de gehele beschikbare tijd van de arbeiders door het kapitaal geabsorbeerd wordt, dat dus de verwerking van de levensmiddelen daadwerkelijk als een op zich zelf staand incident van het arbeidsproces zelf verschijnt. Zoals de verwerking van kolen door de stoommachine, van olie door het vliegwiel of van hooi door het paard, zoals de gehele privéconsumptie van de arbeidende slaven als "kapitaal" in het arbeidsproces dienen. In deze betekenis telt Ricardo (zie noot 9), naast grondstoffen, werktuigen 'voedsel en kleding' op als dingen, die 'invloed op arbeid' uitoefenen en dus ook als kapitaal in het arbeidsproces dienen. Zoals het zich {469f} altijd daadwerkelijk voordoet, zijn de levensmiddelen, zodra de vrije arbeider ze verwerkt, 'waren', die hij gekocht heeft. Zodra levensmiddelen in zijn handen overgaan, des te meer, zodra ze door hem verwerkt worden, zijn ze opgehouden, kapitaal te zijn. Ze vormen dus geen stoffelijke elementen, waarin het kapitaal in het directe productieproces verschijnt, hoewel ze de stoffelijke bestaansvorm van het variabele kapitaal vormen, dat op de markt, in de circulatiesfeer als koper van arbeidsvermogen optreedt.[17]

Als een kapitalist voor 500 daalders, 400 in productiemiddelen omzet en 100 in de koop van arbeidsvermogen, vormen deze 100 daalders zijn variabele kapitaal. Met deze 100 daalders kopen de arbeiders levensmiddelen, of van dezelfde kapitalist, of van een andere. De 100 daalders zijn alleen maar de geldvorm van deze levensmiddelen, die inderdaad het stoffelijke bestand van het variabele kapitaal vormen. In het directe productieproces bestaat het variabele kapitaal niet meer; noch in de geldvorm, noch in de warenvorm. Het bestaat in de vorm van de levende arbeid, dat de kapitalist zich door de koop van het arbeidsvermogen toegeëigend heeft. En alleen maar door deze omzetting van het variabele kapitaal in arbeid wordt in het algemeen de in geld of 'waren' voorgeschoten waardesom in kapitaal omgezet. Hoewel, de koop en verkoop van arbeidsvermogen, waardoor de omzetting van een deel van het kapitaal in variabel kapitaal bedongen is, is het een van het directe productieproces gescheiden en zelfstandig, een aan het productieproces voorafgaand proces. Het vormt de absolute basis van het kapitalistische productieproces, en het vormt een factor van dit productieproces zelf. We beschouwen het als een totaal en niet slechts het ogenblik van de directe warenproductie. Omdat de arbeider, om te leven, zijn arbeidsvermogen verkoopt, zet zich de geobjectiveerde rijkdom om in kapitaal. Alleen tegenover de loonarbeid worden die zaken, die de objectieve voorwaarden van de arbeid zijn, dus productiemiddelen. Die zaken, die objectieve voorwaarden, zijn voor het onderhoud van de arbeiders zelf, de levensmiddelen, kapitaal. Kapitaal is geen ding, net zo min als dat geld een ding is. In het kapitaal, zoals ook in geld, komen bepaalde maatschappelijke productieverhoudingen van personen als verhoudingen van dingen naar personen naar voren, of verschijnen bepaalde

maatschappelijke betrekkingen als maatschappelijke karaktereigenschappen van dingen. Dat gebeurt zodra de individuen als vrije personen tegenover elkaar staan, zonder salaris geen productie van meerwaarde, zonder productie van meerwaarde geen kapitalistische productie, dus geen kapitaal en geen kapitalist! Kapitaal en loonarbeid, zo noemen we de arbeid van de arbeiders, die hun eigen arbeidsvermogen verkopen, drukken maar twee factoren dezelfde verhouding uit. Het geld kan niet kapitaal worden, zonder zich tegen arbeidsvermogen als door de arbeider zelf verkochte 'waar' uit te ruilen. Anderzijds kan de arbeid alleen maar als loonarbeid verschijnen, zodra haar eigen objectieve voorwaarden het als zelfstandige macht, vreemd eigendom, op zichzelf zijnde en aan zichzelf vasthoudende waarde, kortweg als kapitaal, tegenover zich opstelt. Als het kapitaal dus volgens zijn stoffelijke kant, of volgens zijn gebruikswaarden, waaruit het bestaat, alleen maar uit de geobjectiveerde voorwaarden van de arbeid, zelf bestaan kan, dan moet volgens zijn vormkant de geobjectiveerde voorwaarden als vreemde, zelfstandige macht tegenover de arbeid staan, als waarde, geobjectiveerde arbeid, die zich tot de levende arbeid als enkel middel voor zijn eigen onderhoud verhoudt. De loonarbeid of het salariaat is dus een noodzakelijke vorm voor de kapitalistische productie, geheel zoals het kapitaal, de potentiële waarde, een noodzakelijke maatschappelijke vorm is, die de geobjectiveerde voorwaarden van de arbeid aannemen moet, zodat de laatste loonarbeid is. Loonarbeid is dus de noodzakelijke voorwaarde voor kapitaal vorming en blijft de bestendige noodzakelijke bepaling voor kapitalistische productie. Hoewel het eerste proces, de ruil van geld tegen arbeidsvermogen, of de verkoop van het arbeidsvermogen, als zodanig niet opgaat in het directe productieproces, het gaat daarentegen wel op in de productie van de totale verhoudingen.[18]

Gaan we nu van het eerste proces, de koop en verkoop van arbeidsvermogen over op het directe productieproces zelf. De verzelfstandiging van productiemiddelen en levensmiddelen tegenover de werkelijke arbeider gaat daaraan vooraf. De productiemiddelen zijn dus uitgangspunten, gepersonifieerde productiemiddelen en levensmiddelen, waarvoor de kapitalisten als kopers met de arbeiders als verkopers een contract afsluiten. Gaan we van dit proces uit, dat voortkomt uit de circulatiesfeer op de warenmarkt, dan is dit productieproces in eerste instantie het arbeidsproces. De arbeider betreedt het arbeidsproces als arbeider met een normale door de aard en het doel van de arbeid zelf bepaalde handelende verhouding tot de productiemiddelen. Hij gebruikt en behandelt die als enkel middel en materiaal voor zijn arbeid. Het zelfstandige bestaan van deze productiemiddelen, dat aan zichzelf {469g} vasthoudt en een kop en voet heeft, wordt nu daadwerkelijk opgeheven, door haar scheiding van de arbeid. De objectieve voorwaarden van de arbeid treden op in haar normale eenheid met de arbeid, enkel als materie en organen van haar scheppende werking. De huid, die de arbeider looit behandelt hij als een op zichzelf staand object van zijn productieve activiteit, niet als kapitaal. Hij looit niet de huid van de kapitalisten.[19] In zoverre het productieproces slechts arbeidsproces is, verwerkt de arbeider in dit proces de productiemiddelen als enkel levensmiddelen van de arbeid. In zoverre echter het productieproces tegelijk waardevormingsproces is, verwerkt de kapitalist in dit proces het arbeidsvermogen van de arbeiders, of eigent hij zich de levende arbeid als levensbloed van het kapitaal toe. De grondstof, in het geheel de geobjectiveerde arbeid, dient er alleen maar voor om vreemde arbeid op te nemen en het arbeidsinstrument dient alleen maar als dirigent, leider voor dit proces van opnemen. Indien het levende arbeidsvermogen ingelijfd is in de objectieve bestandsdelen van het kapitaal, wordt dit ervaren als een monster, en begint te werken 'als zou het liefde in zijn lijf hebben'. Omdat de arbeid slechts in een bestemde nuttige vorm waarde schept en omdat elke bijzondere nuttige kunst, arbeid, materiaal en middelen met specifieke gebruikswaarde vereist, spinsel en katoen voor de spinaarbeid, aambeeld, hamer en ijzer voor het smeedwerk, kan de arbeid alleen maar opgenomen worden, in zoverre het kapitaal de

vorm aanneemt, van de voor de bestemde arbeidsprocessen vereiste specifieke productiemiddelen en alleen in deze vorm kan het levende arbeid opnemen. Hier ziet men dus, waarom de kapitalisten, van de arbeiders en de politieke economen, die alleen denken over het arbeidsproces als toegeëigend door het kapitaal, proberen los te komen. Dit kan, omdat de stoffelijke elementen van het arbeidsproces vanwege de stoffelijke eigenschappen als kapitaal gelden en waarom men niet in staat is, het stoffelijke bestaan als slechts factoren van het arbeidsproces los te laten van hun oorspronkelijke maatschappelijke eigenschappen die ze tot kapitaal maken. Hij kan dat niet, omdat werkelijk hetzelfde identieke arbeidsproces, die de productiemiddelen door hun stoffelijke eigenschappen, als enkel levensmiddel voor de arbeid dienen, hetzelfde productiemiddel slechts in een middel voor de opname van de arbeid omzet. In het arbeidsproces, dat tegelijk het kapitalistische productieproces is, gebruiken de productiemiddelen de arbeiders, zo dat de arbeid slechts als middel verschijnt, waardoor een bestemde waardemassa, dus een bestemde massa geobjectiveerde arbeid levende arbeid opneemt, om zich te onderhouden en te vermeerderen. Het arbeidsproces verschijnt zo als een proces van eigen waardevorming van de geobjectiveerde arbeid overgebracht door de levende arbeid.[20] Het kapitaal gebruikt de arbeider en niet de arbeider het kapitaal, en alleen zaken, die de arbeider gebruiken, die daarom in de eigenheid van de kapitalisten, eigen bewustzijn en een eigen wil bezitten, zijn kapitaal.[21] In zoverre het arbeidsproces slechts het middel is, en de echte vorm van het waardevormingsproces, in zoverre het dus een proces is, die eruit bestaat, buiten de arbeid, dat in het arbeidsloon geobjectiveerd was, om een overschot aan onbetaalde arbeid, meerwaarde, in 'waren' te objectiveren, om dus meerwaarde te produceren, dan is het belangrijkste punt van dit gehele proces de ruil van geobjectiveerde arbeid met levende arbeid, de ruil van minder geobjectiveerde arbeid tegen meer levende arbeid. In het proces van ruil zelf wordt een hoeveelheid in geld, als 'waar' geobjectiveerde arbeid tegen een gelijke hoeveelheid in levend arbeidsvermogen geobjectiveerde arbeid uitgeruild. {469h}

Er worden overeenkomend met de waardewet van de warenruil equivalenten uitgeruild, gelijke hoeveelheden geobjectiveerde arbeid, hoewel de ene hoeveelheid in een zaak en de andere in een levende persoon geobjectiveerd is. Maar deze ruil leidt alleen maar het productieproces in, zorgt ervoor dat hiervan inderdaad meer arbeid in de levende vorm uitgeruild wordt als dat in geobjectiveerde vorm uitgegeven was. Het is daarom de grote verdienste van de klassieke economie om het gehele productieproces als een dergelijk proces tussen geobjectiveerde arbeid en levende arbeid weer te geven. Het is daarom, dat het kapitaal, in tegenstelling tot de levende arbeid, alleen als geobjectiveerde arbeid, dat wil zeggen als waarde, dat zichzelf overbrengt, de levende arbeid tot waarde maakt, weer gegeven te hebben. Het gebrek van de klassieke economie bestaat hier slechts daaruit, dat ze ten eerste niet in staat was te bewijzen, hoe deze ruil van meer levende arbeid tegen minder geobjectiveerde arbeid met de wet van de warenruil, de bestemming van de warenwaarde met de arbeidstijd overeenkomt. En dat ze daarom ten tweede, de ruil van een bestemde hoeveelheid geobjectiveerde arbeid tegen arbeidsvermogen in het circulatieproces direct samenvoegen met de in het productieproces voortgaande opneming van de levende arbeid door de in de vorm van productiemiddelen beschikbare geobjectiveerde arbeid.

Het ruilproces tussen het variabele kapitaal en arbeidsvermogen komt samen met het opnameproces van de levende arbeid door het constante kapitaal. Ook dit gebrek ontspringt uit hun 'kapitalistische' bevangenheid, dat de kapitalisten zelf, de arbeid pas betalen nadat ze verricht is, de ruil verschijnt als een kleine hoeveelheid geobjectiveerde arbeid tegen een grote hoeveelheid levende arbeid als een afzonderlijk niet overgebracht proces. Als dus de moderne econoom, het kapitaal, de geobjectiveerde arbeid tegenover de levende arbeid stelt, dan bedoelt hij onder geobjectiveerde arbeid niet de arbeidsproducten, in zoverre ze een

gebruikswaarde hebben en de belichaming zijn van bestemde nuttige arbeid. Echter ze zijn de materiële vorm van een bepaalde hoeveelheid algemene maatschappelijke arbeid, daarom waarde, geld, dat zich zelf door de toe-eigening van vreemde levende arbeid zelf tot waarde maakt. Deze toe-eigening, die oorspronkelijk heeft plaatsgevonden op de warenmarkt, door de ruil tussen variabel kapitaal en arbeidsvermogen, wordt echter pas reëel in het werkelijke productieproces.[22]

De onderschikking van het arbeidsproces onder het kapitaal verandert in eerste instantie niets aan de werkelijke productiewijze en toont zich praktisch alleen in het volgende. De arbeider treedt onder het commando, de leiding en het toezicht van de kapitalist, natuurlijk alleen maar met betrekking tot zijn arbeid, dat aan de kapitalist toebehoort. De kapitalist past op, dat hij geen tijd verdoet en dat elk uur het product van één arbeidsuur levert, dat hij alleen de gemiddelde noodzakelijke arbeidstijd voor het herstellen van het product gebruikt. In zoverre de kapitaalverhouding een verhouding is die de productie beheerst, de arbeider dus voortdurend als verkoper en de kapitalist voortdurend als koper op de markt verschijnt, is het arbeidsproces zelf over het geheel gezien een doorgaand proces. Het proces wordt niet onderbroken. Ook niet toen de arbeider als onafhankelijke warenproducent van de verkoop {469i} van zijn 'waren' afhankelijk was van de afzonderlijke klant. Dit is omdat het minimum van het kapitaal groot genoeg moet zijn om de arbeider voortdurend bezig te houden en de verkoop van de 'waren' moet afwachten.[23] Eigenlijk dwingt de kapitalist de arbeider de duur van het arbeidsproces zo mogelijk voorbij de grenzen, over de voor de reproductie van het arbeidsloon noodzakelijke arbeidstijd, te verlengen, omdat dit overschot van arbeid hem precies de meerwaarde levert.[24]

Zoals de warenbezitter van de gebruikswaarde zich slechts interesseert in de 'waar' met zijn rol als drager van zijn ruilwaarde, zo is de kapitalist van het arbeidsproces alleen geïnteresseerd in hem als drager en middel van het waardevormingsproces. Ook in het productieproces, in zoverre het waardevormingsproces is, gaan de productiemiddelen door als enkel geldwaarde. Ze zijn de bijzondere stoffelijke vorm, de bijzondere gebruikswaarden, waarin deze ruilwaarden zich presenteren, precies zo als in het productieproces de arbeid zelf niet telt als productieve activiteit van bepaalde nuttige aard, maar als waarde scheppende substantie, in het algemeen als maatschappelijke arbeid. Arbeid, dat zich objectiveert en waarvan het enige interessante moment haar kwaliteit is. In elke bijzondere productiesector geldt het kapitaal daarom alleen als een bijzondere sfeer, waarin geld belegd wordt, om meer geld te maken, om beschikbare waarde te behouden en te vermeerderen of om zich meerarbeid toe te eigenen. In elke bijzondere productiesector is het arbeidsproces, en zijn daarom ook de factoren van het arbeidsproces, verschillend. Men kan met spinsel, katoen en met spinners geen laarzen maken. Het aantrekken van het kapitaal echter in een willekeurige productiesector, de massa, waarin zich het totale kapitaal van de maatschappij in de verschillende productiesectoren verdeelt, eigenlijk de verhouding, waarin ook een productiesector in een andere overgaat, dit alles is bestemd door de wisselende verhouding, waarin de maatschappij de producten van deze bijzondere productiesectoren nodig heeft. Dat wil zeggen de gebruikswaarden van de 'waren', die ze maken; want om het even of alleen de ruilwaarde van een 'waar' betaald wordt, ze wordt alleen maar om haar gebruikswaarde gekocht.

Maar het kapitaal is op zichzelf onverschillig over de bijzonderheid van elke productiesector, en het wordt alleen door de grotere of geringere moeilijkheid in het verkopen van de 'waren' van een willekeurige productiesector bepaald, waar het zich begeeft. Hoe het zich daar begeeft, en in welke omvang het uit de ene productiesector in een andere overgaat

zonder dat zijn verdeling tussen de verscheidene productiesectoren wisselt. In de werkelijkheid stoot deze flexibiliteit van het kapitaal op fricties, die hier verder niet besproken worden. Maar enerzijds maakt het kapitaal het zichzelf mogelijk, zoals men later zal zien, om middelen voor deze fricties, in zoverre ze alleen maar aan de aard van de productieverhoudingen zelf ontspringen, te verkrijgen. Anderzijds wendt het zich af van de ontwikkeling van de haar kenmerkende productiewijze van alle wettelijke en niet economische hindernissen voor zijn vrije beweging in de verschillende productiesectoren. Vooral verwerpt het alle wettelijke of traditionele beperkingen, die het verhinderen naar eigen goeddunken, door van de willekeurige kunst van het kopen van arbeidsvermogen gebruik te maken, of opportuun gebruik te maken van de kunst om de arbeid toe te eigenen. Hoewel verder het arbeidsvermogen in elke bijzondere productiesector een bijzondere vorm bezit, als vermogen om te spinnen, schoenen te maken, te smeden, voor elke bijzondere productiesector waar daarom een arbeidsvermogen vereist is, dat zich op een bijzondere wijze ontwikkeld heeft, een bijzonder arbeidsvermogen. Zo veronderstelt elke vloeibaarheid van het kapitaal, zijn overeenkomst met het bijzondere karakter van het arbeidsproces, {469k} die het zich toe-eigent. Dezelfde vloeibaarheid of variatie in de arbeid, is dus het aanpassingsvermogen van het arbeidsvermogen door de arbeider. We zullen zien, dat de kapitalistische productiewijze zelf, deze tegen haar streven staande economische hindernissen schept, maar ze schuift alle wettelijke en niet economische hindernissen van deze variatie aan de kant.[25] Evenzo gelijkwaardig als het kapitaal, als zich waarde vormende waarde, de stoffelijke vorm, waarin het in het arbeidsproces verschijnt, of als stoommachine, mesthoop of zijde, evenzo gelijkwaardig is de arbeider aan de bijzondere inhoud van zijn arbeid. Zijn arbeid hoort toe aan het kapitaal, en zijn arbeid is alleen maar de gebruikswaarde van de ‘waar’, die hij verkocht heeft, om zich geld toe te eigenen, en met dit geld levensmiddelen toe te eigenen. De wisseling in de kunst van de arbeid interesseert de arbeider alleen, omdat elke bijzondere kunst van de arbeid een andere ontwikkeling van het arbeidsvermogen verlangt, omdat zijn gelijkwaardigheid tegen de inhoud van de arbeid hem niet de vaardigheid verschaft zijn arbeidsvermogen op commando te variëren. Hij toont deze gelijkwaardigheid daarin, dat hij zijn vervangers, de opvolgende generatie, al naar gelang het aanbod van de markt uit de ene arbeidstak voor de andere werft. Hoe meer ontwikkeld de kapitalistische productie in een land is, des te groter is de variatie aan het arbeidsvermogen, des te onverschilliger de arbeider is over de bijzondere inhoud van zijn arbeid en des te vloeiender de beweging van het kapitaal is van de ene productiesector naar de andere. De klassieke economie stelt de variatie van het arbeidsvermogen en de vloeibaarheid van het kapitaal als uitgangspunt. Dit is in zoverre terecht, dat deze tendens van de kapitalistische productiewijze, die zich ondanks alle hindernissen, die ze zelf grotendeels opwerpt, onbekommerd doorzet. Om de wetten van de politieke economie zuiver te presenteren wordt van de fricties afgezien, zoals in de zuivere mechanica afgezien wordt van de bijzondere fricties, die in elk bijzondere geval voor haar toepassing te overwinnen zijn.[26]

Hoewel kapitalist en arbeider slechts als koper, geld, en verkoper, ‘waar’, op de markt tegenover elkaar staan, is deze verhouding door inhoud van de eigendommen van hun handel van te voren gekleurd, des te meer, omdat de kapitalistische productieverhouding uitgangspunt is. Het optreden van beide kanten op de markt in dezelfde tegengestelde bestemming herhaalt zich voortdurend, het is een constante. Beschouwen we de verhouding van de warenbezitters in het algemeen op de markt, dan treedt dezelfde warenbezitter afwisselend als verkoper en koper van ‘waren’ op. Dat zich twee warenbezitters als koper en verkoper van elkaar onderscheiden, is alleen een voortdurend verdwijnend onderscheid, omdat beiden dezelfde rol afwisselend tegen elkaar in het circulatieproces spelen. Nu wordt

weliswaar ook de arbeider, nadat hij zijn arbeidsvermogen verkoopt, in geld omgezet heeft, koper, en treden tegenover hem de kapitalisten enkel als warenverkopers op. Maar geld in zijn hand is slechts circuliatiemiddel. Op de eigenlijke warenmarkt onderscheid zich de arbeider inderdaad, zoals elke andere geldbezitter, alleen als koper van de warenbezitter als verkoper. Maar op de arbeidsmarkt daarentegen treedt tegenover hem het geld steeds als de geldvorm van het kapitaal op en daarom de geldbezitter als gepersonifieerd kapitaal, kapitalist, tegen wie hij van zijn kant de geldbezitter als {469l} enkel personificatie van het arbeidsvermogen en daarom van de arbeid, als arbeider op treedt. “De verhouding van de fabrikant tot de arbeider is een puur economische. De fabrikant is het ‘kapitaal’, de arbeider is de ‘arbeid’.”[27] Het is niet alleen maar de koper en verkoper, die tegenover elkaar staan, maar het zijn kapitalist en arbeider, die in de circuliatiesfeer, op de markt, als koper en verkoper tegenover elkaar staan. Hun verhouding als kapitalist en arbeider is het uitgangspunt voor hun verhouding als koper en verkoper. Het is niet zo als bij andere warenverkopers een verhouding, die slechts uit de natuur van de ‘waar’ zelf ontspringt, die namelijk beiden geen directe producten voor hun levensbehoeften produceren, maar dat ieder een bepaald product als ‘waar’ produceert, waar door de verkoop ervan de kapitalist zich het product van de arbeider toe eigent. Het is niet deze maatschappelijke verdeling van de arbeid en verzelfstandiging van de verschillende arbeidstakken die tegenover elkaar staan, zoals zich de schoenmaker als verkoper van laarzen en als koper van leer of brood maakt. Maar het is de deling van de bij elkaar horende elementen van het productieproces zelf en hun wederzijdse personificatie en voortgaande verzelfstandiging ten opzichte van elkaar, waardoor geld als algemene vorm van de geobjectieeerde arbeid tot koper van arbeidsvermogen, de levende bron van de ruilwaarde en daardoor van de rijkdom wordt. De werkelijke rijkdom, gezien als de ruilwaarde, geld, gezien als de gebruikswaarde, levensmiddelen en productiemiddelen, treedt als persoon tegenover de arbeider, de mogelijkheid van de rijkdom, dat wil zeggen het arbeidsvermogen op.{469m}

Als meerwaarde het specifieke product van het productieproces is, is zijn product niet alleen de ‘waar’, maar kapitaal. In het productieproces zet de arbeid zich om in kapitaal. De activiteit van het arbeidsvermogen, dat wil zeggen de arbeid objectieeert zich in het productieproces, wordt zo waarde. Omdat de arbeid, al voordat ze begint, ophoudt tot de arbeider zelf te behoren, is dat wat zich voor hem objectieeert, geobjectieeerde vreemde arbeid, en daarom tegenover het arbeidsvermogen een zelfstandig optredende waarde, kapitaal. Het product behoort aan de kapitalisten en het stelt de arbeider net zo tegenover het kapitaal als de productie-elementen dat doen. Ten eerste wordt beschikbare waarde, of geld, pas werkelijk kapitaal, als het zich als waarde vormende waarde, als procesmatige waarde presenteert. De waarde presenteert zich als zodanig, als de activiteit van het arbeidsvermogen, als de arbeid in het productieproces, als in hem ingelijfde en zichzelf toebehorende energie. Ten tweede, als meerwaarde zich van de oorspronkelijk voorgeschoten waarde onderscheidt, wat op zijn beurt weer het resultaat van de objectivering van de meerarbeid is.

In het productieproces wordt de arbeid geobjectieeerde arbeid in tegenstelling tot het levende arbeidsvermogen, dat wil zeggen kapitaal, en ten tweede wordt door dezelfde opname en toe-eigening van de arbeid, de in het productieproces voorgeschoten waarde, procesmatige waarde en daarom waarde die een van hem onderscheidende meerwaarde scheidt. Alleen daardoor, dat zich de arbeid tijdens het productieproces in kapitaal omzet, realiseert zich de voorgeschoten waarde som, dat slechts potentieel kapitaal was, als werkelijk kapitaal.[28] {469}

Er is over de waarde of geld als geobjectiveerde algemene maatschappelijke gemiddelde arbeid nog het volgende op te merken. Bijvoorbeeld spinarbeid kan in het algemeen boven of onder het niveau van de maatschappelijke gemiddelde arbeid liggen. Dat wil zeggen dat een bepaalde hoeveelheid spinarbeid groter of kleiner kan zijn dan de hoeveelheid maatschappelijke gemiddelde arbeid. De in een bepaalde hoeveelheid geld geobjectiveerde arbeidstijd kan van gelijke grootte, (lengte) groter of kleiner zijn. Als echter de spinarbeid in haar normale omgeving, met de normale mate van intensiteit verricht wordt, dus de omgezette arbeid tijdens één uur is de normale hoeveelheid gefabriceerde garen, dat één uur spinarbeid, onder de gegeven maatschappelijke voorwaarden als gemiddelde levert, dan is de in het garen geobjectiveerde arbeid, de maatschappelijke noodzakelijke arbeid. Als zodanig heeft de spinarbeid een kwantitatief bepaalde verhouding tot de maatschappelijk gemiddelde arbeid in het algemeen, die als maatstaf telt, zodat het dezelfde grotere of kleinere hoeveelheid van de maatschappelijke gemiddelde arbeid vertegenwoordigt. De spinarbeid drukt dus zelf een bestemde hoeveelheid van de maatschappelijke gemiddelde arbeid uit.

Formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal

Het arbeidsproces wordt tot het middel van het waardevormingsproces, het proces van de eigen waardevorming van het kapitaal – de fabricage van meerwaarde. Het arbeidsproces wordt onderschikt aan het kapitaal, het is zijn eigen proces en de kapitalist treedt in het proces op als dirigent, leider. Het is voor hem tegelijk een direct uitbuitingsproces van vreemde arbeid. Dit noemen we de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal. Het is de algemene vorm van alle kapitalistische productieprocessen; het is echter tegelijk een bijzondere vorm naast de ontwikkelde specifiek, kapitalistische productiewijze, omdat de laatste de eerste, de eerste echter geenszins noodzakelijk de laatste in zich opneemt. {470}

Het productieproces is het proces van het kapitaal zelf geworden. Het is een proces, dat met de factoren aan het arbeidsproces voorafgaat, waarin zich het geld van de kapitalisten omgezet heeft, en die onder zijn leiding voortgaat, en tot doel heeft om uit geld meer geld te maken. Toen de vroeger onafhankelijk voor zichzelf producerende boer een dagloner werd, werkend voor een pachter, toen de hiërarchische structuur, in de onder de gilden geldende productiewijze verdween voor de eenvoudige tegenstelling van een kapitalist die de handarbeider als loonarbeider voor zich laat werken, toen de vroegere slavenhouder, die zijn voormalige slaven als loonarbeiders liet werken, enz., zijn deze andere maatschappelijk bepaalde productieprocessen omgezet in het productieproces van het kapitaal. Er treden daarmee de vroeger ontwikkelde veranderingen in. De vroeger onafhankelijke boer wordt als factor van het productieproces afhankelijk van de kapitalist, die zelf leidt en zijn bedrijvigheid zelf hangt af van een contract, die hij als warenbezitter, bezitter van arbeidskracht met de kapitalist als geldbezitter vooraf gesloten heeft. De slaaf houdt op een aan zijn gebruiker toebehorend productie instrument te zijn. De verhouding van meester en gezel verdwijnt. De meester stond met de gezel in de verhouding van meester tot zijn handwerk. Hij staat tegenover de arbeider alleen nog maar als bezitter van kapitaal, zoals de arbeider tegenover hem staat als verkoper van arbeidsvermogen. Voor het productieproces staan beide tegenover elkaar als warenbezitters en hebben een geldverhouding samen, in het productieproces als gepersonifieerde functionarissen van de factoren van dit proces, de kapitalist als ‘kapitaal’, de

directe producent als ‘arbeid’, en hun verhouding is bepaald door de arbeid, slechts als factor van het zichzelf tot waarde makende kapitaal.

Verder zorgt de kapitalist ervoor, dat de arbeid de normale mate van kwaliteit en intensiviteit bezit en verlengt het arbeidsproces zoveel mogelijk, omdat daarmee de door hem geproduceerde meerwaarde groeit. De continuïteit van de arbeid groeit, als in plaats van de vroeger van individuele klanten afhankelijke producenten, de laatsten, die geen ‘waren’ meer te verkopen hebben, aan de kapitalisten een voortdurende betaalmeester hebben.

Er treedt ook in de kapitaalsverhouding een innerlijke mystificatie op. De waarde houdende kracht van de arbeid verschijnt als een zelf onderhoudende kracht van het kapitaal, de waarde scheppende kracht van de arbeid als een eigen waarde vormende kracht van het kapitaal, en in het totaal, volgens het begrip, de geobjectiveerde arbeid als gebruiker van de levende.

Ondanks dit alles, is met deze verandering globaal van het begin af aan geen wezenlijke wisseling in de echte aard en wijze van het arbeidsproces, het werkelijke productieproces, ingetreden. Integendeel het ligt in de aard van de zaken, dat omdat de onderschikking van het arbeidsproces onder het kapitaal intreedt, dat op basis van een beschikbaar arbeidsproces, dat voor deze als zijn onderschikking onder het kapitaal bestond, die zich op basis van vroegere productieprocessen onder andere productievoorwaarden gevormd heeft – het kapitaal aan zich een gegeven, beschikbaar arbeidsproces onderschikt. Dus handwerkmatige arbeid, die de kleine zelfstandige boereneconomie op overeenkomende manier aan de agrarische cultuur onderschikt. Treden veranderingen in deze overgeleverde en door het kapitaal onder zijn commando gebrachte arbeidsprocessen op, dan kunnen deze aanpassingen alleen maar geleidelijke gevolgen zijn van de al succesvolle onderschikking van de gegeven en overgeleverde arbeidsprocessen onder het kapitaal. Dat de arbeid intensiever wordt, of de duur van de arbeidsprocessen zich verlengt, dat de arbeid meer continue wordt en onder de ogen van de geïnteresseerde kapitalist ordentelijker wordt, verandert in het algemeen niet het karakter van het echte arbeidsproces zelf, de echte arbeidswijze. Er vormt zich dus een grote tegenstelling, zoals aangetoond, in de voortgang van de kapitalistische productie met de zich ontwikkelende specifieke kapitalistische productiewijze, arbeid op een grotere schaal. Dit vindt plaats tegelijkertijd met de verhoudingen van de verschillende productie vertegenwoordigers, die aard van deze arbeid en de echte manier van het gehele arbeidsproces revolutionair veranderen. Het is in tegenstelling tot het laatste, dat we de tot nu toe beschouwde onderschikking van het arbeidsproces, een al vanaf de intrede van de kapitaalsverhoudingen ontwikkelde arbeidswijze onder het kapitaal, de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal noemen. De kapitaalsverhouding als dwangverhouding, om meerarbeid af te dwingen door de verlenging van de arbeidstijd, een dwangverhouding, dat niet op persoonlijke heerschappij en afhankelijkheidsverhouding berust, maar eenvoudig uit verschillende economische functies ontspringt. Het is aan beide wijzen gemeenschappelijk. De specifieke kapitalistische productiewijze kent ook nog andere manieren om de meerwaarde af te dwingen. Daarentegen, op basis van een beschikbare arbeidswijze, dus een gegeven ontwikkeling van de productiekracht van de arbeid en deze met de manier van arbeid overeenkomende productiekracht, kan meerwaarde alleen bereikt worden door de verlenging van de arbeidstijd, dus op de wijze van de absolute meerwaarde. Deze als de enige vorm van de productie van meerwaarde komt overeen met de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal. {471 }

De algemene factoren van het arbeidsproces, zoals ze in hoofdstuk twee voorgesteld zijn, dus

de oplossing van de objectieve voorwaarden van de arbeid in materiaal en middelen tegenover de levende activiteit van de arbeiders zelf, zijn van elke historische en specifiek maatschappelijk karakter van het productieproces onafhankelijke, en voor alle mogelijke ontwikkelingsvormen dezelfde reëel blijvende bestemmingen. Inderdaad onveranderlijke natuurlijke voorwaarden van de menselijke arbeid. Hier is treffend aangetoond, dat ze voor de onafhankelijk werkenden, niet in de ruil met de samenleving, maar alleen in de ruil met de natuur producerende mensen gelden. Het zijn dus inderdaad absolute bestemmingen van de menselijke arbeid in het algemeen, zodra zij zich van het zuiver dierlijke karakter ontdaan hebben.

Waarin het zelf nu formeel onder het kapitaal onderschikte arbeidsproces van voren af aan zich onderscheidt en waardoor het zich meer en meer onderscheidt, zelfs op basis van de oude overgeleverde arbeidswijze – is de schaal, waarop het uitgevoerd wordt. Dus enerzijds de omvang van de voorgeschoten productiemiddelen, anderzijds het aantal van de door dezelfde patroon gecommandeerde arbeiders. Wat op basis van de productiewijze onder de gilden als maximum verschijnt, met betrekking tot het aantal gezellen, kan nauwelijks een minimum vormen voor de kapitaalsverhouding. Want inderdaad kan deze slechts nog geheel nominaal in dienst treden, waar de kapitalist niet minstens zo veel arbeiders aanstelt, die voor hem geproduceerde meerwaarde als inkomsten voor zijn privéconsumptie leveren, en waardoor het accumulatiefonds toereikend is. Hij is zo zelf van de directe arbeid ontheven, en werkt alleen nog als kapitalist, of als hoofdopzichter en leider van het proces, eender zoals de met wil en bewustzijn begaafde functie van in zijn waardevormingsproces opgenomen kapitaal zich voltrekt. Deze uitbreiding van de schaal vormt dan ook de reële basis, waarop zich de specifieke kapitalistische productiewijze onder verder gunstige historische verhoudingen, zoals die van de 16e eeuw bijvoorbeeld verheft. Hoewel deze productiewijze natuurlijk sporadisch, als niet de maatschappij beheersend, op enkele punten ook kan verschijnen in vroegere maatschappijvormen.

Het duidelijkst wordt het onderscheidende karakter van de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal door de vergelijking met situaties, waar het kapitaal ondertussen in bestemde, onder gestructureerde functies, maar nog niet in zijn heersende, de algemene maatschappijvorm bestemde functie als directe koper van de arbeid en als directe toe-eigenaar van het productieproces bestaat. Het woerkerkapitaal, in zoverre het de directe producenten betreft, dat zoals in India, grondstoffen, arbeidsinstrumenten of ook beide in de vorm van geld voorschiet. De spookachtige rente, die het opbrengt, de renten, die het in het algemeen opbrengt, afgezien van haar grootte, die de directe producenten zo onderdrukt, zijn alleen maar een andere naam voor meerwaarde. Het woerkerkapitaal zet inderdaad zijn geld om in kapitaal, zodat het de directe producenten onbetaalde arbeid afdwingt, surplusarbeid. Maar het mengt zich niet in het productieproces zelf, dat zoals voorheen in zijn originele wijze langs hem heen gaat. Het veroorzaakt gedeeltelijk de verkommering van deze productiewijze, deels is het een middel om het te laten verkommeren en onder de ongunstigste voorwaarden ze verder te laten vegeteren. Hier vindt nog niet de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal plaats. Een ander voorbeeld is het koopmanskapitaal, in zoverre het een aantal directe producenten opdrachten geeft, vervolgens hun producten verzamelt en ze verkoopt, waarbij het ook de grondstoffen voorschiet mag of ook waarbij ze ook geldvoorschotten maken. Het is deze vorm, waaruit zich gedeeltelijk de moderne kapitaalsverhouding ontwikkeld heeft, en die hier en daar nog altijd de overgang tot de eigenlijke kapitaalsverhouding vormt. Ook hier vindt nog geen formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal plaats. De directe producent blijft altijd nog gelijktijdig de warenverkoper en gebruiker van zijn eigen arbeid. Er is hier echter al meer als in de verhouding tot het

woerkerkapitaal de overgang voorhanden. Beide vormen, waarop we bij gelegenheid later terugkomen, reproduceren zich als neven- en overgangsvormen van de kapitalistische productiewijze.

{472} Reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal, of de specifieke kapitalistische productiewijze

Het is in hoofdstuk drie uitvoerig ontwikkeld, hoe zich met de productie van relatieve meerwaarde voor de individuele kapitalist de gehele echte vorm van de productiewijze verandert. De verandering voltrekt zich, in zoverre de kapitalist het initiatief neemt, geprikkeld door de waarde van de maatschappelijke noodzakelijke arbeidstijd, die in het product geobjectiveerd is, geprikkeld door de meerwaarde die voor hem gecreëerd is. De verandering wordt zichtbaar zodra de individuele waarde van zijn product onder die maatschappelijke waarde staat, en daarom boven zijn individuele waarde verkocht kan worden. Er ontstaat een specifieke kapitalistische productiewijze, ook technologisch, op basis waarvan en waarmee zich tegelijk ook de aan het kapitalistische productieproces overeenkomende productieverhoudingen tussen de verschillende vertegenwoordigers van de productie, en speciaal die tussen kapitalist en loonarbeider, ontwikkelen.

De maatschappelijk productieve arbeidskracht, of de productiekrachten van de direct maatschappelijke, vermaatschappelijkte gemeenschappelijke arbeid ontwikkelen zich. Dit vindt plaats door de samenwerking, de deling van de arbeid in de werkplaatsen, het gebruik van de machinerie, en in het algemeen door de omzetting van het productieproces in het bewuste gebruik van de natuurwetenschap, de mechanica, chemie. Dit heeft betrekking op bepaalde objectieven van de technologie. Dit slaat ook op de overeenkomstige arbeid op een langere termijn. Het is alleen de vermaatschappelijkte arbeid die in staat is zich te ontwikkelen. De maatschappelijke arbeid is om de algemene producten van de menselijke ontwikkeling, zoals de wiskunde in het directe productieproces te gebruiken, zoals anderzijds de ontwikkeling van deze wetenschappen een bepaalde hoogte van het materiële productieproces veronderstelt. De ontwikkeling van de productiekracht van de vermaatschappelijkte arbeid is een tegenstelling tot de min of meer geïsoleerde arbeid van de individuen. Hetzelfde geldt voor het gebruik van de wetenschap. Deze algemene producten van de maatschappelijke ontwikkeling op het directe productieproces stellen de productiviteitskracht van het kapitaal voor. Niet als productiviteitskracht van de arbeid, of alleen als productiviteitskracht van de arbeid, in zoverre ze aan het kapitaal identiek is, en in ieder geval niet als productiviteitskracht noch van de afzonderlijke arbeiders, noch van de in het productieproces gecombineerde arbeiders.

De mystificatie, die in de kapitaalsverhouding in het algemeen ligt, wordt nu veel verder ontwikkeld, zoals het alleen maar bij de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal het geval was en kon zijn. Anderzijds treedt hier ook de historische betekenis van de kapitalistische productie treffend en specifiek naar voren, gewoon door de omzetting van het directe productieproces zelf en de ontwikkeling van de maatschappelijke productiviteitskrachten van de arbeid. Het is aangetoond, in hoofdstuk drie, en niet alleen 'voorgesteld', maar ook 'daadwerkelijk' dat de 'maatschappelijke' ontwikkeling tegenover de

arbeider treedt, niet alleen als vreemd voorkomend, maar vijandig en tegengesteld, en als in het kapitaal concreet voorgesteld en gepersonifieerd.

Zoals de productie van de absolute meerwaarde de materiële uitdrukking van de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal is, zo kan de productie van de relatieve meerwaarde als de reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal opgevat worden.

In ieder geval komen de beide vormen van de meerwaarde overeen, de absolute en de relatieve, zoals ze ook elk voor zich in het gesplitste bestaan beschouwd worden. De absolute meerwaarde gaat altijd aan de relatieve meerwaarde vooraf. De twee gesplitste vormen van onderschikking van de arbeid onder het kapitaal, of de twee vormen van de kapitalistische productie, waarvan de eerste de voorloper van de tweede vormt, zijn kenmerken van de kapitalistische productie. Hoewel de verder ontwikkelde, de tweede, weer de basis voor de invoering van de eerste in nieuwe bedrijfstakken vormen kan.

{473} Aanvulling op de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal

Voordat we op de beschouwing van de reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal voortgaan, nog de volgende aanvulling uit mijn schriften. (*Ter kritiek van de politieke economie*, de manuscripten van 1861-1863).

De op de absolute surpluswaarde berustende vorm noem ik formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal, omdat zij zich alleen formeel van de vroegere productiewijzen onderscheidt. Dit is op basis waarvan zij direct ontspringt, ingevoerd wordt, omdat daarin de producent zelfwerkzaam is, zij het, omdat de directe producenten meerarbeid voor anderen leveren moeten. De dwang, die uitgeoefend wordt, is een andere wijze, dat wil zeggen methode, waardoor de surplusarbeid, afdgedwongen wordt. Het wezenlijke van de formele onderschikking is:

- 1) De zuivere geldverhouding tussen de kapitalist die zich de surplusarbeid toe-eigent en de arbeider die het levert. In zoverre er onderschikking ontstaat, ontstaat ze uit de bestemde inhoud van de verkoop, niet uit zijn vooraf gestelde onderschikking, waardoor de producent in een andere verhouding als de geldverhouding, verhouding van warenbezitter tot warenbezitter, tegen de uitbuiting van zijn arbeid ten gevolge van politieke verhoudingen gesteld zou zijn. Het is alleen als bezitter van de arbeidsvoorwaarden, die hier de koper en de verkoper in zijn economische afhankelijkheid brengt, geen politieke of sociaal gefixeerde verhouding van boven en onderschikking.
- 2) Wat in de eerste verhouding ingesloten is, anders zou de arbeider niet zijn arbeidsvermogen moeten verkopen, is dat zijn objectieve arbeidsvoorwaarden, productiemiddelen en subjectieve arbeidsvoorwaarden, levensmiddelen die tegenover hem als kapitaal staan, als gemonopoliseerd door de koper van zijn arbeidsvermogen staan. Des te vollediger deze arbeidsvoorwaarden tegenover hem als vreemd eigendom staan, des te vollediger vindt formeel de verhouding van kapitaal en loonarbeid plaats. Dus is de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal de voorwaarde en het uitgangspunt van de reële onderschikking.

In de productiewijze zelf vindt hier nog geen onderscheid plaats. Het arbeidsproces, technologisch beschouwd, gaat precies zoals vroeger, alleen nu als een aan het kapitaal ondergeschikt arbeidsproces. Er ontwikkelt zich toch in het productieproces zelf, zoals vroeger ontwikkeld is, 1) een economische verhouding van de over- en onderschikking, doordat de consumptie van het arbeidsvermogen door kapitalisten plaatsvindt, en daarom door hen bewaakt en gedirigeerd wordt. 2) Er ontwikkelt zich een grotere continuïteit en intensiviteit van de arbeid en grotere economie in het gebruik van de arbeidsvoorwaarden, doordat alles opgevoerd wordt. Dit is omdat het product alleen maatschappelijk noodzakelijke, of liever nog minder arbeidstijd vertegenwoordigt en dit zowel in betrekking tot de levende arbeid, die tot zijn productie omgezet wordt, als in betrekking tot de geobjectiveerde arbeid, die als waarde van de gebruikte productiemiddelen waarde vormend, erin opgaat.

Met de formele onderschikking van de arbeid aan het kapitaal blijft de dwang tot surplusarbeid bestaan, dwang tot vorming van behoeften en middelen voor de bevrediging van deze behoeften, zoals de massaproductie voor de traditionele behoeften van de arbeiders, en de schepping van vrije tijd voor de ontwikkeling, onafhankelijk van de materiële productie. De dwang is alleen een andere vorm als in vroegere productiewijzen, maar een vorm, die de continuïteit en intensiteit van de arbeid verhoogt, de productie vermeerdert, de ontwikkeling van de variatie van het arbeidsvermogen begunstigt, en daarmee de differentiatie van arbeidswijze en de manier waarop de surplusarbeid verworven wordt. Dit is om uiteindelijk de verhouding tussen de bezitters van de arbeidsvoorwaarden en de arbeider zelf, op te lossen in een zuivere koop- en verkoopverhouding of geldverhouding, en in deze uitbuitingsverhouding al het patriarchale, politieke of ook religieuze te verwijderen. De productieverhouding zelf brengt een nieuwe verhouding voort van de over- en onderschikking, die ook zelf een politieke uitdrukking produceert. Des te minder de kapitalistische productie voor de formele verhouding uitkomt, des te minder is ook deze verhouding ontwikkeld, omdat het alleen maar kleine kapitalisten naar voren brengt, dat aan de vorming en de werkwijze van de arbeiders zelf, slechts weinig verandert. {474}

Het onderscheid in het karakter van de verhouding van het overwicht van het kapitaal en de onderschikking van de arbeid, zonder de productiewijze zelf nog aan te raken, toont zich het meest waar de landelijke en huiselijke nevenwerkzaamheden, die slechts voor de behoefte van de familie bedreven werden, in zelfstandige kapitalistische arbeidstakken omgezet worden.

Het onderscheid van de formeel door het kapitaal onderschikte arbeid van vroegere gebruikswijze van de arbeid komt in dezelfde omvang naar voren, waarin de grootte van het kapitaal groeit, dat de individuele kapitalist gebruikt, dus het aantal van de gelijktijdig door hem aan het werk gezette arbeiders. Pas met een bepaald minimum aan kapitaal houdt de kapitalist op zelf arbeider te zijn en begint hij zich slechts met het richting geven aan het arbeidsproces en zich met de handel van de geproduceerde 'waren' bezig te houden. Ook treedt pas de reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal in, de eigenlijke kapitalistische productiewijze, als de kapitalen van bepaalde grootte direct de productie bemachtigd hebben, zij het dat de koopman industrieel kapitalist wordt, zij het dat zich op basis van de formele onderschikking grotere industriële kapitalisten gevormd hebben.[29][A].

Komt de verhouding van de onder- en bovenschikking in de plaats van de slavernij, lijfeigenschap, vazalliteit, patriarchaat, vormen van onderschikking, dan vindt er alleen maar

een omzetting van de vorm plaats. De vorm wordt vrijer, terwijl ze alleen nog van zakelijke aard, formeel vrijwillig, puur economisch is. {475 }

De verhouding van de over- en onderschikking in het productieproces treedt in de plaats van de vroegere zelfstandigheid in het productieproces, zoals bij alle zich zelf onderhoudende keuterboeren, boeren, die slechts een productierente, hetzij aan de staat, hetzij aan de landheren te betalen hadden, lokale en huiselijke nevenindustrie of zelfstandige handwerkers. Hier is dus het verlies van de vroegere zelfstandigheid in het productieproces beschikbaar en de verhouding van de over- en onderschikking is zelf het product van de invoering van de kapitalistische productiewijze.

Eindelijk kan de verhouding van kapitalist en loonarbeider in plaats van de gildeachtige meester, zijn gezellen en leerlingen intreden, een overgang, die gedeeltelijk de stedelijke manufactuur bij haar ontstaan doormaakt. De middeleeuwse gildeverhouding, dat zich analoog ook in Athene en Rome in kleine kring ontwikkeld heeft, en dat zo beslissend belangrijk was in Europa voor de vorming van de kapitalisten enerzijds, en voor de vorming van een vrije arbeidersstand anderzijds, is een beperkte, nog niet adequate vorm van de kapitaal- en loonarbeid verhoudingen. Er bestaat hier enerzijds de verhouding van koper en verkoper. Er wordt loon betaald en meester, gezel en leerling staan als vrije personen tegenover elkaar. De technologische basis van deze verhouding is het handwerkmatige bedrijf, waarin de meer of mindere kunstmatige handhaving van de arbeidsinstrumenten de beslissende productiefactor is. De zelfstandige persoonlijke arbeid, en vandaar haar professionele ontwikkeling, die grotere of kortere leertijd vereist, bepaalt hier het resultaat van de arbeid. De meester bevindt zich hier in het bezit van de productievoorwaarden, handwerktuigen, arbeidsmaterialen, hoewel het handwerktuig ook van de gezel kan zijn, maar aan de meester behoort het product. In zoverre is hij kapitalist. Maar als kapitalist is hij niet meester. Hij is ten eerste zelf handwerker en wordt verwacht meester te zijn in zijn handwerk. In het productieproces zelf figureert hij evenzeer als handwerker als zijn gezellen en hij wijdt eerst zijn leerlingen in het geheim van het handwerk in. Hij heeft tot zijn leerlingen precies dezelfde verhouding als een leraar tot zijn scholieren. Zijn verhouding tot leerlingen en gezellen is daarom niet die van de kapitalist als zodanig, maar van de meester in het handwerk, die in de coöperatie en daarom tegenover hen een hiërarchische positie inneemt, waarvan wordt verwacht dat het op zijn eigen meesterschap berust. Zijn kapitaal is daarom ook zowel volgens zijn stoffelijke vorm als volgens zijn waardeomvang gebonden kapitaal, het is nog geenszins de vrije verschijningsvorm, die het kapitaal verkregen heeft. Het is niet een bestemde hoeveelheid geobjectiveerde arbeid, waarde in het algemeen, die elke willekeurige vorm van arbeidsvoorwaarden aannemen kan, desgewenst aanneemt. Elk nadat het, om zich surplusarbeid toe te eigenen, zich desgewenst tegen een willekeurige vorm van levende arbeid ruilt. Pas nadat hij de voorgeschreven stappen van leerling, gezel doorgemaakt heeft, zelf een meesterstuk geleverd heeft, kan hij geld in deze bestemde arbeidstak omzetten in zijn eigen handwerk. Gedeeltelijk in de objectieve voorwaarden van het handwerk, deels om daarmee gezellen te kopen en leerlingen te houden. Alleen in zijn eigen handwerk kan hij zijn geld in kapitaal omzetten, dat wil zeggen niet alleen als middel van zijn eigen arbeid, maar ook als exploitatiemiddel voor vreemde arbeid gebruiken. Zijn kapitaal is aan een bepaalde vorm van de gebruikswaarde gebonden en staat daarom net zo weinig als kapitaal tegenover zijn arbeiders. De methoden van de arbeid, die hij gebruikt, zijn niet alleen methoden op basis van ervaring, maar ook op basis van de gilde voorgeschreven. Ze gelden als de noodzakelijke manier, en zo verschijnt ook van deze kant niet de ruilwaarde, maar de gebruikswaarde van de arbeid als het laatste einddoel. Het hangt niet van zijn voorkeur af, arbeid van willekeurige kwaliteit te leveren, maar het gehele gildebedrijf is daar op ingericht,

dat een bepaalde kwaliteit geleverd wordt. Net zo weinig als de arbeidsmethode, is de prijs van de arbeid door zijn voorkeur te bepalen. De beperkte vorm, die zijn capaciteit verhindert als kapitaal te functioneren, toont zich verder daarin, dat inderdaad een maximum voor waardeomvang van zijn kapitaal is voorgeschreven. Meer dan een bepaald aantal gezellen mag hij niet houden, omdat door de gezamenlijke meester van het gilde een evenredig deel aan verdienste van hun handwerk verzekerd moet worden. Uiteindelijk de verhouding van de meesters tot de andere meesters als leden van hetzelfde gilde. Als zodanig behoort hij tot een coöperatie, die bepaalde gemeenschappelijke productievoorwaarden, gildebanden, politieke rechten en aandeel aan het stadsbestuur bezaten. Hij werkte op bestelling, met uitzondering van zijn werk voor kooplui, voor de directe gebruikswaarde, en navenant is ook het aantal van de meesters geregeld. Hij treedt niet enkel als koopman tegen zijn arbeiders op. Nog minder kan de koopman zijn geld in productief kapitaal omzetten. Hij kan alleen de 'waren' uitgeven, niet ze zelf produceren. Het bestaan op basis van standen, niet de ruilwaarde als zodanig, niet de verrijking als zodanig, verschijnt hier als doel en resultaat van de uitbuiting van vreemde arbeid. Het beslissende is hier het instrument. De grondstof wordt hier in veel arbeidstakken, bijvoorbeeld de schoenmakerij, aan de meester zelf door zijn klanten geleverd. De beperking van de productie in het geheel van de vooraf plaatsgevonden consumptie is hier wet. Ze is dus geenszins geregeld door de beperking van het kapitaal zelf. In kapitalistische verhoudingen verdwijnen de beperkingen van de politieke en sociale banden, waarin het kapitaal zich beweegt, maar nog niet als kapitaal verschijnt. {476}

De formele omzetting van het handwerkbedrijf in een kapitalistische, waar dus vervolgens het technologische proces hetzelfde blijft, bestaat uit het wegvallen van al deze beperkingen, waarmee ook de verhouding van de over- en onderschikking zich verandert. De meester is nu niet meer als meester kapitalist, maar als kapitalist meester. De beperking van zijn productie is niet meer in het geding door de beperking van zijn kapitaal. Het kapitaal, geld, kan zich nu naar gelieve tegen elke aard van de arbeid en derhalve tegen de arbeidsvoorwaarden ruilen. Hij kan ophouden zelf handwerker te zijn. Met de plotselinge uitdijning van de handel en daarmee de vraag naar 'waren' door de koopmansstand, moet het gildeachtige bedrijf vanzelf over zijn beperkingen gedreven worden, zich formeel in een kapitalistisch bedrijf omzetten.

Tegenover de zelfstandige handwerker, die voor wisselende klanten werkt, vermeerderd zich natuurlijk de continuïteit van de arbeiders, die voor de kapitalisten werken, van wie de arbeid geen grenzen aan de toevallige behoefte van afzonderlijke klanten kent, maar alleen aan de uitbuitingsbehoefte van het kapitaal dat hem aan het werk zet. Ten opzichte van de slaaf wordt deze arbeid productiever, omdat ze intensiever wordt, omdat de slaaf alleen onder druk van externe angst, maar niet voor zijn bestaan werkt, dat hem niet toebehoort, en toch gegarandeerd is. De vrije arbeider daarentegen wordt gedreven door zijn eigen behoefte. Het bewustzijn, of veel meer de voorstelling van de vrije zelfbeschikking, die vrijheid, maakt hem tot een veel betere arbeider dan de andere, en het daaraan verbonden gevoel van bewustzijn of verantwoordelijkheidsgevoel. Hij, zoals elke warenverkoper, is verantwoordelijk voor de 'waren', die hij levert en ze met een bepaalde kwaliteit leveren moet, anders zou hij door andere warenverkopers van dezelfde artikelen uit het veld geslagen worden. De continuïteit van de verhouding van slaaf en slavenhouder is een verhouding, waarin de slaaf door directe dwang onderhouden wordt. De vrije arbeider moet zich daarentegen zelf onderhouden, omdat zijn bestaan en die van zijn familie daarvan afhangt, zodat hij voortdurend de verkoop van zijn arbeidsvermogen aan de kapitalisten vernieuwt.

Bij de slaaf verschijnt het minimumsalaris als een van zijn arbeid onafhankelijke constante grootte. Bij de vrije arbeider plaatst zich deze waarde van zijn arbeidsvermogen en het hem overeenkomende gemiddelde arbeidsloon niet in deze voorbestemde, van zijn eigen arbeid onafhankelijke, door zijn enkel door fysieke behoefte bepaalde grenzen. Het gemiddelde voor de klasse is hier min of meer constant, zoals alle waarden van alle 'waren'. Deze waarde bestaat niet alleen in deze directe realiteit voor de afzonderlijke arbeider, van wie het loon boven of onder dit minimum kan staan. De prijs van de arbeid daalt spoedig onder, spoedig stijgt hij boven de waarde van het arbeidsvermogen. Verdere speelruimte, binnen smalle marges voor de individualiteit van de arbeiders, waar door loononderscheid deels in verschillende arbeidstakken, deels in dezelfde arbeidstak, elk naar de ijver, geschiktheid, kracht van de arbeiders, en weliswaar is deze verscheidenheid gedeeltelijk bepaald door de mate van zijn persoonlijke prestatie. Zo verschijnt loongrootte wisselend als resultaat van zijn eigen arbeid en zijn individuele kwaliteit. Dit wordt namelijk ontwikkeld waar stukloon betaald wordt. Hoewel deze, zoals aangetoond, aan de algemene verhouding tussen kapitaal en arbeid, tussen surplusarbeid en noodzakelijke arbeid niets verandert, drukt zich daardoor toch de verhouding voor de afzonderlijke arbeider verschillend uit en wel naar de mate van zijn persoonlijke prestatie. Bij de slaaf zou bijzondere kracht of geschiktheid de koopwaarde van zijn persoon kunnen verhogen, maar dat gaat hem niets aan. Anders dan bij de vrije arbeider, die eigenaar van zijn arbeidsvermogen is. {477}

De hogere waarde van deze arbeidsvermogens moet door de kapitalist zelf betaald worden en drukt zich in een hoger loon uit. Er heersen dus grote loonverschillen, al naar gelang de bijzondere hoger ontwikkelde, grotere productiekosten vragend arbeidsvermogen vereist of niet en daarmee is enerzijds de speelruimte voor de individuele verscheidenheid geopend. Anderzijds is er een richting aangegeven voor de ontwikkeling van het eigen arbeidsvermogen. Hoe zeker het ook is, dat de massa van de arbeid uit meer of minder ongeschoold werk bestaan moet en daarom ook de massa van het arbeidsloon door de waarde van het eenvoudige arbeidsvermogen bepaald moet zijn. Toch blijft het voor afzonderlijke individuen mogelijk, door bijzonder energie, talent, om zich naar hogere arbeidssferen op te werken, evenzeer als de abstracte mogelijkheid blijft, dat de willekeurige arbeider zelf kapitalist en uitbouter van vreemde arbeid wordt. De slaaf behoort aan een bepaalde meester, de arbeider moet zich weliswaar aan het kapitaal verkopen, maar niet aan een bepaalde kapitalist en zo heeft hij in een bepaalde sector de keuze aan wie hij zich verkopen wil, en kan hij van meester veranderen. Al deze veranderde betrekkingen maken de activiteit van de vrije arbeiders intensiever, meer continue, meer beweeglijk en geschikter dan die van de slaven, afgezien daarvan, dat zij zich zelf met een geheel andere historische activiteit bezighouden. De slaaf krijgt de voor zijn onderhoud benodigde levensmiddelen in natuurlijke vorm, die evenzo gefixeerd zijn naar aard en omvang, in gebruikswaarden. De vrije arbeider krijgt ze in de vorm van geld, de ruilwaarde, de abstracte sociale vorm van de rijkdom. Zo zeer dat het salaris nu inderdaad niets anders is als de verzilverde of vergulde of verkoperde of de papieren vorm van de noodzakelijke levensmiddelen, waarin zij zich voortdurend oplossen moeten. Het geld functioneert hier nu slechts als een verdwijnende vorm van de ruilwaarde, als enkel circulatiemiddel. Het blijft toch een voorstelling van de abstracte rijkdom, de ruilwaarde, niet een bestemde traditionele en lokaal beperkte gebruikswaarde voor hem, als doel en resultaat van zijn arbeid. Het is de arbeider zelf die het geld in gewenste gebruikswaarden omzet, met het geld de gewenste 'waren' koopt en als geldbezitter, als koper van 'waren' staat hij geheel in dezelfde verhouding tot de verkopers van 'waren', als alle andere kopers.

De voorwaarden voor zijn bestaan dwingen hem natuurlijk, precies zo als de waardeomvang van de door hem verworven gelden, om het in een behoorlijk omschreven kring van levensmiddelen op te lossen. Hierin is enige variatie mogelijk, zoals kranten in de noodzakelijke levensmiddelen van de Engelse stadsarbeiders opgaan. Hij kan iets sparen, schatvormen. Hij kan ook zijn loon uitgeven voor borrels. Maar zo handelt hij als vrije vertegenwoordiger, hij moet zichzelf onderhouden, hij is zelf verantwoordelijk voor de manier, waarop hij zijn loon uitgeeft. Hij leert zichzelf te beheersen in tegenstelling tot de slaaf, die een meester nodig heeft. Dit geldt alleen, als men de omzetting van lijfeigenen of slaven in vrije loonarbeiders beschouwt. De kapitalistische verhouding verschijnt hier als een opheffing in de sociale rangorde. Omgekeerd maakt ze een nieuwe rangorde, waar de zelfstandige boer of handwerker in een loonarbeider omgezet wordt. Welk een verschil tussen het trotse cavalieregiment van Engeland waarover Shakespeare spreekt, en de Engelse dagloners in de landbouw! Omdat het doel van de arbeid voor de loonarbeiders alleen het salaris, geld, een bestemde hoeveelheid ruilwaarde is, waarin elke bijzonderheid van de gebruikswaarde oplost, zo is het hem volledig om het even tegen welke inhoud van zijn arbeid en derhalve van de bijzonder manier van zijn bezigheid dit is. Dit terwijl deze bezigheid in het gilde- of kastensysteem als beroepsbezigheid geldt, terwijl bij de slaven alsook bij het arbeidsvee dit een bestemde, hem opgedrongen en overkomende manier van bezig zijn is, de bezigheid van zijn arbeidsvermogen. In zoverre de arbeidsdeling het arbeidsvermogen niet eenzijdig heeft gemaakt, is de vrije arbeider principieel ontvankelijk voor elke variatie van zijn arbeidsvermogen en zijn arbeidsactiviteit en bereid zich aan te passen, zoals het zich toont bij de surplus bevolking van het land, dat voortdurend naar de stad gaat, als het een beter loon belooft. Is de ontwikkelde arbeider min of meer tot deze variatie in staat, dan beschouwt hij ze als steeds open voor de nieuwe aangroei, en de nieuwe opgroeiende arbeidersgeneratie is voortdurend te verdelen en beschikbaar voor nieuwe arbeidstakken of de bijzonder florerende arbeidstakken. In Noord-Amerika, waar de loonarbeid het meest vrij is ontwikkeld, los van de herinneringen aan het oude gildewezen, toont zich dan ook deze bijzondere variabiliteit. De volkomen gelijkwaardigheid tegen de bepaalde inhoud van de arbeid, en de overgang uit de ene tak naar de andere. De tegenstelling van deze variabiliteit tegen het eentonige, traditionele karakter van de slavenarbeid, die niet volgens de productievereisten varieert, maar omgekeerd vereist, dat de productie aan de eenmaal ingevoerde en traditioneel geërfde arbeidswijze aangepast wordt. Het wordt daarom door alle schrijvers van de Verenigde Staten als een zekere karakteristiek van de vrije loonarbeid van het noorden tegen de slavenarbeid van het zuiden aangetoond (zie Cairnes). De voortdurende vorming van nieuwe manieren van de arbeid, de voortdurende variatie – die met de menigvuldigheid van de gebruikswaarden overeenkomt en daarom ook de werkelijke ontwikkeling van de ruilwaarde is – maakt daarom de voortschrijdende deling van de arbeid in het totaal van de samenleving pas met de kapitalistische productiewijze mogelijk. Zij begint met het vrije handwerkmatige gildeachtige bedrijf, waar ze niet aan de verknochtheid van elke bestemde bedrijfstak zelf een beperking vindt. {478}

Na deze toevoeging over de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal, komen we dus nu tot:

De reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal

Het algemene karakteristieke van de formele onderschikking blijft bestaan. Het is de directe onderschikking van het arbeidsproces, op welke wijze technologisch ooit bedreven, onder het

kapitaal. Maar op deze basis verheft zich een technologisch en verder specifieke, aan de echte aard van het arbeidsproces en zijn echte voorwaarden omvormende productiewijze, een kapitalistische productiewijze. Pas als deze zijn intrede doet, vindt de reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal plaats.

‘Landbouw voor levensonderhoud veranderde in landbouw voor handel, de verbetering van het nationale territorium voorzag in deze verandering’. (49, Noot. A. Young, *Politiek Rekenen*, Londen 1774).

De echte onderschikking van de arbeid onder het kapitaal wordt ontwikkeld in al die vormen, die de relatieve meerwaarde in vergelijking met de absolute meerwaarde ontwikkelt.

Met de echte onderschikking van de arbeid onder het kapitaal vindt een volledige, zich voortdurend voortzettende en herhalende[30][a] revolutie in de productiewijze zelf plaats, in de productiviteit van de arbeid en in de verhouding tussen de kapitalist en arbeider.

Bij de reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal maken alle vroeger door ons ontwikkelde veranderingen in het arbeidsproces zelf hun intrede. Er worden sociale productiekrachten van de arbeid ontwikkeld en er wordt met de arbeid op een grotere schaal gebruik van wetenschap en machinerie op de directe productie ontwikkeld. Enerzijds scheidt de kapitalistische productiewijze, die zich nu als een productiewijze in het algemeen vormt, een veranderde vorm van de materiële productie. Anderzijds vormt deze verandering van de materiële vorm de basis voor de ontwikkeling van andere kapitaalsverhoudingen, waarvan de adequate vorm derhalve met een bestemde ontwikkelingsgraad van de productiviteitskrachten van de arbeid overeenkomt.

Men heeft al gezien, dat een bepaald en steeds groeiend minimum van het kapitaal in handen van de afzonderlijke kapitalist enerzijds de noodzakelijke voorwaarde anderzijds, het voortdurende resultaat van de specifieke kapitalistische productiewijze is. De kapitalist moet eigenaar of bezitter van productiemiddelen op een maatschappelijke schaal zijn, in een waardeomvang, dat alle verhoudingen met de mogelijke productie van het individu of zijn familie verloren heeft. Dit minimum van het kapitaal is des te groter in een bedrijfstak, dat meer kapitalistisch bedreven wordt, en des te hoger is de maatschappelijke productiviteit van de arbeid dat in deze bedrijfstak ontwikkeld is.

In dezelfde omvang moet het kapitaal in waardegrootte toenemen en maatschappelijke dimensies aannemen, dus alle individuele karaktertrekken afwerpen. Zelfs de productiviteit van de arbeid, de massaproductie, de bevolkingsmassa, de massa van de overbevolking, die deze productiewijze ontwikkelt, roept met vrijgemaakt kapitaal en arbeid voortdurend nieuwe bedrijfstakken op. Bedrijfstakken waarin het kapitaal opnieuw op een kleine schaal werken kan en opnieuw verscheidene ontwikkelingen doorlopen kan, tot ook deze nieuwe bedrijfstakken op een maatschappelijke schaal bedreven worden. Dit proces is bestendig. Tegelijkertijd, met de ontwikkeling van kapitalistische productie, tenderen alle tot dusverre nog niet {479} machtige industrietakken, waar alleen nog formele onderschikking is, deze methode te veroveren. Zodra het kapitaal de landbouw, mijnindustrie, de manufactuur van de voornaamste kledingstoffen veroverd heeft, vergrijpt ze zich aan de andere sectoren, waar alleen nog formeel en nog zelfstandige handwerkers werken. Al bij beschouwing van de machinerie kan opgemerkt worden, hoe de invoering van de machinerie in een tak plaatsvindt,

hoe ze in andere takken en tegelijk in andere soorten van dezelfde tak ingevoerd wordt. Bijvoorbeeld de machinale spinnerij leidt tot machinale weverijen; de machinale spinnerijen in de katoenindustrie tot machinale spinnerijen in de wol, linnen zijde. De opgehoopte aanwending van de machinerie in de kolenmijnen, katoenmanufacturen maakte invoering van de grote productiewijze in de machinebouw zelfs noodzakelijk. Afgezien van de toegenomen verkeersmiddelen, die deze productiewijze op een grotere schaal vereiste, is het anderzijds alleen door de invoering van de machinerie in de machinebouw zelf, namelijk de cyclische basismotoren, die de invoering van stoomschepen en spoorbanen mogelijk maakte, en de volledige scheepsbouw ingrijpend veranderde. De grote industrie werft in de door haar nog niet onderworpen takken zulke mensenmassa's, of brengt in haar zulke relatieve overbevolking, zoals voor de omzetting van handwerk of van de kleine formeel kapitalistische bedrijven in de grote industrie vereist is. Hier volgt een Tory jeremiade:

'In de goede oude tijd, toen 'leven en laten leven' het algemene motto was, was elke man blij met een bijbaantje. In de katoenindustrie, waren er wevers, katoenspinners, blekers en ververs en verschillende onafhankelijke andere branches, ze leefden allemaal van de winst van hun respectievelijke handel, en allen, zoals mag worden verwacht, waren tevreden en happy. Gaandeweg, echter, toen de neergaande koers van de handel slecht ging tot op zekere hoogte, werd er eerst één branche geadopteerd door de kapitalist en dan de volgende, totdat er een tijd kwam, dat alle mensen werden verjaagd, en op de arbeidsmarkt werden gegooid, om een levensonderhoud te vinden op de beste manier als ze konden. Dus, hoewel geen handvest deze mensen verzekert van het recht om katoenspinners, werkplaatslieden, drukkers te zijn, toch heeft de loop van de omstandigheden in hen geïnvesteerd met een monopolie van alles. Zij zijn manusje van alles, en in zoverre het land bezorgd is over de zaken, moet er gevreesd worden, dat ze meesters zijn van niemand'. (*Public Economy Concentrated*, Carlisle, 1833).

Het materiële resultaat van de kapitalistische productie, buiten de ontwikkeling van de maatschappelijke productiviteitskrachten van de arbeid, is de stijging van de massaproductie en vermeerdering en vermenigvuldiging van de productiesectoren en haar aftakkingen, waarmee zich eerst dan de ruilwaarde van de productie duidelijk ontwikkelt en de sfeer waarin ze als ruilwaarde werken of zich realiseren kan.

'Productie om de productie' te willen, productie als doel op zichzelf, treedt weliswaar in werking met de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal, zodra het in het algemeen direct doel van de productie wordt. Zo groot mogelijk en zo veel mogelijk meerwaarde produceren, zodra in het algemeen de ruilwaarde van het product het beslissende doel wordt. In deze realiseert zich dan deze aan de kapitaalverhouding immanente tendens pas op adequate wijze, en wordt zelfs een noodzakelijke voorwaarde, ook technologisch, zodra zich de specifieke kapitalistische productiewijze en met haar de reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal ontwikkeld heeft. {480}

De ontwikkeling van dit laatste is al eerder uitvoerig aan de orde geweest, zodat we hier kort kunnen zijn. Het is productie, die zich niet aan vooraf bestemde en met vooraf bestemde beperkingen van de behoeften bindt. Haar tegengestelde aard sluit de beperking van de productie in, waarover ze voortdurend bovenuit wil, vandaar crises en overproductie. Dit is de ene kant, in het onderscheid van de vroegere productiewijze, zo als men wil, de positieve zijde. Anderzijds de negatieve, of de tegengestelde aard. Productie in tegenstelling tot, en onbekommerd om, de producenten. De werkelijke producent slechts als productiemiddel zien, de rijkdom als eigen doel. En de ontwikkeling van deze zakelijke rijkdom derhalve in

tegenstelling tot en op kosten van het menselijke individu. Productiviteit van de arbeid in het algemeen is het maximale product met minimale arbeid, waarmee de 'waren' mogelijk goedkoper worden. Dit wordt tot wet, onafhankelijk van de wil van de individuele kapitalist, in de kapitalistische productiewijze. En deze wet wordt alleen maar werkelijkheid, neemt het andere op, niet omdat de productieschaal zich richt op gegeven behoeften, maar omgekeerd omdat de productenmassa door de productiewijze zelf voorgeschreven wordt en de op de steeds groeiende schaal bepaald wordt. Haar doel is, dat het afzonderlijke product, zo veel mogelijk onbetaalde arbeid bevat, en dit wordt alleen maar bereikt vanwege de productie ter wille van de productie. Dit treedt enerzijds als wet op, in zoverre de kapitalist, die op kleine schaal produceert, meer dan de maatschappelijk noodzakelijke hoeveelheid arbeid in de producten wil inlijven. Het treedt dus als adequate uitvoering van de waardewet op, dat zich pas volledig ontwikkelt op basis van de kapitalistische productiewijze. Maar het treedt anderzijds als drijfveer van de individuele kapitalist op, die, om deze wet te doorbreken, om hem om eigen voordeel te slim af te zijn, probeert de individuele waarde van zijn 'waar' onder haar maatschappelijk bepaalde waarde te laten zakken. Al deze vormen van productie van de relatieve meerwaarde kunnen zich in de kapitalistische productiewijze afspelen, afgezien van het groeiende minimum van het voor de productie vereiste kapitaal, die in het algemeen voor de gemeenschappelijke voorwaarden voor de arbeid gelden, door direct samenwerkende arbeiders. Dit in tegenstelling tot de versplintering van deze voorwaarden in de productie op de kleine schaal. Als de activiteit van deze gemeenschappelijke productievoorwaarden niet een proportioneel even grote groei in haar massa en waarde afdwingt. Haar gemeenschappelijke gelijktijdige gebruik laat de relatieve waarde met betrekking tot het product dalen, even erg als dat de absolute waardemassa groeit.

[9] 'Kapitaal is dat deel van de rijkdom van een land dat aangewend wordt in de productie, en bestaat uit voedsel, kleren, gereedschappen, grondstoffen, machines, nodig om de arbeid te dienen.' (89. Ricardo l.c.) 'Kapitaal is een deel van de nationale rijkdom, gebruikt of bedoeld om te gebruiken, in gewenste reproductie.' (21. Ramsey l.c.) 'Kapitaal, een speciaal middel voor rijkdom bestemd om andere gebruiksartikelen te verkrijgen.' (5. Torrens l.c.) 'Kapitaal, produceert zoals het gemiddelde van nieuwe productie.' (Senior 1. C.p. 318) 'Dus een fonds is gesticht voor de materiële productie, het draagt de naam kapitaal.' (207. Storch. *Cours d'Ec polit.* Parijse uitgave van 1823) 'Het kapitaal is die portie dat de rijkdom produceert die bestemd is voor de reproductie.' (p. 364 Rossi. *Cours d'Ec Polit.* 1836 - 37. Brusselse uitgave. 1842) Rossi kwelt zich met het probleem of men de 'grondstoffen' ook tot het kapitaal rekenen kan. Men zou weliswaar het onderscheid tussen 'materieel-kapitaal' en 'instrumenteel-kapitaal' kunnen maken, maar is de grondstof echt een instrument voor de productie? Is het eigenlijk niet meer een object waarvoor de productie instrumenten zouden moeten handelen? (pag. 367) Hij ziet niet, dat wanneer hij eenmaal het kapitaal met zijn stoffelijke verschijningsvorm verwisselt en van daaruit de objectieve voorwaarden van de arbeid op een slechte manier kapitaal noemt, ze in betrekking op de arbeid zelf zich weliswaar als arbeidsmateriaal en arbeidsmiddelen onderscheiden, ze in betrekking op het product echter gelijktijdig productiemiddel zijn, zoals hij ze dan ook, pag. 372 slechts productiemiddelen noemt. 'Er is dan ook geen verschil tussen een kapitaal en alle andere delen van de rijkdom: het is slechts voor het in beweging zetten van diegenen het moeten maken, dat men verkiest kapitaal te noemen, dus het is te werk gesteld in een productieproces, zoals grondstoffen, zoals instrumenten of zoals voorraden.' (Cherbuliez, *Rijken of Armen*, Parijs, 1841, p. 18)

[10] Deze voetnoot is genummerd 128. John Stuart Mill, *Principes van de Pol. Economie*, V.I, b.I.

[11] 'Men vertelt ons, dat de arbeid geen stap kan doen zonder kapitaal, dat de schop voor de

man die graaft even belangrijk is als zijn arbeid, dat kapitaal daarom even noodzakelijk is voor de productie als de arbeid zelf. De arbeider weet dit allemaal, deze waarheid staat hem dagelijks voor de ogen. Maar deze wederzijdse afhankelijkheid tussen kapitaal en arbeid heeft niets te doen met de relationele stelling van de kapitalisten en de arbeiders, noch bewijst ze, dat de eerste door de laatste onderhouden moet worden. Kapitaal is niets anders dan niet geconsumeerde productie en alle kapitaal, dat momenteel bestaat. Het is onafhankelijk van, en is in geen enkel geval identiek aan, een bijzonder individu of een bijzondere klasse. Als elke kapitalist en elke man van Groot-Brittannië plotseling morsdood zijn, dan zou geen enkel deeltje rijkdom of kapitaal met hem verdwijnen, noch zou de natie verarmd zijn, ook al ter waarde van een penny. Het is het kapitaal, niet de kapitalist, dat wezenlijk is voor de operaties van de producenten. Er is een even groot onderscheid tussen deze twee als tussen de scheepslading en de laadbrief.' (59. J.F. Bray: *Labour's wrongs and Labour's remedy etc.*, Leeds 1839).

'Kapitaal is een soort intrigerend woord zoals kerk of staat, of als enig ander algemene term die uitgevonden zijn is door die mensen die de rest van de mensheid ontvellen om de hand te verbergen die hem scheert.' ?? (17. *Labour defended against the claims of Capital etc.* Londen. 1825) De opsteller van dit geschrift is TH. Hodgskin één van de meest spraakmakende moderne Engelse economen. Zijn geciteerde geschrift, waarvan het belang nu erkend wordt (zie John Lalor: *Geld en moraal*, Londen. 1852), riep enige jaren na het verschijnen een anoniem tegenschrift van lord Brougham op, dat even oppervlakkig is als de overige economische prestaties van deze kletspraatjes.

[12] 'Het materiaal dat we verkrijgen voor het doel om het te combineren met onze eigen (!) industrie, en het om te zetten in een product, wordt kapitaal genoemd, en nadat de arbeid is uitgeoefend, en de waarde is geschapen, wordt het product genoemd. Dus, hetzelfde artikel kan product zijn voor de één, en kapitaal voor de ander. Leer is het product van de leerlooier, en het kapitaal van de schoenmaker.' (F. Wayland l.c. p. 25) (Volgt nu de bovenstaande onzin uit Proudhon waarbij te citeren: *Gratis krediet. Discussie tussen M. Fr. Bastiat en M. Proudhon*, Parijs, 1850, p. 179, 180, 182).

[13] J.B. Say. L.c. t. II pag. 429 Noot. Als Carey zegt: 'Kapitaal, alle artikelen in het bezit van ruilwaarde.' (H.C. Carey, *Prin. Of P. Ec.* Part I. Philadelphia. 1837 pag. 294) dan slaat het terug op de verklaring van het kapitaal, die we al in het eerste hoofdstuk vermeld hebben: 'Kapitaal - zijn 'waren'', een verklaring, die zich alleen op de verschijning van het kapitaal in het circulatieproces betreft.

[14] Sismondi, *Nouveau Principes etc.*, I, p. 89.

[15] 'Het kapitaal is een commercieel idee.' Sismondi, *Studies t. II*, p. 273.

[16] 'Kapitaal. Dat deel van de voorraad van een land dat wordt gehouden of gebruikt met het zicht op winst in de productie en verdeling van de welvaart.' (T.R. Malthus, *Definitions in Polit. Economy*. New edit. by John Cazenove, Londen 1832) 'Kapitaal dat deel voor de productie en in het algemeen voor het doel om winst te krijgen, rijkdom.' (Th. Chalmers, *On Poli Econ.* Londen, 1832, tweede edit.)

[17] Het is deze correcte polemiek, die Rossi tegen de optelling van levensmiddelen onder de bestanddelen van het productieve kapitaal als basis legt. Hoe incorrect hij echter de zaak opvat en in welke wirwar hij zich daarom vast redeneert, zal men in een later hoofdstuk zien.

[18] Men kan daarom concluderen, wat ene F. Bastiat onder de essentie van de kapitalistische productie verstaat, als hij het salariaat voor een voor de kapitalistische productie uiterlijke en gelijk geldende formaliteit verklaart en ontdekt, 'het is niet de vorm van het arbeidsinkomen, die voor hen, de arbeiders, hun afhankelijkheid schept.' (378. *Harmonies Economiques*, Parijs, 1851) Het is een ontdekking, daarbij nog niet begrepen plagiaat van werkelijke economen, die het waard is om dezelfde fraai bespraakte onkundigen, die in hetzelfde manuscript, dus 1851, ontdekte, 'dat het meer bepalend is en ook onfeilbaar, als het

verdwijnen van de grote crisis in Engeland.’ (396) Hoewel F. Bastiat de grote crisis van 1851 uit Engeland weggeredeneerd heeft, genoot Engeland alweer in 1857 een grote crisis en onderging in 1861, zoals zelfs in de officiële berichten van de Engelse handelskamers te lezen staat, alleen door de uitbraak van de Amerikaanse burgeroorlog een industriële crisis van een tot dusver niet voor te stellen omvang.

[19] ‘We zien verder uit de ontwikkelingen van de economen zelf, hoe het kapitaal, het resultaat van de arbeid, in het proces van de productie, tegelijk weer tot substraat, tot materiaal van de arbeid gemaakt wordt, zoals dus gedurende een ogenblik de gestelde scheiding van het kapitaal van de arbeid, meteen weer in de eenheid opgeheven wordt.’ F. Engels, *Duits - Franse jaarboeken*, pag. 99.

[20] ‘Arbeid is de agent waardoor kapitaal productief gemaakt wordt door winst.’ (John Wade l.c. pag. 161). ‘in de burgerlijke maatschappij is de levende arbeid slechts een middel, om de opgehoopte arbeid te vermeerderen.’ (pag. 12 *Manifest der Comm. Partij*, 1848.)

[21] ‘Het bestemde economische karakter van levensmiddelen, die door de arbeider gekocht worden, of door productiemiddelen, door leer en leest - schoenmakersleerlingen te gebruiken, deze verkering tussen zaken en persoon, dus het kapitalistische karakter is met het stoffelijke karakter van de productie-elementen zo onafscheidelijk vergroeid in de productie en daarom in de fantasie van de politieke economen, dat Ricardo, toen hij het voor nodig hield, de stoffelijke elementen van het kapitaal nader te karakteriseren, als vanzelfsprekend, zonder zich verder te bedenken, zonder verdere opmerkingen de economische *goede* uitdrukkingen gebruikt, zoals ‘kapitaal, of *het middel* om arbeid aan het werk te zetten.’ (dus niet ‘*middelen* gebruikt door de arbeid’, maar ‘*middelen* om arbeid te laten werken’) l.c. (pag. 92) ‘hoeveelheid arbeid tewerk gesteld door kapitaal.’ (pag 419 ib.), ‘het fonds dat ze tewerk moet stellen’ (de arbeiders), pag. 252. Hoe zou men zulke uitdrukken, als hoe ‘door de *bestaande massa van ‘waren’ zou bevelen minder arbeid* dan voorheen in te zetten, waar direct van het commando van de ‘waren’ over de arbeid gesproken wordt, (pag. 60 *An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand*) voor een antieke Romein of Griek vertalen moeten? Zo heet in het huidige Duits de kapitalist, de personificatie van *zaken*, die arbeid nemen, arbeidsgevers en de werkelijke arbeider, die arbeid geeft, arbeidsnemer. ‘In de burgerlijke maatschappij is het kapitaal zelfstandig en persoonlijk, terwijl het actieve individu onzelfstandig en onpersoonlijk is.’ (*Manifest van de Comm. Partij* l.c.)

[22] Directe arbeid en geobjectiveerde arbeid, tegenwoordige en verleden arbeid, levende en opgeslagen arbeid zijn daarom vormen, waarin de economen de verhouding van kapitaal en arbeid uitdrukken.

‘Arbeid en kapitaal, de enige directe arbeid, de andere verzamelde arbeid.’ (James Mill, *Elem. Of Pol. Ec.* Londen, 1821, pag. 75.) ‘Antecedente arbeid (kapitaal), tegenwoordige arbeid.’

(E. G. Wakefield in zijn uitgave *A. Smith's*, Londen, 1836, T.I, pag. 231 Note)

‘Geaccumuleerde arbeid (kapitaal), directe arbeid.’ (Torrens l.c. ch. I)

‘Arbeid en kapitaal, dat is, geaccumuleerde arbeid.’ l.c. pag. 499 Ricardo. ‘De specifieke voordelen van de kapitalist bestaan niet uit kleren, in het algemeen gebruikswaarden, maar uit arbeid.’ (Malthus, *De maat van de waarde*, Londen, 1823, pag. 17.)

‘Zoals elk mens gedwongen is te eten voor het produceren, vindt de arme arbeider zich in een afhankelijkheid van de rijke, en kan hij niet leven zonder werk, hij verkrijgt van hen voedingsmiddelen en koopwaar voor zijn bestaan, in ruil voor deze belooft hij te produceren door zijn arbeid, waarvoor hij met hem, dat is de rijke, een overeenstemming maakt, hij is overeengekomen dat alle keren dat de ruil van *gemaakte* arbeid tegen te verrichten arbeid, de laatste een groteren waarde heeft ten opzichte van de eerste.’ (36, 37, t. I. Sismondi, *Over de rijkdom van de handel*, Parijs, 1803.)

De heer W. Rosscher, die klaarblijkelijk niet eenmaal vermoedt wat de Engelse economen zeggen en zich buiten dat te laat eraan herinnert, dat Senior het kapitaal ‘*abstinent*’ doopt

maakt volgende ook grammatisch ‘geschikte’ professorachtige opmerking: ‘De school van Ricardo pleegt ook het kapitaal onder het begrip van de arbeid te onderschikken, als ‘opgeslagen arbeid’. Dit is onterecht, omdat ja (!) de kapitaalbezitter toch(!) meer (!) gedaan heeft als enkel (!) het naar voren brengen en onderhouden van dezelfde (!); dus de onthouding van het eigen genieten, waarvoor hij rente verlangt.’ (W. Rosscher l.c.)

[23] Als in de loop van de tijd een verandering plaatsvindt in hun economische positie’, van de werklieden, als ze werklieden worden van een kapitalist die hun lonen vooruitbetaalt, vinden er twee dingen plaats. Ten eerste kunnen ze nu continue werken; en, ten tweede, een agent is nodig waarvoor de taak en het belang zal zijn, om toe te zien dat ze hun werk continue doen. Hier is dus een toegenomen continuïteit van de arbeid van al deze personen van deze klasse. Ze werken dagelijks van de morgen tot de nacht, en worden niet onderbroken door het wachten van de zoektocht naar klanten. Maar de continuïteit van de arbeid, zo mogelijk gemaakt, is verzekerd en verbeterd door de toezichhouders van de kapitalist. Hij heeft hun lonen vooruitbetaald; hij moet de producten van hun arbeid ontvangen. Het is in zijn belang en het is zijn voorrecht om toe te zien dat ze niet onderbroken werken of het uitstellen.’ (Jones, R. l.c., pag 38 sq. *Passim*)

[24] ‘Een algemeen uitgangspunt toegepast door de economen is dat alle arbeid een toevoeging moet laten. Zo’n voorstel is voor mij een algemene waarheid en absoluut: het is een gevolg van de wet van de proportionaliteit (!), dat men kan zien als de optelsom van alle economische wetenschap. Maar ik vraag een pardon voor de economen, het principe dat alle arbeid een toevoeging moet laten heeft geen zin in hun theorie, het is niet aannemelijk het aan iemand te demonstreren.’ (Proudhon, *Filosofie van de misère*) Ik heb in het manuscript: *De armoede van de filosofie. Antwoord op ‘De filosofie van de armoede’ van Proudhon*, Parijs, 1847, pag. 76 - 91) er op gewezen, dat de heer Proudhon niet het geringste besef heeft, wat deze ‘toevoeging van de arbeid’ is, namelijk het meerproduct, waarin zich de meerarbeid of onbetaalde arbeid van de arbeiders uitdrukt. Omdat hij feitelijk vindt in de kapitalistische productie, dat elke arbeid een dergelijke ‘toevoeging’ laat, probeert hij dit feit ergens in een mysterieuze natuurlijke eigenschap van de arbeid te verklaren en zich met een gerelateerde term, zoals ‘gevolg van de wet van de proportionaliteit’, uit verlegenheid eruit te schreeuwen als een marktkoopman.

[25] ‘Iedereen, die niet beperkt wordt door de wet, kan veranderen van het ene werk in het andere, zoals de verscheiden voorwaarden in de handel zouden vereisen.’ (4. ‘*Overwegingen betreffende de uitvaart van de Bounty op de mais export.*’ Londen, 1753).

[26] ‘Nergens verschijnt de vloeibaarheid van het kapitaal, de variatie van de arbeid en de gelijkwaardigheid van de arbeiders tegen de inhoud van zijn arbeid groter dan in de Verenigde Staten van Noord-Amerika. In Europa, zelfs in Engeland, wordt de kapitalistische productie altijd nog door feodale herinneringen besmet met heimwee en vervalsingen. Dat wil zeggen dat bakkerijen en schoenmakerijen pas nu beginnen kapitalistische bedrijven te worden in Engeland, ligt geheel aan de situatie, dat het Engelse kapitaal feodale vooroordelen van ‘respect’ had. Het was ‘respectabel’ om negers als slaven te verkopen, maar het was niet ‘respectabel’ om worsten, laarzen en brood te maken. Uit de Verenigde Staten stamt daarom ook alle machinerie, die de Europese ‘niet respectabele’ bedrijfstakken van de kapitalistische productiewijze ondergeschikt. Anderzijds is de persoon nergens zo gelijkwaardig tegen de kunst van de arbeid, die het verricht, is nergens zo bewust, dat haar arbeid steeds hetzelfde product, geld levert en passeert het nergens met dezelfde nonchalance door de meest wanhopige arbeidstakken. Deze ‘variatie’ van het arbeidsvermogen verschijnt hier daarom als een geheel afzonderlijke eigenschap van de vrije arbeiders in tegenstelling tot de arbeidende slaven, waarvan het arbeidsvermogen stabiel en alleen maar één keer lokaal afkomstige manier te gebruiken is. “Slavenarbeid is uitdrukkelijk gebrekkig in haar veelzijdigheid... als tabak verbouwd moet worden, dan is tabak de enige mogelijkheid, en wordt tabak

geproduceerd wat de status van de markt ook is, en in welke conditie de aarde zich bevindt.’ (46, 47. Cairnes l.c.)

[27] F. Engels, *De toestand van de arbeidersklasse in Engeland*, p 329.

[28] ‘Zij (de arbeiders) ruilen hun arbeid (moet heten hun arbeidsvermogen) tegen graan (id est Levensmiddelen). Dit wordt voor hen inkomen (dat wil zeggen komt toe aan hun individuele consumptie) terwijl hun arbeid tot kapitaal voor hun heren geworden is.’ (Sismondi, N.P., t.I, pag 90.) ‘De arbeiders, die hun arbeid in ruil geven, veranderen in kapitaal.’ (l.c. pag. 105.)

[29] Deze voetnoot is genummerd a. Dit a) betreft zich niet op de laatste passage, maar op de voorafgaande. [Op deze opmerking volgt de tekst van de voetnoot.] ‘Een vrije arbeider heeft in het algemeen de vrijheid om van baas te veranderen: deze vrijheid onderscheidt de slaaf van een vrije arbeider, zoveel als een Engelse marinier zich onderscheidt van een man op de handelsvaart. De omstandigheid van een arbeider is superieur aan die van de slaaf, omdat een arbeider denkt dat hij vrij is; en deze overtuiging, hoewel onjuist, heeft geen kleine invloed op de aard van een bevolking’. (56 - 57. T.R. Edmonds, *Praktische, morele en politieke economie*. Londen, 1828). ‘Het motief, dat een vrije man tot arbeid aanzet, is veel gewelddadiger, als dat wat een slaaf aanzet: een vrije moet kiezen tussen zware arbeid en verhongering (zie de stelling hierna), een slaaf tussen zware arbeid en een flinke afranseling. (56., l.c.). ‘Het verschil tussen de omstandigheden van een slaaf en een arbeider onder het geldsysteem is erg onvergelykbaar. De meester van de slaaf begrijpt te goed zijn eigen belang om zijn slaven te verzwakken door ze te onthouden van hun voedsel. Maar de meester van een vrije man geeft hem zo weinig voedsel als mogelijk, omdat de schade aangedaan aan de arbeider niet alleen op hemzelf neerkomt, maar op de hele klasse van meesters.’ (l.c.). ‘In de antieke tijd, om de mensheid te laten werken voorbij hun behoeften, om één deel van de staat te laten werken, om het andere deel gratis te onderhouden, was alleen te bewerkstelligen door slaven: slavernij was daarom algemeen ingevoerd. Slavernij was toen even noodzakelijk voor vermenigvuldiging, als dat het nu destructief zou zijn. De reden is duidelijk. Als de mensheid niet geforceerd wordt te werken, dan zullen ze alleen voor zichzelf werken; en als ze weinig behoeften hebben, dan zal er weinig gewerkt worden. Maar als er staten gevormd worden en de gelegenheid hebben voor inactieve handen om ze te verdedigen tegen het geweld van hun vijanden, moet er in elk geval voedsel verkregen worden voor zij die niet werken; en als er het vermoeden is dat de behoeften van de arbeiders klein zijn, moet er een methode gevonden worden om hun arbeid te vergroten bovenop de proportie van hun behoeften. Voor dit doel was de slavernij berekend. De slaven werden gedwongen de grond te bewerken die zowel henzelf zou voeden als de inactieve vrije mannen, zoals het geval was in Sparta; of zij vulden al de slaven plekken die vrije mensen nu vullen, en ze waren eveneens te werk gesteld, zoals in Griekenland en in Rome, door hen te voorzien met handwerkplaatsen waarvan de diensten noodzakelijk waren voor de staat. Hier was er een gewelddadige methode om de mensheid te laten werken om voedsel te verkrijgen. Mensen waren toen gedwongen tot arbeid, omdat zij slaven waren voor anderen; mensen worden nu gedwongen te werken omdat ze slaven zijn van hun behoeften’. (J. Steuart, *Dublin* edit.) v.l. p. 38 tot 40). ‘In de 16e eeuw’, zegt dezelfde Steuart, ‘terwijl enerzijds de heren hun voorzieners loslieten, lieten de boeren, die zich tot industriële kapitalisten omvormden, de inactieve monden los. Uit een middel tot onderhoud werd de landbouw in een handel omgezet’. Het gevolg was ‘het terugtrekken van een aantal handen van een nutteloos agrarisch *leger*, op een manier dat de getrouwde harder zouden werken; en door hard werken op een kleine plek, werd hetzelfde effect geproduceerd als met weinig arbeid op een groot gebied’. (l.c. p. 105).

[30][a] *Manifest van de Communistische partij* (1848).

Productieve en onproductieve arbeid

We willen hier op de productieve en onproductieve arbeid even kort ingaan, voor we nog verder de veranderde vorm van het kapitaal behandelen, hoe ze zich als resultaat van de kapitalistische productiewijze manifesteert.

Omdat het directe doel en het eigenlijke product van de kapitalistische productie meerwaarde is, is dus alleen de arbeid productief die direct meerwaarde produceert, en alleen de beoefenaar van het arbeidsvermogen is een productieve arbeider, dus alleen de arbeid, die direct in het productieproces tot waardevorming van het kapitaal geconsumeerd wordt.

Vanuit het eenvoudige standpunt van het arbeidsproces in het algemeen verscheen voor ons de arbeid als productief, die zich in een product, nauwkeuriger, een 'waar', realiseert. Vanuit het standpunt van het kapitalistische productieproces komt daar de meer nauwkeurige bestemming bij, dat die arbeid productief is, die direct het kapitaal tot waarde maakt, of meerwaarde produceert. Arbeid dus, die zich zonder equivalent voor de arbeider, voor zijn uitvoerder realiseert in een surpluswaarde, voorgesteld in een surplusproduct. Arbeid dus dat een toenemend overschot van 'waren' produceert voor de enige gebruiker van het arbeidsmiddel, voor de kapitalist; alleen de arbeid, die het variabele kapitaal en daarmee de totale sectie voorstelt als $C + \Delta C = C + \Delta v$. Het is dus de arbeid, die het kapitaal direct als vertegenwoordiger van zijn eigen waardevorming dient, als middel voor de productie van meerwaarde.

Het kapitalistische arbeidsproces heft de algemene bestemmingen van het arbeidsproces niet op. Het produceert een product en een 'waar'. In zoverre blijft de arbeid productief, die zich in 'waren', als eenheid van gebruikswaarde en ruilwaarde, objectiveert. Maar het arbeidsproces is alleen middel voor het waardevormingsproces van het kapitaal. De arbeid is dus productief als het zich in 'waren' presenteert, als we de afzonderlijke 'waar' beschouwen, die zich in een evenredig deel van dezelfde onbetaalde arbeid voorstelt, of als we het totale product beschouwen, die in een evenredig deel van de gezamenlijke warenmassa alleen maar onbetaalde arbeid voorstelt, dus een product realiseert, dat de kapitalist niets kost.

De arbeider is productief, die productieve arbeid verricht en die arbeid is productief, die direct meerwaarde schept, dat wil zeggen die het kapitaal van waarde maakt. {481 }

Alleen de burgerlijke bekrompenheid, die de kapitalistische vorm van de productie als de absolute vorm voor het kapitalisme houdt, daarom de enige natuurlijke vorm van de productie, kan de vraag, wat productieve arbeid en productieve arbeiders vanuit het standpunt van het kapitaal is, verwisselen. Ze verwisselt het met de vraag, wat in het algemeen productieve arbeid is en zich daarom met het tautologische antwoord tevreden moet stellen, dat alle arbeid productief is, die in het algemeen produceert. De arbeid die resulteert in een product, of ergens in een gebruikswaarde, die in het algemeen in een resultaat resulteert.

Alleen die arbeider is productief, waarvan het arbeidsproces het productieve consumptieproces van het arbeidsvermogen is, de dragers van de arbeid, van het kapitaal of de kapitalisten.

Hieruit volgen direct deze twee dingen:

Ten eerste: Door de ontwikkeling van de reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal met de specifieke kapitalistische productiewijze wordt niet de individuele arbeider, maar meer en meer een sociaal gecombineerd arbeidsvermogen de werkelijke functionaris van het totale arbeidsproces. De verscheidene arbeidsvermogens, die concurreren, en de gezamenlijke de productieve machine vormen, nemen op zeer verscheidene wijze deel aan het directe proces van de 'waren', of beter hier de productvorming. De ene werkt meer met de hand, de andere meer met de kop, de ene als manager, ingenieur, technoloog, de andere als opzichter, de derde als directe handarbeider, of slechts alleen als handlanger. Zo worden meer en meer functies van het arbeidsvermogen onder het directe begrip van de productieve arbeid en haar dragers onder het begrip van de productieve arbeider, direct door het kapitaal uitgebuit. In het waardevormingsproces en in het productieproces in het algemeen worden ze als onderschikte arbeiders geplaatst. Beschouwt men de totale arbeider, waaruit de werkplaats bestaat, dan verwezenlijkt die zich, op de materiële basis van de gecombineerde activiteit. Ze verwezenlijkt zich direct in een gezamenlijk product, dat tegelijk een samenbundeling van 'waren' is, waarbij het geheel om het even is, of de functies van de afzonderlijke arbeider, die alleen maar lid is van deze verzamelde arbeiders, verder af of dichterbij de directe handarbeid staat. Echter, de bezigheid van dit gezamenlijke arbeidsvermogen is de directe productieve consumptie door het kapitaal, dat wil zeggen dus het eigen waardevormingsproces van het kapitaal, de directe productie van meerwaarde, en daarom, zoals later nog verder ontwikkeld zal worden, de directe omzetting van de meerwaarde in kapitaal.

Ten tweede: De nadere bestemmingen van de productieve arbeid volgen vanzelf uit de gegeven karakteristieke kenmerken van het kapitalistische productieproces. Ten eerste treedt de bezitter van het arbeidsvermogen als verkoper op, irrationeel, zoals we uitdrukkelijk gezien hebben, als directe verkoper van levende arbeid, niet van 'waren', tegenover het kapitaal of de kapitalisten. Hij is loonarbeider. Dit is het eerste uitgangspunt. Ten tweede, echter, ingeleid door dit voorlopige, tot de circulatie behorende proces, wordt zijn arbeidsvermogen en zijn arbeid als levende factor in het productieproces van het kapitaal direct ingelijfd, wordt zelfs één van zijn bestanddelen, en wel het variabele, dat niet alleen de voorgeschoten kapitaalwaarde gedeeltelijk behelst, maar ook tegelijk vermeerderd en daarom pas door de schepping van meerwaarde, in zich waarde vormende waarde, in kapitaal omzet. Deze arbeid wordt geobjectiveerd direct tijdens het productieproces als een vloeibare waarde grootte.

Het kan enerzijds zijn dat de eerste voorwaarde plaatsvindt, zonder dat de tweede plaatsvindt. Een arbeider kan loonarbeider, dagloner zijn. Dit vindt elke keer plaats, als het tweede moment ontbreekt. Elke productieve arbeider is loonarbeider, maar om die reden is niet elke loonarbeider een productieve arbeider. Zo vaak als de arbeid gekocht wordt, om als gebruikswaarde geconsumeerd te worden, als dienst, niet om als levende factor in de plaats van de waarde van het variabele kapitaal te treden, en om in het kapitalistische productieproces ingelijfd te worden, is die arbeid geen productieve arbeid en de loonarbeider geen productieve arbeider. Zijn arbeid wordt dan vanwege zijn gebruikswaarde, en niet als ruilwaarde bepalend, zij wordt onproductief, niet productief geconsumeerd. De kapitalist staat daarbij niet als kapitalist, als representant van het kapitaal tegenover de arbeid. Hij ruilt zijn geld tegen arbeid als revenu, niet als kapitaal. De consumptie van de arbeid constitueert niet $G-W-G'$, maar $W-G-W$, als laatste de arbeid of de dienst zelf. Het geld functioneert hier alleen als circulatiemiddel, niet als kapitaal. {482}

Net zo min als de 'waren', die de kapitalist koopt om als privé consumptie, productief geconsumeerd te worden, factoren van het kapitaal worden, zo weinig worden de diensten het, die hij vrijwillig of gedwongen bij de staat vanwege haar gebruikswaarde, voor zijn consumptie koopt. Ze worden geen factor van het kapitaal. Zij zijn daarom geen productieve arbeid en de dragers geen productieve arbeiders.

Des te meer de productie zich in het algemeen als productie van 'waren' ontwikkelt, des te meer moet iedereen en wil iedereen warenhandelaar worden, geld maken, zij het uit zijn product, zij het uit zijn diensten, als zijn product naar gelang zijn natuurlijke toestand alleen in de vorm van de dienst bestaat, en dit geld maken verschijnt als het laatste doel van elke vorm van activiteit. (zie Aristoteles). In de kapitalistische productie wordt nu enerzijds de productie van producten als 'waren', anderzijds de vorm van de arbeid als loonarbeid absoluut. Een massa functies en bezigheden, die een heilige schijn om zich heen hebben, die als eigen doel gelden, gratis geschieden of via omwegen betaald worden, verschijnen. Zoals alle professionals, artsen, advocaten in Engeland, waar de advocaat en de arts zich niet over de betaling konden of kunnen beklagen, zetten zich enerzijds direct om in loonarbeiders, hoe verschillend hun inhoud en hun betaling ook kan zijn. Aan de andere kant, zijn ze onderworpen – het schatten van hun waarde, d.w.z. de prijs van de verschillende activiteiten, van hoer tot koning – aan de wetten die de prijs van de loonarbeid regelt. De ontwikkeling van dit laatste punt hoort in de speciale behandeling over de loonarbeid en het arbeidsloon, niet hier. Deze verschijning nu, dat met de ontwikkeling van de kapitalistische productie, alle diensten zich in loonarbeid omzetten en alle uitvoerders zich in loonarbeiders omzetten, zij dus dit karakter met de productieve arbeiders gemeen hebben, geeft voor de verwisseling van beide des te meer aanleiding. Dit is omdat het een voor de kapitalistische productie karakteristieke en door haar zelf geschapen verschijning is. Anderzijds geeft het de apologeten aanleiding, de productieve arbeider, omdat hij loonarbeider is, in een arbeider om te zetten, die slechts zijn diensten, dat wil zeggen zijn arbeid als gebruikswaarde, tegen geld ruilt. Daarmee wordt dan gelukkig afgezien van de gedifferentieerde verschillen van deze 'productieve arbeiders' en hun kapitalistische productie, als een productie van meerwaarde, als het eigen waardevormingsproces van het kapitaal, waarvan slechts de levende arbeid de ingelijfde vertegenwoordiger is. Een soldaat is een loonarbeider, een huurling, maar hij is daarom geen productieve arbeider.

Verdere vergissingen ontspringen uit twee bronnen.

Ten eerste: in de kapitalistische productie worden altijd delen van de 'waren' producerende arbeid op een manier verricht, die behoren bij vroegere productiewijzen, waar dus de verhouding tussen kapitaal en loonarbeid feitelijk nog niet bestaat en daarom is met de vanuit het kapitalistische standpunt overeenkomende categorie van productieve en onproductieve arbeid in het geheel niet aan te wenden. Maar overeenkomend met de heersende productiewijze worden ook werkelijk de door haar nog niet onderschikte verhoudingen onder haar idealiter onderschikt. Bijvoorbeeld de zelfstandige arbeider is zijn eigen loonarbeider, zijn eigen productiemiddelen staan tegenover hem als kapitaal. Als zijn eigen kapitalist gebruikt hij zichzelf als loonarbeider. Dergelijke anomalieën (onregelmatigheden) bieden de tinnegieters over productieve en onproductieve arbeid dan een welkom veld. {483}

Ten tweede: Bepaalde onproductieve arbeid kan incidenteel met het productieproces

verstrengeld zijn, en kan zelfs met haar prijs in de prijs van de waren opgaan. Het voor haar bestemde geld, in zoverre het een deel van het voorgeschoten kapitaal vormt, en haar arbeid verschijnt als arbeid, dat zich niet met de opbrengst, maar direct met kapitaal ruilt.

Nemen we meteen het laatste geval, de belastingen, de prijs voor de regeringsdiensten. Dit behoort ook tot de incidentele productiekosten en is een aan het kapitalistische productieproces in het algemeen toevallige en op geen enkele wijze door dezelfde afgedwongen, en voor haar noodzakelijke, immanente vorm. Worden er gezamenlijke indirecte belastingen in directe omgezet, dan worden die belastingen zoals voorheen betaald, maar vormen geen kapitaalvoorschot meer, maar uitgaven voor opbrengsten. De mogelijkheid voor deze vormomzetting toont haar uiterlijkheid, gelijkwaardigheid en toevalligheid voor het kapitalistische productieproces. Met een vormomzetting van productieve arbeid zou daarentegen de opbrengst van het kapitaal en het kapitaal zelf ophouden.

Bovendien processen, materiële akten, dit alles betreft zich op de stipulaties (akkoorden) tussen de warenbezitters als kopers en verkopers van 'waren', en heeft met de verhouding tussen kapitaal en arbeid niets van doen. Die functionarissen kunnen daardoor tot loonarbeiders van het kapitaal worden, ze worden daardoor nog geen productieve arbeiders.

Productieve arbeid is slechts een verkorte uitdrukking voor de gehele verhouding, aard en wijze, waarin het arbeidsvermogen en de arbeid in het kapitalistische productieproces figureert. Spreken we dus over productieve arbeid, dan spreken we over maatschappelijk bepaalde arbeid, arbeid, die een erg bepaalde verhouding tussen de kopers en verkopers van arbeid insluit. Productieve arbeid ruilt zich direct met geld als kapitaal, dat wil zeggen met geld, dat op zichzelf kapitaal is, die de bestemming heeft als kapitaal te functioneren en als kapitaal tegenover het arbeidsvermogen staat. Productieve arbeid is als zodanig, dat wat voor de arbeiders alleen de vooraf bestemde waarde van zijn arbeidsvermogen reproduceert. De waarde scheppende activiteit dat het kapitaal tot waarde maakt, de door de arbeider geschapen waarde, die de arbeider zelf tegenover het kapitaal plaatst. De specifieke verhouding tussen de geobjectiveerde en levende arbeid, is dat wat het eerste tot kapitaal maakt en het laatste tot productieve arbeid.

Het specifieke product van het kapitalistische productieproces, meerwaarde, wordt alleen door ruil met de productieve arbeid geschapen. Wat haar specifieke gebruikswaarde voor het kapitaal vormt, is niet haar bestemde nuttige karakter, net zo min als de bijzondere nuttige eigenschappen van het product, waarin ze zich objectiveert, maar haar karakter als scheppend element van de ruilwaarde, de meerwaarde.

Het kapitalistische productieproces is niet alleen de productie van waren. Het is een proces, dat onbetaalde arbeid absorbeert, die productiemiddelen tot middelen voor de opname van onbetaalde arbeid maakt.

Uit alles tot dusver komt naar voren, dat om productieve arbeid te zijn, het een bestemming van de arbeid is, die in het algemeen niets te maken heeft met de bestemde inhoud van de arbeid, haar bijzondere nuttigheid of met de gebruikswaarde als eigendom, waarin zij zich voorstelt. {484}

Arbeid met dezelfde inhoud kan daarom productief en onproductief zijn.

Bijvoorbeeld Milton, die *Paradise Lost* schreef, was een onproductieve arbeider. De schrijver daarentegen, die fabrieksarbeid voor zijn boekhandelaar levert, is een productieve arbeider. Milton produceerde *Paradise Lost*, zoals een zijderups zijde produceert, als activiteit van zijn natuur. Hij verkocht later het product voor £5 en werd zo warenhandelaar. Maar de literatuurproletariër uit Leipzig, die op het commando van zijn boekhandelaar boeken, een compendium over de politieke economie produceert, is bij benadering een productieve arbeider, in zoverre zijn productie aan het kapitaal ondergeschikt is en alleen zijn waardevorming plaatsvindt. Een zangeres, die als een vogel zingt, is een onproductieve arbeidster. Als ze haar gezang voor geld verkoopt, is ze loonarbeider of warenhandelaar. Maar dezelfde zangeres, door een ondernemer geëngageerd, die haar zingen laat om geld te verdienen, is een productieve arbeidster, want ze produceert direct kapitaal. Een schoolmeester, die ander onderricht, is geen productieve arbeider. Maar een schoolmeester, die als loonarbeider in een instituut met anderen geëngageerd is, om door zijn arbeid het geld van de ondernemers van het naar kennis hongerende instituut tot waarde te maken, is een productieve arbeider. Toch zijn de meeste van deze arbeiders, naar de vorm beschouwd, nauwelijks formeel onder het kapitaal onderschikt, maar behoren ze tot de overgangsvormen.

Over het geheel zijn de vormen van arbeid, die alleen als diensten gebruikt worden, niet van de arbeid deelbare en daarom buiten hen zelf als zelfstandige 'waren' bestaande producten omgezet. Toch echter kunnen ze als direct kapitalistisch geëxploiteerd worden gezien. Ze zijn verdwijnende grootheden, in vergelijking met de massa van de kapitalistische productie. Ze zijn derhalve geheel buiten beschouwing te laten en alleen te behandelen in de loonarbeid, onder de categorie van de loonarbeid, dat niet tegelijk productieve arbeid is.

Dezelfde arbeid, tuinieren, kleren maken, kan door dezelfde werkmans in dienst van een industriële kapitalist, of een directe consument verricht worden. In beide gevallen is hij loonarbeider of dagloner, maar in het ene geval is hij een productieve, in het andere een onproductieve arbeider, terwijl hij in het ene geval kapitaal produceert, en in het andere geval niet, omdat in het ene geval zijn arbeid een moment van het eigen waardevormingsproces van het kapitaal vormt, in het andere niet.

Een groter gedeelte van de jaarlijkse producten, dat als opbrengst opgenomen wordt en niet meer als productiemiddel opnieuw de productie ingaat, bestaat uit de meest fatale, de meest jammerlijke lusten, pleziertjes bevredigende producten, in de vorm van gebruikswaarden. De inhoud is voor de bepaling van productieve arbeid geheel onverschillig, hoewel het natuurlijk als een niet proportioneel deel zo gereproduceerd zou worden, in plaats van terug omgezet te worden in productiemiddel en levensmiddel. Het zijn geen 'waren', die opnieuw in de reproductie, hetzij de 'waren' ervan, hetzij als arbeidsvermogen ingaan, kortom, die productief geconsumeerd worden. 'Waren' die natuurlijk wel een check zijn voor de ontwikkeling van de rijkdom. Dit soort productieve arbeid produceert gebruikswaarde, geobjectiveerd in producten, die alleen voor de onproductieve consumptie bestemd zijn, in hun realiteit, als artikel, geen gebruikswaarde voor het reproductieproces hebben. Ze kunnen dat alleen verkrijgen door stofwisseling, door de ruil met reproductieve gebruikswaarden, maar dat is alleen maar een misplaatsing. Ergens moeten ze als niet reproductief geconsumeerd worden. Andere van dergelijke, in het onproductieve consumptieproces vallende artikelen, kunnen in geval van nood ook weer als kapitaal functioneren. De uitweiding hiervan hoort in hoofdstuk drie van boek twee over het reproductieproces. Er is hier alleen deze opmerking te maken. Het is voor de gewone economie onmogelijk over de grenzen van de luxeproductie, vanuit het standpunt van de kapitalistische productie zelf een verstandig woord te zeggen. De kwestie doet zich echter voor als bijzonder eenvoudig, als de

factoren van het reproductieproces ordentelijk geanalyseerd worden. Wordt het reproductieproces geremd of zijn voortgang opgehouden, in zoverre het al door de natuurlijke voortgang van de bevolking bepaald is, door het niet verhoudingsmatige gebruik van zulke productieve arbeid, die zich in onproductieve artikelen voorstelt, dan zijn dus te weinig noodzakelijke levensmiddelen of te weinig productiemiddelen gereproduceerd, dan is de luxe verwerpelijk vanuit het standpunt van de kapitalistische productie. Voor het overige is de arbeider een absolute noodzakelijkheid voor een productiewijze, dat rijkdom voor de niet-producenten produceert, dus aan hem noodzakelijke vormen moet geven, waardoor het toe te eigenen is door hen die slechts genieten van de rijkdom. Voor de arbeiders zelf is deze productieve arbeid, zoals alle andere, slechts middel voor de reproductie van zijn noodzakelijke levensmiddelen. Voor de kapitalisten, voor wie de aard van de gebruikswaarden, en het karakter van de gebruikte concrete arbeid in het algemeen geheel onverschillig zijn, slechts een middel om geld te winnen, om meerwaarde te produceren. {485}

Het streven, de productieve en onproductieve arbeid door haar stoffelijke inhoud te bepalen, komt voort uit drie bronnen.

- 1) De fetisjistische aanschouwing die kenmerkend is voor de kapitalistische productiewijze. De bepalende vormen die uit haar wezen voortkomen zijn economische 'waren', ze zijn gevolg van productieve arbeid. Ze zijn de stoffelijke dragers van deze vormen of categorieën en in het algemeen hebben ze hun karakteristieke eigenschap.
- 2) Het arbeidsproces als zodanig beschouwt. De arbeid alleen is productief, de arbeid die in een product resulteert, een materieel product, omdat het zich hier alleen om materiële rijkdom handelt.
- 3) Het werkelijke reproductieproces. Gekeken naar zijn echte factoren, is er een groter onderscheid met betrekking tot de vorming van de rijkdom, dan tussen de arbeid, die zich in reproductieve artikelen weergeeft, en andere rijkdom, die zich slechts weergeeft in luxe artikelen.

Voorbeeld: 'Of ik nu een broek koop of dat ik een lap stof koop en een kleermakersgezel in huis neem, die ik voor zijn dienst, dat is zijn kleermakerswerk betaal, is voor mij volledig hetzelfde. Ik koop ze van een kledinghandelaar, omdat ze zo goedkoper is. In beide gevallen zet ik het geld, dat ik uitgeef, om in een gebruikswaarde, die door mijn individuele consumptie terugkeert in mijn boedel, die mijn individuele behoefte bevredigen moet, en niet in kapitaal. De kleermakersgezel levert me dezelfde dienst, of hij bij de kledinghandelaar voor mij werkt of in mijn huis. Daarentegen bestaat de dienst, van dezelfde kleermakersgezel, verbonden aan een kledinghandelaar, die hij aan deze kapitalist levert, daarin dat hij 12 uur werkt en slechts 6 betaald krijgt. De dienst, die hij hem levert, bestaat dus daarin, dat hij 6 uur voor niets werkt. Dat dit in de vorm van broeken maken gebeurt, verbergt slechts de werkelijke transactie. Zodra de kledinghandelaar kan, probeert hij de broek daarom weer in geld om te zetten, dat wil zeggen in een vorm, waarin de het bestemde karakter van de kleermakersarbeid volledig verdwenen is, en de geleverde dienst zich daarin uitdrukt, dat uit één daalder er twee geworden zijn.

Een dienst is in het algemeen slechts een uitdrukking voor de bijzondere gebruikswaarde van de arbeid, in zoverre deze niet als zaak, maar als bezigheid nuttig is. 'Ik geef zodat jij het

doet, ik doe het zodat jij het doet, ik doe het zodat jij geeft, ik geef zodat jij geeft' zijn hier geheel gelijkwaardige vormen van dezelfde verhouding; terwijl in de kapitalistische productie het 'ik geef zodat jij doet' een zeer specifieke verhouding tussen de concreet voorgestelde rijkdom en de levende arbeid uitdrukt. Omdat dus in dit kopen van diensten de specifieke verhouding van arbeid en kapitaal in het geheel niet bevat is, noch volledig opgelost is, of in het geheel niet beschikbaar is, is het natuurlijk de lievelingsvorm van Say, Bastiat en consorten, om zo de verhouding tussen kapitaal en arbeid uit te drukken.

Ook de arbeider koopt met geld diensten, wat een manier van uitgeven is, maar geen manier is om geld in kapitaal om te zetten.

Geen mens koopt geneeskundige of juridische 'diensten' als middel, om het zo verkregen geld in kapitaal om te zetten.

Een groter deel van de diensten behoort in de consumptiekosten van 'waren', zoals een kokkin.

Het onderscheid tussen de productieve en onproductieve arbeid bestaat alleen maar daaruit, dat arbeid tegen geld als geld of tegen geld als kapitaal uitgeruild wordt. Waar, zoals bij de voor zichzelf werkende arbeider, kunstenaar, ik zijn 'waar' koop, komt de categorie in het algemeen niet ter sprake, omdat geen directe ruil tussen geld en arbeid op enigerlei wijze plaatsvindt, maar tussen geld en 'waar'. {486}

Bij de niet materiële productie, zelfs wanneer zij zuiver voor de ruil bedreven wordt, 'waren produceert', zijn twee dingen mogelijk:

1) Ze resulteert in 'waren', die gescheiden van de producenten bestaan, dus in tussenpozen tussen productie en consumptie als waren circuleren kunnen, zoals boeken, schilderijen, alle kunstproducten, die door de kunstprestatie van de uitvoerende kunstenaar verschillend zijn. Hier is kapitalistische productie in zeer beperkte mate toepasbaar. Deze lieden, in zoverre ze niet als beeldhouwers, gezellen gehouden worden, werken meestal, als ze niet zelfstandig werken voor een koopmanskapitaal, voor een boekhandelaar, een verhouding die alleen de overgangsvorm voor een slechts formele kapitalistische productiewijze vormt. Dat in deze overgangsvormen, nu net de exploitatie van de arbeid het grootste is, verandert niets aan de zaak;

2) Het product is niet scheidbaar van de handeling van de producent. Ook hier vindt de kapitalistische productiewijze alleen maar beperkt plaats en kan volgens de aard van de kwestie alleen maar in enkele sectoren plaatsvinden. Ik wil de arts, niet zijn loopjongen. Bijvoorbeeld bij onderwijsaangelegenheden kunnen de leraren slechts loonarbeiders voor de ondernemer van de leerfabriek zijn. Hetzelfde is niet te evalueren voor de gehele kapitalistische productie.

'De productieve arbeider, die direct voor hem produceert vermeerderd de welvaart van zijn meester'. (Malthus, *Principes van de politieke economie*. Tweede uitgave. Londen 1836).

Het onderscheid tussen productieve en onproductieve arbeid is belangrijk met betrekking tot de accumulatie, omdat alleen de ruil tegen productieve arbeid een van de voorwaarden is van de terug omzetting van meerwaarde in kapitaal.

De kapitalist als representant van het in zijn waardevormingsproces inbegrepen deel van het productieve kapitaal, verricht een productieve functie, die precies daaruit bestaat om de productieve arbeid te dirigeren en te exploiteren. In tegenstelling tot mee-eters van de surpluswaarde, die niet in zo'n directe en actieve verhouding tot hun productie staan, is zijn klasse de productieve klasse bij uitstek.[31][b] Als stuurman van het arbeidsproces kan de kapitalist productieve arbeid verrichten in die zin, dat zijn arbeid in het totale arbeidsproces inbegrepen is, dat het zich in het product belichaamt. We kennen hier alleen nog het kapitaal in het directe productieproces. Hoe het zich met andere functies van het kapitaal verhoudt, en de vertegenwoordigers, waarmee het zich in deze functies bedient, kan pas later ontwikkeld worden.

De bestemming van de productieve arbeid, en daarmee ook de onproductieve, als haar tegendeel, berust dus daarop, dat de productie van het kapitaal productie van meerwaarde en de door aan aangewende arbeid, een meerwaarde producerende arbeid is.

{487} Bruto en nettoproduct

Behoort misschien beter in boek 3, hoofdstuk 3. (Marx zelf).

Aangezien het doel van de kapitalistische productie en daarom de productieve arbeid niet het bestaan van de producenten, maar de productie van meerwaarde is, is alle noodzakelijke arbeid, die geen surplusarbeid produceert, overbodig en waardeloos voor de kapitalistische productie. Hetzelfde geldt voor een natie van kapitalisten. Alle brutoproduct, dat alleen de arbeider reproduceert, dat wil zeggen dat geen nettoproduct (surplusproduct) produceert, is evenzeer overbodig zoals elke arbeider zelf. Of als arbeiders op een bepaalde ontwikkelingstrede van de productie nodig waren, om nettoproducten te produceren, dan worden ze op een hogere trede van de productie, die hun niet meer nodig heeft, overbodig. Of alleen dat voor het kapitaal winstgevend mensenaantal is nodig. Hetzelfde geldt voor een natie van kapitalisten. De werkelijke interesse van een natie, is niet hetzelfde als dat van een privékapitalist, waar van de winst van zijn kapitaal van 20.000, alleen in alle gevallen niet onder 2000 daalt, gelijkwaardig is. Of het 100 of 1000 mensen in beweging zet, als slechts haar netto opbrengst reëel is, haar rente en winst dezelfde zijn, wat maakt het dan uit of ze samengesteld is uit 10 of 12 miljoen individuen? Als 5 miljoen mensen de voeding en kleding voor 10 miljoen mensen zou kunnen produceren, dan zou de voeding en kleding van deze 5 miljoen de netto opbrengst zijn. Zou het land er een voordeel eruit trekken, als het, om dezelfde netto opbrengst te produceren 7 miljoen mensen nodig zou hebben? Dat wil zeggen als het nodig zou zijn dat 7 miljoen mensen gebruikt zouden worden om de voeding en kleding voor 12 miljoen te produceren? Het voedsel en de kleding van 5 miljoen zou steeds de netto opbrengst zijn.

Zelfs de filantropie kan niets tegen deze stelling van Ricardo in brengen. Want het is altijd beter, dat onder 10 miljoen slechts 50 % als zuivere productiemachines voor 5 miljoen functioneren, dan dat onder 12 miljoen 7 of $58 \frac{3}{4}$ % als zodanig vegeteren.

‘Hoe nuttig zou het in een modern koninkrijk zijn, als een hele provincie zo verdeeld zou zijn, tussen zich zelf onderhoudende kleine boeren zoals in de begintijd van het oude Rome, hoewel goed gecultiveerd, anders dan voor het voortbrengen van mensen, en dat is op zichzelf een erg nutteloos doel’. (Arthur Young, *Politieke rekenkunde*, p. 47, Londen, 1774).

Het doel van de kapitalistische productie is het nettoproduct, inderdaad slechts in de vorm van surplusproductie, waarbij zich de surpluswaarde toont, gesteld, dat de kapitalistische productie wezenlijk de productie van meerwaarde is.

Hiermee is het in strijd met het oude, met vroegere productiewijzen overeenkomende inzicht, waarmee de magistraten uit de stad uitvindingen verboden hebben, om arbeiders niet zonder brood te laten. Het geldt voor de arbeider als zijn eigen doel, en het is volgens zijn stand gerechtvaardigd. Het geldt als zijn privilege, waarvan het behoud de gehele oude orde geïnteresseerd was. Dat staat tegenover de nog nationaal getinte beschouwing van het protectiesysteem, in tegenstelling tot de vrijhandel, dat industrieën als bestaansbron voor een grote massa mensen nationaal zou beschermen, tegen de concurrentie van buiten. Het staat echter ook tegenover het inzicht van Adam Smith, dat de inrichting van het kapitaal in de landbouw ‘productiever’ is, omdat hetzelfde kapitaal meer handen te werk zou stellen. Dit alles zijn voor de ontwikkelde kapitalistische productiewijze verouderde en onware, valse inzichten. Een groot brutoproduct, in zoverre het, het variabele deel van het kapitaal betreft in verhouding tot een klein nettoproduct is een geringere productiekraft van de arbeid en derhalve van het kapitaal. {488}

Er zijn echter traditioneel allerlei verwarrende voorstellingen aan dit onderscheid tussen bruto en nettoproduct verbonden. Dit stamt voor een deel van de fysiocraten (zie boek 4), en voor een deel van Adam Smith, die de kapitalistische productie hier en daar altijd nog verwisselt met de productie voor de directe producenten.

Als een individuele kapitalist geld naar het buitenland stuurt, waar hij 10 % rente krijgt, terwijl hij in het binnenland een massa surplusmensen zou kunnen tewerkstellen, dan verdient hij vanuit het kapitalistische standpunt een burgerkroon. Deze deugdzaame burger voltrekt de wet, die in de wereldmarkt geldt, zoals binnen de muren van een samenleving, omdat hij het kapitaal verdeelt, al naar gelang de winstvoet, die bijzondere productiesectoren leveren, en zij precies daarom compenseert en de productie verdeelt. Het maakt niet uit of het geld aan de keizer van Rusland voor de oorlog tegen Turkije geleverd wordt. De afzonderlijke kapitalist volgt daarmee slechts de immanente wet en derhalve de moraal van het kapitaal om zoveel meerwaarde te produceren als mogelijk. Met de beschouwing van het directe productieproces heeft dit echter niets te doen.

Verder stelt men vaak de kapitalistische productie en niet kapitalistische productie tegenover elkaar. De landbouw voor eigen gebruik, ongeacht door welke handen gebruikt, de landbouw voor de handel, die de markt een veel groter productie levert, veroorlooft zich uit vroegere productie in de landbouw te werk gesteld kapitaal, een nettoproductie in de manufactuur te realiseren. Maar deze tegenstelling is geen bepaling binnen de kapitalistische productiewijze zelf.

Over het geheel hebben we gezien dat het de wet van de kapitalistische productie is, om het constante kapitaal te vermeerderen ten opzichte van het variabele en de meerwaarde, het nettoproduct. Ten tweede om het nettoproduct te vermeerderen in verhouding tot het deel van het product, dat het variabele kapitaal vervangt, dat wil zeggen het arbeidsloon. Nu worden deze twee zaken verwisselt. Noemt men het totale product brutoproduct, dan groeit het in de kapitalistische productie tegenover het nettoproduct; noemt men het in arbeidsloon en nettoproduct oplosbare deel van het product nettoproduct, dan groeit het nettoproduct ten opzichte van het brutoproduct. Alleen in de landbouw, door omzetting van akkerland in veeweiden, groeit vaak het nettoproduct op kosten van het brutoproduct, de totale productiemassa, als gevolg van bepaalde aan de rente kenmerkende bepalingen, die hier niet thuishoren.

Voor het overige is de leer van het nettoproduct als het laatste en hoogste doel van de productie, alleen de brutale, maar correcte uitdrukking daarvoor, dat waardevorming van het kapitaal en daarmee de creatie van meerwaarde, zonder rekening te houden met de arbeiders, de drijvende ziel van de kapitalistische productie is.

Als het hoogste ideaal, overeenkomend met de relatieve groei van het nettoproduct, van de kapitalistische productie, is het zo veel mogelijk vermindering van het salaris, en zo veel mogelijk vermeerdering van het nettoproduct van de levenden.

{489} Mystificatie van het kapitaal

Omdat de levende arbeid, in het productieproces, in het kapitaal inmiddels is ingelijfd, stellen zich alle maatschappelijke productiekrachten van de arbeid als productieve krachten, als aan het kapitaal inherente eigenschappen voor. Precies zoals in het geld het algemene karakter van de arbeid, in zoverre ze waarde vormend is, als eigenschap van een ding verscheen. Des te meer is dit het geval omdat,

1) De arbeid als uiting van het arbeidsvermogen toebehoort, als inspanning aan de individuele arbeider. Het is dat, waarmee hij de kapitalist echt betaalt, wat hij hem geeft. Hetzelfde geldt, voor dat wat zich in het product objectieveert als toebehorend aan de kapitalist. Daarentegen behoort de maatschappelijke combinatie, waarin het afzonderlijke arbeidsvermogen slechts als bijzondere organen van het voor het totale atelier vormende totale arbeidsvermogen functioneren, niet aan de arbeiders toe, maar treedt hen veel meer als kapitalistisch arrangement tegemoet, het wordt hen aangedaan;

2) Deze maatschappelijke productieve krachten van de arbeid of de productieve krachten van de maatschappelijke arbeid ontwikkelen zich historisch pas met de specifieke kapitalistische productiewijze, dus als iets dat aan de kapitaalsverhouding verbonden is en als ondeelbaar verschijnt;

3) De objectieve werkomstandigheden, met de ontwikkeling van de kapitalistische productie

nemen een veranderde vorm aan, door de dimensie, waarin de economie waarin zij worden toegepast, ontwikkelt. Nog afgezien van de vorm van machines, enzovoorts. Ze worden meer ontwikkeld als geconcentreerde productiemiddelen, vertegenwoordigen de maatschappelijke rijkdom, en wat eigenlijk het geheel schept, in de omvang en de werking van de sociale omstandigheden van de productie in combinatie met de arbeid. Afgezien van deze combinatie van de arbeid zelf verschijnt dit maatschappelijke karakter van de arbeidsvoorwaarden, waartoe onder andere haar vorm als machinerie en vast kapitaal in elke vorm behoort, als iets geheel zelfstandigs, van arbeiders onafhankelijk, als een bestaanswijze van het kapitaal en daarom ook onafhankelijk van de arbeiders door de kapitalisten gearrangeerd. Zoals het maatschappelijke karakter van haar eigen arbeid, zo verschijnt nog veel meer het maatschappelijke karakter, die de productievoorwaarden als gemeenschappelijke productievoorwaarden van gecombineerde arbeid inhouden als kapitalistische, onafhankelijk van de arbeiders aan deze productievoorwaarden als zodanig toekomstige karakter.

Ad 3) willen we hier meteen het volgende opmerken, wat gedeeltelijk op latere vraagstukken anticipeert:

De winst als onderscheid van meerwaarde, kan stijgen door economisch gebruik van de gemeenschappelijke arbeidsvoorwaarden, zij het dat gebouwen gespaard worden. De waarde van verwarming en verlichting, van de hoofdmotor groeien niet in dezelfde mate als de kracht van de motor. De economie van de prijs van de grondstoffen, het hergebruik van het afval, vermindering van de administratiekosten, de warenmagazijnen bij massaproductie, al deze relatieve kostenbesparingen van het constante kapitaal dragen bij aan het absolute groeien van zijn waarde. Ze berusten daarop, dat deze productiemiddelen, arbeidsmiddelen als ook arbeidsmateriaal, gemeenschappelijk gebruikt worden, en dit gemeenschappelijke gebruik heeft als absolute voorwaarde het gemeenschappelijke samenwerken van de bijeengebrachte arbeiders. Het is dus zelf alleen maar de geobjectiveerde uitdrukking van het maatschappelijke karakter van de arbeid en daarom resulteert het in de maatschappelijke productieve kracht, zoals de bijzondere vorm van deze voorwaarden de machinerie meestal niet te gebruiken is voor gecombineerde arbeid van buiten. Ze verschijnen echter, tegenover de arbeiders, in hetzelfde proces als gegeven, van hem onafhankelijke voorwaarde, als vorm van het kapitaal. Het verschijnt daarom ook als de economisering van voorwaarden, en daarom ontspringt het groeien van de winst en goedkoper worden van de 'waren', als iets geheel verschillend van de surplusarbeid van de arbeiders, als een directe daad en gebeurtenis van de kapitalisten. Hier functioneert in het algemeen de personificatie van het maatschappelijke karakter van de arbeid, van de gezamenlijke werkplaatsen als zodanig. De wetenschap als het algemene geestelijke product van de maatschappelijke ontwikkeling, verschijnt hier ook als in het kapitaal ingelijfd. Het gebruik van kapitaal als wetenschap is gescheiden van het weten en kennen van de individuele arbeider van het materiële productieproces, en de algemene ontwikkeling van de maatschappij, terwijl daarentegen de arbeid door het kapitaal uitgebuit wordt. De technologie werkt als productieve kracht van het kapitaal tegenover de arbeid, het verschijnt als ontwikkeling van het kapitaal en des te meer, daar het voor het grootste deel gelijke tred houdt met het verminderen van de bijdrage van het arbeidsvermogen. {490}

De kapitalist is zelf machthebber, als personificatie van het kapitaal. De reden waarom hij in de Italiaanse boekhouding voortdurend als dubbelfiguur figureert, als debiteur van zijn eigen kapitaal.

De productiviteit van het kapitaal bestaat vervolgens, beschouwd vanuit de formele onderschikking, enkel door de dwang tot surplusarbeid; een dwang dat de kapitalistische

productiewijze met vroegere productiewijzen deelt, maar in een door de productie gunstiger vorm uitoefent.

Zelfs vanuit enkel de formele verhouding, de algemene vorm van de kapitalistische productie, die haar minder met haar meer ontwikkelde vorm deelt, verschijnen de productiemiddelen, de zakelijke arbeidsvoorwaarden, niet als de arbeider, maar als aan hen onderschikt. Kapitaal zet arbeid aan het werk. Alleen al deze verhouding in zijn eenvoud, is de personificatie van de zaken en verzakelijking van de personen.

Gecomplieerder echter en schijnbaar mysterieuzer wordt de verhouding, met de ontwikkeling van de specifieke kapitalistische productiewijze, niet alleen komen de producten van de arbeid, als gebruikswaarden en als ruilwaarden, tegenover de arbeider te staan. Ze confronteren hem als 'kapitaal'. Ze presenteren zich als de maatschappelijke vormen van de arbeid, als ontwikkelingsvormen van het kapitaal en vormen de ontwikkelde productieve krachten van de maatschappelijke arbeid als productieve krachten van het kapitaal. Als zulke maatschappelijke krachten zijn ze tegenover de arbeid gekapitaliseerd. Inderdaad is de gemeenschappelijke eenheid in de samenwerking, de combinatie van de verdeling van de arbeid, het gebruik van de natuurkrachten en de wetenschap. Ze vormen de producten van de arbeid als machinerie. Dit alles staat tegenover afzonderlijke arbeiders als vreemd, zakelijk, het wordt zo ervaren. Zonder en vaak tegen hun wil staat het tegenover de arbeiders als een zelfstandige factor, als enkel de bestaansvormen van onafhankelijke arbeidsmiddelen die hen beheersen. In zoverre ze zakelijk zijn, en het in de kapitalisten of hun ondergeschikten, vertegenwoordigers, vleesgeworden inzicht en wil van de verzamelde werkplaatsen, in zoverre deze door hun eigen combinatie gevormd zijn, als functie van het kapitaal, leven ze in het kapitaal. De maatschappelijke vormen van eigen arbeid, subjectief of objectief, of de vorm van de eigen maatschappelijke arbeid zijn van de afzonderlijke arbeiders geheel onafhankelijk gevormde verhoudingen. De arbeiders zijn als aan het kapitaal onderschikt geworden elementen van deze maatschappelijke vormen, echter deze maatschappelijke vormen behoren hen zelf niet toe. Zij treden daarom tegenover hen op als vormen van het kapitaal zelf, als het onderscheid van hun afzonderlijke arbeidsvermogen dat toebehoort aan het kapitaal, dat uit kapitaal is ontsprongen en in hem ingelijfd is als combinaties. Dit neemt een meer en meer reële vorm aan, naarmate enerzijds het arbeidsvermogen zelf door deze vormen gemodificeerd wordt, dat het in zijn zelfstandigheid, dus buiten deze kapitalistische samenhang onmachtig wordt, als zijn zelfstandige vermogen om te produceren gebroken wordt. Anderzijds als met de ontwikkeling van de machinerie ook technologisch de voorwaarden voor de arbeid, die over de arbeid heersen, verschijnen en tegelijk haar vervangen, onderdrukken, overbodig maken in haar zelfstandige vormen. In dit proces waarin het maatschappelijke karakter van de arbeid tegenover hen in zekere mate gekapitaliseerd optreedt, zoals bijvoorbeeld in de machinerie de zichtbare producten van de arbeid als beheersers van de arbeid verschijnen, vindt natuurlijk hetzelfde plaats voor de natuurkrachten en de wetenschap. De wetenschap is het product van de algemene historische ontwikkeling in haar abstracte kern, ze staat tegenover de arbeid als machten van het kapitaal. Zij onderscheiden zich inderdaad van de kwaliteit en de kennis van de afzonderlijke arbeiders, hoewel ze beschouwd vanuit hun bron weer het product van de arbeid zijn. Ze verschijnen overal, waar ze in het arbeidsproces binnen komen als ingelijfd in het kapitaal. De kapitalist, die een machine gebruikt, hoeft deze niet te begrijpen (zie Ure). Maar in de machine verschijnt de gerealiseerde wetenschap tegenover de arbeiders als kapitaal. En inderdaad verschijnen deze natuurkrachten, op maatschappelijke arbeid gebaseerde gebruiken van wetenschap, als natuurkrachten en producten van de arbeid in grote hoeveelheden. Ze zijn

zelfs exploitatiemiddel van de arbeid, het middel om surplusarbeid toe te eigenen, als tot het kapitaal behorende krachten tegen de arbeid. Het kapitaal gebruikt deze middelen natuurlijk alleen maar om de arbeid te exploiteren. Maar, om ze te exploiteren moet ze het in de productie gebruiken. En zo verschijnt de ontwikkeling van de maatschappelijke productieve kracht van de arbeid en de voorwaarden van deze ontwikkelingen als daad van het kapitaal, waartoe zich de afzonderlijke arbeider niet alleen passief verhoudt, maar die als tegenstelling op hem af komt.

Het kapitaal is zelf dubbel, omdat het uit 'waren' bestaat.

Ruilwaarde (geld), maar waarde vormende waarde, waarde die daardoor waarde schept, als waarde groeit, een toename krijgt, omdat het waarde is. Dit reduceert zich tot ruil van een gegeven hoeveelheid geobjectiveerde arbeid tegen een grotere hoeveelheid levende arbeid.

Gebruikswaarde en hier verschijnt het volgens zijn bestemde verhoudingen in het arbeidsproces. Maar precies hier blijft het niet alleen arbeidsmateriaal, arbeidsmiddel, waaraan de arbeid toebehoort, dat zich de arbeid ingelijfd heeft, maar met de arbeid ook haar maatschappelijke combinaties en daarmee de met deze maatschappelijke combinaties overeenkomende ontwikkeling van de arbeidsmiddelen. De kapitalistische productie ontwikkelt zich pas dan in het groot, pas dan los van de afzonderlijke zelfstandige arbeider, in de voorwaarden van het arbeidsproces, zowel in zijn objectieve vorm, als ook subjectieve, maar ontwikkelt zich als een over de afzonderlijke arbeider beheersende en hem vreemde macht.

Zo wordt het kapitaal een zeer mysterieus verschijnsel. {491 }

De arbeidsvoorwaarden stapelen zich op als sociale machten tegenover de arbeider en in deze vorm zijn ze gekapitaliseerd.

Het kapitaal is dus productief,

- 1) Als dwang voor surplusarbeid. De arbeid is productief juist als verrichter van deze surplusarbeid, door het verschil tussen de waarde van het arbeidsvermogen en zijn waardevorming.
- 2) Als personificatie en vertegenwoordiger, in de vorm van een ding van de 'maatschappelijke productieve kracht van de arbeid' of de productieve kracht van de maatschappelijke arbeid. Zoals de wet van de kapitalistische productie, de schepping van meerwaarde, hiertoe dwingt, zoals eerder uiteengezet. Het verschijnt als een dwang, die de kapitalisten zich wederkerig aandoen net als de arbeiders, dus inderdaad als wet van het kapitaal tegen beide. De maatschappelijke natuurkracht van de arbeid ontwikkelt zich niet in het waardevormingsproces als zodanig, maar in het werkelijke arbeidsproces. Ze stelt zich daarom op als eigenschappen, die het kapitaal als ding toekomen, als zijn gebruikswaarde. De productieve arbeid, als waarde producerend, staat als het kapitaal steeds tegenover de arbeid van de afzonderlijke arbeiders, die als maatschappelijke combinaties van deze arbeiders altijd in mogen gaan in het productieproces. Terwijl het kapitaal zo tegenover de arbeiders de

maatschappelijke productieve kracht van de arbeid staat, stelt de productieve arbeid tegenover het kapitaal alleen de arbeid van de afzonderlijke arbeider.

Men heeft bij het accumulatieproces gezien, hoe de factor, waardoor de al vergane arbeid in de vorm van geproduceerde productieve kracht en productievoorwaarden van de reproductie verschijnt, de gebruikswaarde en de ruilwaarde opdrijft. Deze factor, en ook de waardemassa, die een bepaalde hoeveelheid levende arbeid opgenomen heeft functioneert als een massa gebruikswaarden, die opnieuw produceert. Het verschijnt aan het kapitaal als immanente kracht, terwijl de geobjectiveerde arbeid steeds kapitaliseert en tegengesteld aan de arbeider functioneert. (De nu volgende passage is een uitwerking en illustratie van bovenstaande en daarom als eindnoot opgenomen, vertaler),[32][S].

Onze vermogens zijn onze originele rijkdommen. Daarom is het arbeidsvermogen geen rijkdom. De arbeid produceert alle andere rijkdommen, dat wil zeggen zij produceert rijkdommen voor alle anderen behalve voor zichzelf, en niet zij zelf is rijkdom, maar enkel haar product. Elke goed aangestuurde arbeid is productief; dat wil zeggen elke productieve arbeid, elke arbeid, die de kapitalisten winst oplevert, is goed aangestuurd.

Zo zeer is in de voorstelling van de omzetting van de maatschappelijke productieve krachten van de arbeid in zakelijke eigenschappen van het kapitaal ingeburgerd, dat de voordelen van de machinerie, het gebruik van de wetenschap, uitvindingen in deze haar vervreemde vorm als de noodzakelijke vorm, en daarom wordt dit alles voorgesteld als eigenschappen van het kapitaal. Wat hier als basis dient, is ten eerste de vorm waarin zich op basis van de kapitalistische productie, dus ook in het bewustzijn van de in deze productiewijze gevangen zaken presenteert; ten tweede het historische feit, dat dit in het onderscheid tot vroegere productiewijzen, dat ontwikkeling in de kapitalistische productiewijze plaatsvindt, dat het tegengestelde karakter van de ontwikkeling dus immanent schijnt.

[31][b] Zie Ricardo.

[32][S] ‘Het kapitaal is de democratische, filantropische en egalitaire macht bij uitstek.’ (F. Bastiat, *Gratuit du Credit* enz., Parijs, 1850). ‘Stock (aandelen) bewerken het land; stock laat arbeid werken’. (A. Smith, l.c., b. V, hfst. II, edit. Buchanan, 1814, v. III, pag. 309).

‘Het kapitaal is ... collectieve kracht.’ (162. John Wade, *Geschiedenis van de Midden arbeidsklasse* enz., 3 ed. Londen, 1835). ‘Het kapitaal is enkel een andere naam voor de beschaving.’ (104 l.c.)

‘De klasse van de kapitalisten, overweegt zich in zijn geheel, in een normale positie te begeven en zich een goede toegang te geven op de markt van de sociale vooruitgang.’ (75, Rijk en Arm, Cherbuliez.) ‘De kapitalist is de sociale mens bij uitstek, hij vertegenwoordigt de beschaving.’ (76., l.c.).

Flach: ‘De productieve macht van het kapitaal is niets anders dan de hoeveelheid van de reële productieve macht die de kapitalistische door middel van zijn kapitaal kan commanderen.’ (pag. 91. J. Stuart Mill: *Essays over enkele ongestelde vragen van de Politieke Economie*, Londen, 1844).

‘De accumulatie van kapitaal, of de middelen van de tewerkstelling van arbeid moet in alle gevallen afhangen van de productieve krachten van de arbeid.’ (92 Ricardo, *Principles*. 3 ed. 1821). Een commentator van Ricardo merkte hierover op: ‘Als de productieve krachten van de arbeid betekenen het kleinste evenredige deel van een willekeurig product, dat naar

degenen gaat die het handmatig geproduceerd heeft, is de zin bijna identiek.’ (pag. 71 *Observaties over bepaalde verbale disputen in de Politieke Economie*, Londen, 1821). De constante omzetting van de arbeid in het kapitaal wordt goed uitgedrukt in de volgende naïeve zinnen van Destutt de Tracy’s:

‘Zij die leven van de winst, de industriële kapitalisten, voeden alle anderen en vermeerderen alleen het publieke fortuin en scheppen al onze middelen voor het genieten. Dat moet zijn, omdat de arbeid de bron is van alle rijkdom, en omdat zij alleen maar een nuttige richting geven aan de huidige arbeid, door nuttig gebruik te maken van de geaccumuleerde arbeid.’ (242 Destutt de Tracy l.c.) Omdat de arbeid de bron van alle rijkdom is, is het kapitaal van de bron van de vermeerdering van alle rijkdom. ‘Onze vermogenden zijn onze rijken van origine, onze arbeid produceert dit alles, en alle goed aangestuurde arbeid is productief.’ (243. L.c.)

{492} **ad 3) Het product van de kapitalistische productie is niet de *meerwaarde*, het is *kapitaal***

Kapitaal is zoals we zagen G-W-G’, zich zelf waarde vormende waarde, waarde, die aan waarde geboorte geeft.

Vervolgens is het voorgeschoten geld of de waardesom, zelfs na de omzetting in de factoren van het arbeidsproces in productiemiddelen, constant kapitaal en het arbeidsvermogen het variabele kapitaal waarin de arbeid zich omgezet heeft. Het arbeidsvermogen is op zichzelf, alleen potentieel kapitaal en dit is het alleen nog meer, voor de omzetting in de factoren van het werkelijke productieproces. Pas in het productieproces zelf, door de werkelijke inlijving van de levende arbeid in de objectieve bestaansvormen van het kapitaal, pas door de werkelijke opname van toegevoegde arbeid, zet zich deze arbeid om in kapitaal. Dat niet alleen, de voorgeschoten waardesom van mogelijke kapitaal volgens zijn bestemming, zet zich om in werkend en werkelijk kapitaal.

Wat ging er tijdens het totale proces aan vooraf? De arbeider verkocht de beschikking over zijn arbeidsvermogen voor de noodzakelijke levensmiddelen, tegen een gegeven waarde, bepaald door de waarde van zijn arbeidsvermogen. Wat is dus, goed beschouwd, het resultaat? Simpel en zuiver de reproductie van het arbeidsvermogen. Wat gaf hij dus weg? De waarde bevattende, de waarde scheppende en vermeerderende activiteit van zijn arbeid. Hij komt uit het proces, zoals hij, van de benutting van zijn arbeid afgezien, in het proces binnenkwam, als enkel subjectieve arbeidskracht, die hetzelfde proces opnieuw doorlopen moet, om zichzelf te onderhouden.

Het kapitaal daarentegen komt niet uit het proces, zoals het erin gegaan is. Het heeft zich in het proces dan als werkelijk kapitaal, realiserende waarde omgezet. Het totale product is nu de vorm, waarin het als werkelijk kapitaal bestaat en als zodanig staat het als eigendom van de kapitalisten, als zelfstandige en door de arbeid zelf geschapen macht opnieuw tegenover hen. Het productieproces was daarom niet alleen zijn reproductieproces, maar ook zijn productieproces als kapitaal. Vroeger stonden de productievoorwaarden als kapitaal tegenover de arbeiders, als verzelfstandigd tegenover de arbeiders. Nu is het een product van zijn eigen arbeid, dat de arbeider als in kapitaal omgezette productievoorwaarden tegenover zich vindt. Het doel was en is nu, het resultaat van het productieproces.

Dat het productieproces kapitaal schept, is in zoverre alleen een andere uitdrukking voor dat het meerwaarde geschapen heeft.

Maar hier blijft het niet bij. De meerwaarde wordt terug omgezet in extra kapitaal, laat zich zien als vorming van nieuw kapitaal, het vergrote kapitaal. Zo heeft het kapitaal, kapitaal geschapen, zich niet alleen maar als kapitaal gerealiseerd. Het accumulatieproces is een op zichzelf staande factor van het kapitalistische productieproces. Het proces vormt een nieuwe schepping, van loonarbeiders, middelen voor de realisering en vermeerdering van het beschikbare kapitaal. Zij het, dat vroeger door de kapitalistische productie het nog niet gebruikte deel van de bevolking, zoals vrouwen en kinderen, nu het kapitaal ook aan zich onderschikt. De natuurlijke aanwas van de populatie, de vergrote arbeidersmassa wordt aan het kapitaal onderworpen. Bij nadere beschouwing blijkt, dat het kapitaal deze productie van de arbeidskracht zelf, de productie van de door hem uit te buiten mensenmassa, zijn exploitatiebehoefte passend regelt. Kapitaal produceert dus niet alleen kapitaal, het produceert groeiende arbeidersmassa's, de stof, waardoor het alleen als extra kapitaal functioneren kan. De arbeid produceert dus niet alleen in tegenstelling tot zichzelf de arbeidsvoorwaarden op steeds grotere schaal als kapitaal, maar het kapitaal produceert op steeds grotere schaal de productieve loonarbeider, die het nodig heeft. De arbeid produceert haar productievoorwaarden als kapitaal en het kapitaal de arbeid als middel voor zijn verwerkelijking als kapitaal, als loonarbeid. De kapitalistische productie is niet alleen reproductie van de verhoudingen, ze is deze reproductie ook op een steeds grotere schaal. In dezelfde mate als met de kapitalistische productiewijze de maatschappelijke productieve kracht van de arbeid zich ontwikkelt, groeit tegenover de arbeider de opgestapelde rijkdom, als een rijkdom die hem beheerst. Kapitaal expandeert zich tegenover de arbeiders als de wereld van de rijkdom, als een hem vreemde en hun beheersende wereld. In dezelfde verhouding ontwikkelt zich zijn subjectieve armoede, behoefte en afhankelijkheid als tegenstelling. Zijn leegloop en het vollopen van de kapitalisten komen met elkaar overeen, gaan in gelijke tred. Tegelijk vermeerderd zich de massa van deze levende productiemiddelen van het kapitaal, het arbeidende proletariaat. {493}

Groei van het kapitaal en toename van het proletariaat verschijnen daarom als bij elkaar horende, alsook polair verdeelde, producten van hetzelfde proces.

De verhouding wordt niet alleen gereproduceerd, niet alleen maar op een massale schaal geproduceerd, zodat meer arbeiders te werk gesteld kunnen worden. Het vergrijpt zich ook voortdurend aan vroeger niet onderworpen bedrijfstakken. Maar, zoals het zich met de presentatie van de specifieke kapitalistische productiewijze getoond heeft, wordt het onder voortdurend gunstiger omstandigheden voor de ene kant, de kapitalisten en voortdurend ongunstiger voor de andere, de loonarbeiders, gereproduceerd.

De continuïteit van de productieprocessen beschouwd, is het arbeidsloon slechts het deel van het door de arbeider voortdurend geproduceerde product, dat zich voor hem in levensmiddelen omzet en daarom in middelen voor het onderhoud en de vermeerdering van het arbeidsvermogen, die het kapitaal tot zijn eigen waarde vorming, voor zijn levensproces nodig heeft. Dit onderhoud en vermeerdering van het arbeidsvermogen, als resultaat van het proces, verschijnen dus zelf alleen als reproductie en verwijdering van zijn hem toebehorende reproductie- en accumulatievoorwaarden.

Daarmee verdwijnt ook de schijn, dat zich aan de oppervlakte van de verhouding bevond, dat gelijkberechtigde warenbezitters in de circulatie, op de warenmarkt tegenover elkaar staan. Warenbezitters die zich van elkaar onderscheiden, zoals alle andere warenbezitters door de stoffelijke inhoud van hun 'waren', de bijzondere gebruikswaarde van de 'waren', die ze

aan elkaar te verkopen hebben, zich van elkaar onderscheiden. Deze oorspronkelijke vorm van de verhouding blijft alleen nog als schijn over voor de op hem gebaseerde kapitalistische verhouding.

Er zijn hier twee momenten te onderscheiden, waardoor zich de reproductie van de verhouding zelf op zich steeds uitbreidende schaal als resultaat van het kapitalistische productieproces van de eerste vorm onderscheidt, zoals ze enerzijds historisch optreedt, anderzijds op de oppervlakte van de ontwikkelde kapitalistische maatschappij zich voortdurend opnieuw presenteert.

1) Ten eerste met betrekking tot het inleidende proces, dat aan de circulatie voorafgaat, de koop en verkoop van arbeidsvermogen.

Het kapitalistische productieproces is niet alleen de omzetting van de waarde of de 'waren', die de kapitalist voor een deel op de markt brengt, voor een deel ook kapitaal dat hij in het arbeidsproces houdt. Het zijn ook in kapitaal omgezette producten, niet zijn producten, maar die van de arbeiders. Hij verkoopt hun voortdurend een deel van zijn producten tegen arbeid, voor noodzakelijke levensmiddelen. Producten voor het onderhoud en de vermeerdering van het arbeidsvermogen van de kopers zelf, en garandeert zo tegenover hen voortdurend een ander deel van zijn product, de objectieve arbeidsvoorwaarden, als middel tot eigen waardevorming van het kapitaal, als kapitaal. Terwijl de arbeider zo zijn producten als kapitaal reproduceert, reproduceert de kapitalist de arbeider als loonarbeider en daarmee als verkoper van zijn arbeid. De verhouding van enkel de warenverkopers betekent, dat ze hun eigen in verschillende gebruikswaarden belichaamde arbeid ruilen. De koop en verkoop van het arbeidsvermogen als voortdurend resultaat van het kapitalistische productieproces sluit in, dat de arbeider voortdurend een deel van zijn eigen producten tegen zijn levende arbeid terugkopen moet. Daarmee verdwijnt de eenvoudige verhouding van warenbezitters. Deze voortdurende koop en verkoop van arbeidsvermogen en het voortdurend tegenover elkaar staan met de door de arbeider zelf geproduceerde 'waren' als koper van zijn arbeidsvermogen en als constant kapitaal, verschijnt alleen als een bemiddelde vorm van het zitten onder het juk van het kapitaal, de levende arbeid als enkel het middel voor onderhoud en vermeerdering van de tegenover hem staande verzelfstandigde geobjectiveerde arbeid. Het is deze voor deze productiewijze innerlijke vorm van bemiddeling, deze vereeuwiging van de verhouding van het kapitaal als kopers en de arbeiders als verkopers van arbeid. Maar het is een vorm, die zich alleen voor de vorm van andere meer directe vormen van de knechting van de arbeid onderscheidt. Ze onderscheidt zich van het eigendom van de productievoorwaarden. Ze verdoezelt slechts de geldverhouding, de werkelijke transactie en de voortdurende afhankelijkheid, die voortdurend vernieuwd wordt, door deze bemiddeling van de koop en verkoop. Niet alleen worden voortdurend de voorwaarden gereproduceerd van deze handel, maar ook die, waarmee de ene koopt, en waarmee de andere verkopen moet is het resultaat {494} van het proces. Deze voortdurende vernieuwing van deze verhoudingen van koop en verkoop bemiddelt enkel de bestendigheid van de specifieke afhankelijkheidsverhouding en geeft haar de bedrieglijke schijn van een transactie, een contract tussen gelijk gerechtigden en tussen warenbezitters die vrij tegenover elkaar staan. Deze inleidende verhouding verschijnt nu zelfs als een innerlijk moment van de in de kapitalistische productie geproduceerde heerschappij van de objectieve arbeid over de levende.

Zij vergissen zich, die de loonarbeid, de verkoop van de arbeid aan het kapitaal en daarmee de vorm van het salariaat, als de kapitalistische productie op uiterlijke vorm beschouwen. Ze

is een wezenlijk en door de kapitalistische productieverhouding zelf steeds opnieuw geproduceerde vorm van de bemiddeling.

De schijn in deze oppervlakkige verhouding, in deze wezenlijke formaliteit, van kapitaalverhoudingen vinden hun karakter zelf, doordat de kapitalisten arbeiders, onder de algemene verhouding van warenbezitters onderschikken, en daarmee hun specifieke verschillen oplossen.

2) Ten tweede treedt daarmee de kapitaalverhouding in het algemeen in. Ze is door een bepaald historisch niveau en vorm van de maatschappelijke productie vooraf bepaald. De behoeften hebben zich in een vroegere productiewijze ontwikkeld, zoals verkeer en productiemiddelen, die over de oude productieverhoudingen heen en door haar omzetting in de kapitaalverhouding binnendrongen. Maar ze hoeven alleen maar zo ver ontwikkeld te zijn, opdat de formele onderschikking van de arbeid onder het kapitaal zich vestigde. Op basis van deze veranderde verhoudingen ontwikkelt zich echter een specifieke veranderde productiewijze, die enerzijds nieuwe materiële productieve krachten schept, anderzijds op hun basis zich ontwikkelt, en daarmee inderdaad zich nieuwe voorwaarden schept. Er voltrekt zich daarmee een volledige economische revolutie, die enerzijds de heerschappij van het kapitaal over de arbeid de echte voorwaarden geeft. De heerschappij wordt vervolmaakt, het krijgt de overeenkomende vorm. Anderzijds ontwikkelen zich, de voor de arbeiders tegengestelde nieuwe productieve krachten van de arbeid, zij vormen nieuwe productievoorwaarden en verkeer. Zo vormen zich de echte voorwaarden van een nieuwe, de tegengestelde vorm van de kapitalistische productiewijze. De oude productiewijze heft zich op, en zo wordt de materiële basis gevormd voor nieuw gevormde maatschappelijke levensprocessen en dat geeft een nieuwe maatschappelijke formatie.

Het is deze, een wezenlijke afwijkende opvatting die de materiële voorwaarden voor de oplossing van de problemen van het kapitaal produceert. De oplossing wijkt af, van de door burgerlijke, in de kapitalistische voorstellingen zelf gevangen economen, die weliswaar zien, hoe in het kapitalisme verhoudingen geproduceerd worden, maar niet hoe deze verhoudingen zelf geproduceerd worden. Daarmee is de opvatting een historische rechtvaardiging, de noodzakelijke vorm van de economische ontwikkeling, van de productie van maatschappelijke rijkdom. Ze wordt opzij gezet door de burgerlijke economen.

We hebben daarentegen gezien, niet alleen hoe het kapitaal produceert, maar hoe het zelf geproduceerd wordt en hoe het als wezenlijk gewijzigd uit het productieproces komt, als hoe het erin ging. Enerzijds vormt het de productiewijze om; anderzijds is deze veranderde vorm van de productiewijze een bijzonder ontwikkelingsniveau van de materiële productieve krachten, de basis en voorwaarden – de voorwaarden voor zijn eigen vorming.

{495} **Resultaat van het directe productieproces**

Niet alleen de objectieve voorwaarden van het productieproces verschijnen als zijn resultaat; maar ook evenzeer haar specifieke maatschappelijke karakter; de maatschappelijke verhoudingen, en daarmee de maatschappelijke stelling van de productieagenten tegenover elkaar, – de productieverhoudingen zelf worden geproduceerd, zijn voortdurend vernieuwd resultaat van het proces.

Nawoord en Bevindingen (Vertaler)

Het manuscript *Resultaten van het directe productieproces* is van grote waarde om de methode en de analyse van Karl Marx over het kapitalisme als politiek en economisch systeem te kunnen begrijpen.

De methode is vooral dialectisch. Marx bouwt zijn betoog op, op basis van veel feitelijke data en theoretische inzichten. Het manuscript gaat over productieverhoudingen die tegenover elkaar staan, echter ook onlosmakelijk in het geheel aan elkaar verbonden zijn en elkaar beïnvloeden. De uitkomst is een ontwikkeling van het politieke economische systeem, waarvan de uitkomst vooralsnog in de tijd van Marx niet geheel duidelijk was. Daarvoor was het kapitalisme als systeem nog te jong en te weinig ontwikkeld. Marx gaf wel duidelijk aan in welke richting het zich zou ontwikkelen.

Marx moet zich gaandeweg het schrijven van dit manuscript gerealiseerd hebben, dat de hoeveelheid nog te verzetten arbeid te groot was. Een andere druk die hij heeft moeten voelen was dat hij het zich niet langer kon permitteren om de mensheid een dienst te bewijzen. Hij werd in het keurslijf gedwongen om zijn arbeid voort te zetten als loonarbeid, hij moest productieve arbeid gaan leveren. Als deze twee vooronderstellingen waar zijn, dan ligt daar een praktische reden waarom het ‘zesde hoofdstuk’ nooit de plaats gekregen heeft die het op basis van de inhoud wel toekomt. Gelukkig is het manuscript behouden gebleven.

Een onderbouwing van deze redenering is ook te herleiden uit de inleidende woorden van de publicatie in de MEGA2 van de *Resultaten*.

‘Dat, dat naast het precieze verwijzen naar de boeken I - IV, de in het ‘zesde hoofdstuk’ opgenomen zaken betref, getuigt ervan dat Marx zich in deze periode al voorstelde, dat het ‘kapitaal’ uit vier boeken zou bestaan. De eerste keer dat hij dit uitsprak was echter pas veel later, namelijk in een brief aan Louis Kugelmann van 13 oktober 1866’ (Terug te vinden in de Fragmenten)

Er was een vierde deel conceptueel in de maak. Het deel waarvan Kautsky gesuggereerd heeft dat het zou gaan over de behandeling van de meerwaardevorming, *Theorien über den Mehrwert*. Daarin zit ook een belangrijke overeenkomst met de *Resultaten*. Beide onderwerpen vinden hun bron in het uitvoerige werk van Karl Marx dat hij vastgelegd heeft in *Ter kritiek van de politieke economie*, de manuscripten van 1861-1863.

Het werk aan het ‘zesde hoofdstuk’ bevestigt deze vooronderstelling ook.

‘De verdere pagina’s van het manuscript (263/264) en 379/380) alsook de pagina’s van het ‘zesde hoofdstuk’ hebben geen doorlopende voetnoten notering. Op meerdere pagina’s blijven open plekken, wat ervan getuigt, dat Marx hier een verdere bewerking van de teksten voorzag. Daaruit is te concluderen, dat Marx sinds de lente van 1864, misschien na de onderbreking van de arbeid voor vier maanden, die door ziekte alsook door zijn reis naar het continent veroorzaakt was, de toenmalige fase van de voorbereiding van *Het kapitaal* niet meer als de definitieve versie beschouwde. Waarschijnlijk speelde daarbij het proces van het ontstaan van het ‘zesde hoofdstuk’ de essentiële rol. Het materiaal, als onderscheid van de andere

hoofdstukken van het eerste boek, kende bijna geen analogie met de voorafgaande economische manuscripten. Al bij het begin van het ‘zesde hoofdstuk’, bij de formulering van het object van de drie geplande paragrafen, droeg Marx aan, om ‘Nr. 1) in de laatste bewerking voor de druk uiteindelijk, niet als eerst te plaatsen, omdat het de overgang naar het tweede boek - het circulatieproces van het kapitaal - vormt’. (pagina 24). Daarmee werd ‘de laatste bewerking voor de druk’ tenminste met betrekking tot het ‘zesde hoofdstuk’ tot de hoofdtaak van een verdere periode.’ (Terug te vinden in de *Fragmenten*)

Het knelpunt bevond zich ook op de inhoud, en vooral in de opzet. Het bouwplan voor het ‘zesde hoofdstuk’ was als volgt;

- 1) ‘Waren’ als product van het kapitaal van de kapitalistische productie;
 - 2) De kapitalistische productie is de productie van meerwaarde;
 - 3) Het is uiteindelijk productie en reproductie van de gehele verhoudingen.’ (pagina 24.)
- (Terug te vinden in de *Fragmenten*)

Het knelpunt was dat daarmee het manuscript op twee gedachten kwam te steunen. Enerzijds moest het een samenvatting en een opmaat worden voor het tweede deel van *Het Kapitaal*. De gebruikswaarden zijn geproduceerd in deel 1, voorzien van een meerwaarde en omgezet in ruilwaarden, gereed om weer terug te keren in het circulatieproces, deel 2. Voor de correcte volgorde moest de eerste paragraaf de laatste worden. En daar begon het geheel te wringen. Want goed beschouwd is de tweede paragraaf van de *Resultaten*, de samenvatting van de hoofdstukken uit deel 1, die gaan over de absolute en relatieve meerwaardevorming. Een thema dat niet of nauwelijks terugkomt in deel 2.

Anderzijds, de tweede gedachtegang wordt in de inleiding van de MEGA2 uitgave en door Karl Marx zelf als volgt verwoord;

‘Het tweede centrale probleem van de hoofdstukken was de meerwaarde als resultaat van het productieproces (pagina 51 - 125). Daarbij ging Marx in op de typering van de kapitalistische productie als arbeidsproces van het kapitaal (pagina 57/58). Hij uitte zich op volgende manier: ‘We komen in het verloop van deze paragraaf op dit bepalende belangrijke punt uitvoerig terug.’ (pagina 57/58).

Daarmee was een belangrijk onderdeel van het hoofdstuk aangekaart, dat Marx aan het niet overgeleverde deel van het manuscript (*Ter Kritiek*) ontnam (pagina 96 - 107 van het manuscript). Marx nummerde dit deel van het manuscript om tot pagina 469a tot 469m en nam het daarna alsnog organisch op, omdat hij het met de gehele beschrijving verbinden wilde.’ (Terug te vinden in de *Fragmenten*, en de *Resultaten* tekst)

Dit vormt feitelijk wel de inhoudelijke kern van het zesde hoofdstuk *De Resultaten van het directe Productieproces*. Het productieproces is de combinatie van het arbeidsproces en het meerwaardevormingsproces. De dialectische verhouding tussen die twee leidt tot de vergroting van de meerwaardevorming. Dit is een economisch proces, waarbij de absolute meerwaardevorming aangevuld wordt met de relatieve meerwaardevorming. Onvermijdelijk daaruit voortvloeiend is de verandering van de politieke economie en de sociale condities voor de arbeidersklasse. Het betreft de ontwikkeling van de formele naar de reële

onderschikking van de arbeid onder het kapitaal. Dat is de afwijkende en cruciale opvatting van Karl Marx zelf, die hij opschrijft als conclusie aan het einde van Seite 494.

De reden die Ernest Mandel aangeeft in zijn inleiding bij het aanhangsel, de Engelse vertaling van de *Resultaten* (Marx, K., (1981), '*Capital, a critique of political economy*', volume 1, Londen, Penguin Books, Introduction Ernest Mandel, vertaling Ben Fowkes.) waarom Marx afzag van het opnemen van het zesde hoofdstuk is naar mijn mening niet helemaal correct;

'Voorlopig is het onmogelijk om een definitief antwoord te geven op de vraag waarom van het zesde hoofdstuk afgezien werd, op basis van de kennis die we bezitten over de ontwikkelingen van de gedachten van Marx tussen 1863 en 1866. Waarschijnlijk lag de reden in de wens van Marx om *Het Kapitaal* te presenteren als een 'dialectisch gearticuleerd geheel'. Hij zou gevoeld kunnen hebben, dat in zo'n totaliteit, het zesde hoofdstuk, niet op zijn plaats zou zijn omdat het een dubbele functie had; als een samenvatting van deel 1 en als een brug tussen deel 1 en 2.' (Mandel, pagina 994, Fowkes, zie boven)

De argumentatie is opmerkelijk omdat de *Resultaten* juist heel perfect het dialectische proces van Karl Marx weergeeft, zoals hierboven is geprobeerd aan te geven. Het probleem zit erin dat de ontwikkeling van de verhouding tussen kapitaal en arbeid, vanuit het perspectief van de arbeid geen brugfunctie heeft naar deel 2, waar het resultaat van het directe productieproces weer terugkeert in de circulatie van de waren, al of niet als kapitaal of consumptie goederen. Het sterke vermoeden is dat Marx de problematiek die hij zag, eerder vond thuis horen in het te schrijven deel 4 van het kapitaal.

Een aantal opmerkingen van Ernest Mandel verderop in zijn inleiding bevestigen dit;

'Kapitalistische productie is productie door een groeiende massa machinerie, een groeiend constant kapitaal, een groeiende organische compositie van het kapitaal, het is ook nodig voor massaproductie van 'waren' op een constant toenemende schaal, waarvan de verkoop een constant groeiende markt vraagt. Het sleutelaspect van de *Resultaten* verhoudt zich tot de synthese van de kapitalistische productiewijze als productie van meerwaarde en de productie van 'waren' die door het kapitaal geproduceerd zijn. Aan het onderling verbindingsprobleem van de oorsprong en inhoud van de toenemende productiviteit van de arbeid zonder welke geen toename kan plaatsvinden van de meerwaardeproductie op de langere termijn. Voor dit doel introduceert Marx het onderscheid tussen wat hij noemt de formele en reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal.' (Mandel, pagina 994, Fowkes, zie boven)

Hiermee komen we terug bij de veronderstelde tweede gedachtegang van Karl Marx, de typering van de kapitalistische productie als arbeidsproces van het kapitaal. Deze gedachte vloeide op haar beurt voort uit het onderzoekswerk van Karl Marx in de periode 1861 - 1863. De basis en bron voor het manuscript van de *Resultaten* waren het manuscript *Ter kritiek van de politieke economie*, de manuscripten van 1861-1863. Er is een betoog te verdedigen, dat de verhouding tussen de *Grundrisse* en de eerste drie delen van *Het Kapitaal*, door te trekken is naar de verhouding van *Ter kritiek van de politieke economie*, de manuscripten van 1861-1863 en het nooit geschreven deel 4 van *Het Kapitaal*, en dat de *Resultaten* van de laatste gesuggereerde verhouding onderdeel uit maakte. De werkelijke reden waarom het zesde hoofdstuk uiteindelijk niet opgenomen is in deel 1.

Dat vormt de aanleiding voor het opstarten van een volgend vertaal project; *Ter kritiek van de politieke economie*, de manuscripten van 1861-1863. Dat moet gepaard gaan met een kritische becommentariëring ervan, als actualisering voor theorieën die ook voor de huidige tijd en de toekomstige tijden van belang zijn, voor zolang het kapitalisme bestaat.